

શ્રી: પ્રા તઃ કા લ.

પુસ્તક ૧૪.] સંવત્ ૧૯૭૨ પૌષ-માસ કૃત્તિકા ૧૪. [અંક ૩-૪

॥ ૐ શ્રી. ॥

પદ્યસંગ્રહ. ❦

આરંભમાં અહિતકર જગાતા પ્રસંગો હિતને જ અર્થ છે એવું
માન કરાવવા શ્રીફલસત્તાપ્રતિ અમ્યર્થના.

પદ ૧. (મારા પ્રાણુજનઆધાર, એ હાય.)

હો પ્રભુ ! કરણપારાનાર, હો પ્રભુ ! સારતણા પણ સાર,
પ્રકાશને નાખજો રે;

કાશને નાખજો રે (ર.), હુમ બપ કાપજો રે—

આપ દયાધન પ્રાણીમાત્રનું, હિત કરો છો નિત્ય,
તે ન્યામે કરતા જ હરો પ્રભુ !, મારું નિરુદ્ધિન હિત.
તે જોવાનાં મેરો મુજને આપજો રે—

બપ હુમ જવ મુજપર આવે, ત્યારે હું ગમણાઈ,
શા હિતઅર્થે તે આબું હશે, વિષુમ્મને મળશક.
તરી સ્થિતિયા હાવે ઝટ, દૂર રયાપજો રે—

સર્વ અમયમાં હિતવિના નવ, અન્ય કરો છો આપ
અદ્ય હુદ એવી પ્રકટાવી, કરો નિશ્ચિત આપાપ,

લય દુઃખ હરતા મુજ અંતરમાં વ્યાપજો રે;—
 નમી નમી કરગરી પ્રભુ કહું છું, એટલું કરજો બા
 સર્વ સમયમાં મુજ સંગી રહી, હરજો સહ સંતાપ
 શરણાગતને ક્ષણ ક્ષણ પ્રભુ । સંભાળજો રે;—

તત્ત્વજ્ઞાનથી ભયાદિ નિવૃત્ત કરવા હિતવચન.

(લેખક-શ્રીમાન ઉપેન્દ્રાચાર્યજી.)

પદ ૨. (સ્વરૂપને ના લલું રે; એ લય.)

વહાલાં । શીઠ સેવીએ રે, આ ભયને પરિતાપ.
 ભયાદિને હથુવાતાં ને, નથી સાધન પામ્યા રે,
 જેનાં ચિત્ત સતત મુશ્કેલીમાં નથી વિરામ્યાં રે;
 તેવાને ભય ઉપજે, પ્રકટે પરિતાપ,
 પણ જેને તે પ્રાપ્ત છે, તેને શા સંતાપ;
 અગાને પરિતાપ થતાને ભય ક્યાંતિથી રી,
 જ્ઞાન પ્રકટનાં સમૂહ અજપાતા શાંતિથી રી;
 જ્ઞાન રાખ્યું જેમણે હૃદયે સંતત જ્ઞાન,
 નિઃકલ્પ પણ તેને નહિ, થાવું ભયનું, ભાન,
 જે અગાને તાપ ઉપજે શેઠ તે જાણે રી,
 તત્ત્વજ્ઞાનથી લય તેનો નિરોધ જ આણે રી;
 પછી નિર્જય થઈ વિચરે સકલ વિશ્વની માંડ,
 કાં જે પામ્યા જ્ઞાન જે, નડે ન તેને કાંપ;
 તત્ત્વજ્ઞાન તો કહે છે મિથ્યા છે ભય તાપો રી,
 નિજ વિચારથી તેમાં સત્યપણું નવ સ્થાપો રી;
 નિર્જય સત્યસ્વરૂપથી, સાધી સદા સમાધ,
 તત્ત્વજ્ઞાનની તુલ્ય આ, વિષે અન્ય નં કાંઈ;

વહાલાં.

વહાલાં.

વહાલાં.

વહાલાં.

પ્રાતઃસ્મરણ.

(લેખક—દક્ષપતરામ નામજી માસ્તર—અરાદ,)

પદ ૩. (પ્રભાત—શુભશુદત.)

આજ અિદસાગરે, ચિદ્સરિતારે,

પ્રેમમય વેગથી હું બળું છું;

લવણી પુતલી, જળવિને રૂખતાં,

જલસ્વરૂપે યવા ઓગળું છું.— ૧

વિશ્વવિરાટમાં, નૃહરિસામ્રાટમાં,

અણુછતો ઓકરૂપ હું બનું છું;

દરમ અદરૂપ સર્વ સ્થળે હું અહો !

ગાન પ્રિયતમતામાં સોઈ છું.— ૨

સ્પૃહમાં, સદ્ગમમાં, તત્ત્વની ગર્ભમાં,

બર્મ પ્રભુનું સદા હું લઉં છું;

પ્રકૃતિમાત્રમાં વિહરતા નાથને,

સુજ નયનથી સદા નિરખું છું.— ૩

કેષ કાલે પ્રભુથી નથી બિન્ન આ—

વિશ્વ હું વિશ્વનું મધ્યબિંદુ;

સર્વ પ્રભુમય ગણી, પૂર્ણ પ્રભુમય બની,

મસ્ત આ જગતમાં હું ફરું છું. ૪

વ્યાવહારિક ઉન્નતિને લીધે ઉન્નમત્ત થયેલા મનુષ્યને પ્રબોધ.

(લેખક—શ્રીમાન દિપેન્દ્રાચાર્યજી.)

પદ ૪. (કાવા કેસે રાજ સમા. એ લય.)

તારું આ ધમડી !—મનનું, તજ દે શુમાન.

આ લૌકિક ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિથી અભિમાન તું બાંધી,—

ફરે પરંતુ જાણે ન યાતો, સુંઠને માંગડે ગાંધી;

પર બવનો પંથી તું લાંબો, ધનનો છો ટંગ મોટો,

પણ દેવી સંપત્તિનો નથી, તારી કને દોરી લોટો;

ચાર ઠીકરી રળા ખાવું, તેથી ધનાઢ્ય તું જાણે,

પણ સુનો પરમાર્થો તો નથી, કદી સુંકવાર તારે નાણે;

મિલ ચલાવી માટે ભણે, કરી ન તારે ઉણી,
 પણ પરમાર્થતણી તારે ત્યાં, એકે નથી રૂની પુણી; મનનું.
 સરખે સરખા ચાર આવી કહે, 'તમે કુચળ વ્યાપારી,'
 તારો હાથ તો પચીસ વખતે, ફરશે મુછપર તારી; મનનું.
 બ્યવહારની ઉન્નતિથી મોટા, તું ચોતાને માને,
 પરમાર્થનું સાધન બનીને, ફરે છે તું મિથ્યા અભિમાને. મનનું.
 નથી તારે દરકાર ભણવા, પ્રભુ કોણ મંદિરમાં છે,
 ધાયો ધાયો પૂજવા બોલો, કલેક્ટરનો સુકામ ક્યાં છે. મનનું.
 બુદ્ધે ન પ્રભુએ શાસ્ત્રવિષે ખાલનવિધિ શો કીધો છે,
 સવાર થતાં જોવા મચી પડતો, હુકમ કમીશનરનો શો છે; મનનું.
 નથી જોવું મુજનું તુલને, કીર્તન મંચે, કે પાઠે,
 ડોળા રૂઝતો તું મોટા, મવમેટ ગેઝેટ જોવામાટે; મનનું.
 ભણું તને આ શબ્દ સામરો, જેવું કડવું મલકું,
 તો વળા મુજ નિંદા શી થોડી, કરજે તું તારું દિલ દહાડું; મનનું.
 પણ સાસું આ વચન કહું હું, ધર પરમાર્થે પ્રીતિ;
 પરમાર્થે જીવન માલ્યા વિણ, ધશે ન પ્રજાની પ્રતીતિ; મનનું.
 પરમાર્થનું જીવન ગાંધીપાથી, ઉન્નતિ ધારો સાચી,
 ઉપેન્દ્ર સદ્ગુરુરૂપ આત્મા, રહીશ તું મહાપદે સચી; મનનું.

પ્રાપ્ત રિયતિમાં રહીને સ્વપ્રયત્નથી પ્રકાશિત ધવા સાધકને સુબોધ.

(લેખક—શ્રીમાન ઉપેન્દ્રાચાર્યજી.)

પદ ૫. (પ્રીતમ નેહન પ્રીતની રીત, જલપ.)

વિભ્રાન્તિ થાજે તું વીર !
 અપ્રાપ્તસરખી વસ્તુ મેળવવાની વાદ તું જોતો,—
 હાથ જોડીને બેસી રહીને, સમય ન મિથ્યા જોતો;—
 અનાયાસ અણસિત બળ મળશે, એવી જાણ ન આપા,
 પહોળું મહોલું કર્યાવિના કો, મહોમાં ન મૂકે પતાસા;—
 નિયતસરખા પ્રકાશવાળો, ઘસા મચીશ ન જાઈ !
 તારાસરખો પ્રકાશ કાં જો, છે નહિ તારા માંહિ;—
 થોડું અમારું હજુ તું નાનો જન્મ દીપક, ચક્રને,
 પ્રકાશ પાડે તું તારો જ્યાં હો ત્યાં ત્યાં જ રહીને;—

જગમાં સર્વતણા ખપ છે, તેમ ખપ છે ઝીણા દીવાનો,
 કુદ્ર કાર્ય પણ ઉત્તમ રીતે કરતાં યશ થાવાનો;—
 (તને) કોષ ન કહેશે પ્રકાશવાને દુરના દેશે જાહેર,
 માટે પ્રકાશ પાડું તારો, જ્યાં હો ત્યાં જ રહીને;—
 જે સ્થિતિમાંહિ હું ગોઠવાયો, પ્રભુએ મુખ્યો જેમાં,
 મને હોય તે તુજ તોય પણ, પ્રકાશ પાડું તેમાં;—
 અધમાધમ ને ધોર તિમિરમય, સ્થિતિમાં હોય મુકાયો,
 ત્યાં પણ તારો પ્રકાશ પાડ તો, ખરો હું માડીભયો;—
 પ્રાપ્ત હોય જે બળ તે વાપરી, પછી આગળ વધતો હું;
 તો તો સહજે નિશ્ચય થઈશ જ, સ્વિરૂપ ઝગઝગતો હું;—

~*~*~*~*~*~

આત્મચલાન્વિત પુરુષને ઉદ્ગાર.

(લેખક—શ્રીમાન ઉપેન્દ્રાચાર્યજી.)

પદ ૬. (ચાલું હું ચિંતન કરે, એ લય.)

એકલડો હું ઉભો રહું, કદી આ વિશ્વની માંલ,
 નિરાધાર સંબંધિહીન, તો એ તેથી શું થાય ?
 હું અડગ ને અવિચલપણે, ઉભો રહીશ મુજ સ્થાનકે,
 હું કરી સતત શુભની પ્રતીક્ષા, જીવન ગાળું સદા સુખે;
 ત્યજવો ઘટિત હોયે મને, ત્યજ લે સુખેથી તે મને,
 થઈ એકલો પણ આત્મજલથી, છું બારે હું અનેકને.

જે મુજ પર આવી પડે, બની એકલડો હું જ,

જેમ્પશ, સહીશ અને ધૈર્ય, ટાળીશ તે પણ હું જ.

નહિ કોઈને હું કહીશ કે બળહીન નહિ કોઈ આગળે,
 મુજ કંઈની હું પાકું બૂમ ન, જે કદી કોઈ સાંભળે;
 ઉપબન્ધુ છે મેં તો હવે તે સર્વ બંતે સહીશ હું,
 જે હાનિ ભોગવવી પડે તે બધી ભોગવી લઈશ હું;

જગ હો ને મુજને ત્યજે, તેથી ન પણ મુઝાઈશ,

જે કંઈ લાભ મને મળે, તે જગને હું દઈશ.

ઉત્તર—૧ સત્, ૨ ચિત્, ૩ આનંદ, ૪ બ્રહ્મ, ૫ સ્વયંપ્રકાશ, ૬ કૃતસ્થ, ૭ સાક્ષી, ૮ દ્રષ્ટા, ૯ ઉપદ્રષ્ટા, ૧૦ એક, ઇત્યાદિ આત્માનાં વિધેય વિશેષણ છે.

૩ પ્રશ્ન—સત્ આત્મા કેવો છે ?

ઉત્તર—જેની જ્ઞાનથી અથવા બીજા કોઈથી પણ નિવૃત્તિ થાય નહિ તે સત્ છે. પોતાના જ્ઞાનથી અથવા બીજા કોઈ વસ્તુથી પણ આત્માની નિવૃત્તિ થતી નથી, જેથી આત્મા સત્ છે.

૪ પ્રશ્ન—ચિત્ આત્મા કેવો છે-

ઉત્તર—અલુપ્તપ્રકાશ તે ચિત્ છે. આત્મા પોતે અલુપ્તપ્રકાશ છે, જેથી આત્મા ચિત્ છે.

૫ પ્રશ્ન—આનંદ આત્મા કેવો છે ?

ઉત્તર—પરમ અર્થાત્ સદૃશી અધિક પ્રીતિના જે વિષય તે આનંદ છે. આત્મામાં પોતામાં સર્વની પરમપ્રીતિ છે, જેથી આત્મા આનંદરૂપ છે.

૬ પ્રશ્ન—બ્રહ્મરૂપ આત્મા કેવો છે ?

ઉત્તર—આત્મા સત્ચિત્ આનંદરૂપ શ્રુતિ, મુકિત તથા અનુભવથી સિદ્ધ છે, અને બ્રહ્મને પણ શાસ્ત્રમાં સત્ચિત્ આનંદરૂપ કહેવા છે, જેથી આત્મા બ્રહ્મરૂપ છે. અથવા તો બ્રહ્મ નામ વ્યાપકનું છે. જેનો દેશથી અંત આવતો નથી તે વ્યાપક છે. જે આત્મા બ્રહ્મથી ભિન્ન હોય તો દેશથી તે અંતવાળો થાય છે. તથા જેનો દેશથી અંત થાય છે તેનો કાલથી પણ અંત થાય છે, એ નિયમ છે. અને જેનો દેશકાલથી અંત હોય છે તે અનિત્ય કહેવાય છે. જેથી આત્મા અનિત્ય થાય છે. તેથી આત્મા બ્રહ્મથી ભિન્ન નથી.

તેમ જ આત્માથી ભિન્ન જે બ્રહ્મ હરે તો બ્રહ્મ અનાત્મા હરે છે, અને અનાત્મા ધરાદિક છે તે જડ છે. જેથી આત્માથી ભિન્ન બ્રહ્મ જડ થઈ જાય છે, જે વાર્તા શ્રુતિથી વિરુદ્ધ છે. જેથી આત્માથી ભિન્ન બ્રહ્મ નથી, તથા બ્રહ્મરૂપ આત્મા છે.

૭ પ્રશ્ન—સ્વયંપ્રકાશ આત્મા કેવો છે ?

ઉત્તર—દીપદની પેઠે પોતાના પ્રકાશવામાં જે બીજાની અપેક્ષા કરતો નથી, તથા જે પોતે જ સર્વનો પ્રકાશક છે, તેને સ્વયંપ્રકાશ કહેવામાં આવે છે. અને આત્મા તેવો જ સ્વયંપ્રકાશ છે. અથવા તો જે સદા અપરોક્ષરૂપ છે અને જે કોઈ જ્ઞાનનો વિષય થતો નથી તે સ્વયંપ્રકાશ છે. આત્મા પોતે સર્વદા અપરોક્ષરૂપ છે, તથા પ્રકાશરૂપ હોવાથી કોઈપણ જ્ઞાનનો વિષય નથી, જેથી આત્મા સ્વયંપ્રકાશ છે.

૮ પ્રશ્ન—કૃતસ્થ આત્મા કેવો છે.

ઉત્તર—કૃત નામ હુહારની ઐરણ્યું છે. તે ઐરણ્યની પેઠે જે નિર્વિકાર-અચલ રૂપથી સ્થિતિ કરે છે તેને કૃતસ્થ કહેવામાં આવે છે. હુહાર જ્યારે લોહું ધરે છે ત્યારે ઐરણ્ય જેમની તેમ રહે છે, તેમ મનરૂપ હુહાર વ્યવહારરૂપ અનેક ઘાટ ધરે છે, તો પણ આત્મા જેમનો તેમ રહે છે. અર્થાત્ તે અચલ અને અક્રિય રહે છે. જેથી આત્મા કૃતસ્થ છે.

૯ પ્રશ્ન—સાક્ષી આત્મા કેવો છે ?

ઉત્તર—લોકવ્યવહારમાં જે ઉદાસીન અર્થાત્ રાગદ્વેષરહિત હોય તથા સમીપવર્તી હોય અને ચેતન હોય તેને સાક્ષી કહેવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે આત્મા દેહાદિકથી ઉદાસીન છે, સમીપવર્તી છે તથા ચેતન અર્થાત્ અનંતપ્રકાર છે, જેથી આત્મા સાક્ષી છે.

અથવા અંતઃકરણરૂપ ક્ષપાધિવાણુ ચેતન સાક્ષી કહેવાય છે; અથવા તો અંતઃકરણ અથવા અંતઃકરણની વૃત્તિઓમાં વર્તમાન ચેતનમાત્ર સાક્ષી કહેવાય છે, આત્મા આ પ્રકારનો છે અને તેથી તે સાક્ષી છે.

૧૦ પ્રશ્ન—દ્રશ્ય આત્મા કેવો છે ?

ઉત્તર—જે જ્ઞેનાર છે તેને દ્રશ્ય કહેવામાં આવે છે. આત્મા પોતે સર્વ દશ્યનો જાણુનાર છે જેથી આત્મા દ્રશ્ય છે.

૧૧ પ્રશ્ન—ઉપદ્રશ્ય આત્મા કેવો છે ?

ઉત્તર—જેમ યદુચાળામાં યદુકિંચ કરનાર ૧૫ ઋત્વિજ હોય છે, સોળમો યજ્ઞમાન હોય છે તથા સત્તરમી યજ્ઞમાનની પત્ની હોય છે, અને અઠારમો ઉપદ્રશ્ય અર્થાત્ પાસે બેસીને જ્ઞેનાર હોય છે, જે કંઈ પણ કાર્ય કરતો નથી; તેમ સૂચકરૂપ યદુચાળામાં પાંચ યજ્ઞેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય તથા પાંચ પ્રાણુ એ ૧૫ ઋત્વિજ છે, મનરૂપ સોળમો યજ્ઞમાન છે, અને સુદિશ્ણી સત્તરમી યજ્ઞમાન-પત્ની છે આ સર્વ પોતપોતાના વિષયને ગ્રહણ કરવારૂપ ભોગમય યદુકાર્ય કરે છે, અને એ સર્વની પાસે રહીને તેમની ક્રિયામાત્રને જાણુનાર આત્મા અઠારમો ઉપદ્રશ્ય છે.

૧૨ પ્રશ્ન—એક આત્મા કેવો છે ?

ઉત્તર—આત્માનો સમ્બતીય અર્થાત્ જાતીવાળો બીજો કાંઈ આત્મા નથી, જેથી આત્મા એક છે.

આ પ્રમાણે આત્માનાં વિષેય વિશેષણ છે.

૧૩ પ્રશ્ન—આત્માનાં નિષેધ્ય વિશેષણ કયાં કયાં છે ?

ઉત્તર—૧ અનંત, ૨ અખંડ, ૩ અસંગ, ૪ અદ્વિતીય, ૫ અજન્મ, ૬ નિર્વિકાર, ૭ નિરાકાર, ૮ અન્યક્ત, ૯ અવ્યય, ૧૦ અક્ષર ઇત્યાદિ આત્માનાં નિષેધ્ય વિશેષણ છે.

૧૪ પ્રશ્ન—અનંત આત્મા કેવો છે ?

ઉત્તર—આત્મા અખંડ છે, તેથી આત્માનો દેહથી અંત નથી; તથા આત્મા નિત્ય છે જેથી આત્માનો કાલથી અંત નથી. તેમ જ આત્મા અધિક્ષાન હોવાથી સર્વના સ્વરૂપ-શૂન છે, જેથી આત્માનો વસ્તુથી અંત નથી, અને તેથી આત્માનો દેહ, કાલ અને વસ્તુથી અંત નથી અર્થાત્ પરિચેદ નથી. અર્થાત્ આત્મા દેહ, કાલ અને વસ્તુથી અપરિચિત્ત છે અને તેથી તે અનંત છે.

૧૫ પ્રશ્ન—અખંડ આત્મા કેવો છે ?

ઉત્તર—જીવ ધ્વિરનો ભેદ, જીવોનો પરસ્પર ભેદ, જીવ અને જડનો ભેદ, જડધ્વિરનો ભેદ અને જડ જડનો ભેદ એ પાંચ ભેદ છે. તેનાથી આત્મા રહિત છે; અથવા તો સમ્બતીય, વિજ્ઞાતીય, અને સ્વંગત, એ ત્રણ પ્રકારના ભેદથી આત્મા રહિત છે. જેથી આત્મા અખંડ છે.

પ્રપંચના વિશેષજ્ઞ અસત્, જડ, દુઃખ તથા અંત, ખંડ, સંગ આદિની દૃષ્ટિથી સત્ ચિત્ આનંદ આદિક તથા અનંત આદિક કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે આત્માનાં વિશેષજ્ઞ પરસ્પર ભિન્ન નથી, પરંતુ અભિન્ન છે.

પ્રકરણ ૯.

સાચત્ આનંદનું વિશેષ વર્ણન.

૧ પ્રશ્ન—સત્ શું છે ?

ઉત્તર—ત્રણે કાલમાં જે અખાધિત હોય તે સત્ છે.

૨ પ્રશ્ન—ચિત્ શું છે ?

ઉત્તર—ત્રણે કાલમાં જે સર્વને જાણે છે તે ચિત્ છે.

૩ પ્રશ્ન—આનંદ શું છે ?

ઉત્તર—ત્રણે કાલમાં જે પ્રથમ પ્રીતિનો વિષય હોય તે આનંદ છે.

૪ પ્રશ્ન—હું સત્ છું, એ કેવી રીતે જાણવું ?

ઉત્તર—હું ત્રણે કાલમાં છું, જેથી હું સત્ છું.

૫ પ્રશ્ન—ત્રણે કાલમાં હું છું જેથી હું સત્ છું, એ કેવી રીતે જાણવું ?

ઉત્તર—જગત્માં હું છું, સ્વપ્નમાં હું છું, સુષુપ્તિમાં હું છું; તેમ જ પ્રાતઃકાલમાં હું છું, મધ્યાહ્નકાલમાં હું છું તથા સાયંકાલમાં પણ હું છું. તે જ પ્રમાણે દિવસ વિષે હું છું, રાત્રિવિષે પણ હું છું, તથા પક્ષવિષે પણ હું છું, તેમ જ માસવિષે પણ હું છું, ઋતુવિષે પણ હું છું તથા વર્ષવિષે પણ હું છું. તેથી જ રીતે બાહ્યાવસ્થાવિષે પણ હું છું, યોગન અવસ્થાવિષે પણ હું છું, તથા જદ્ અવસ્થાવિષે પણ હું છું. તેમ જ પૂર્વદેહવિષે પણ હું છું, વર્તમાન દેહવિષે પણ હું છું, તથા બાકી દેહવિષે પણ હું છું. (આ કેશવે હું 'હતા' તથા 'હમય', એ પ્રમાણે જૂત તથા ભવિષ્યકાલના સંબંધમાં કહેવા કરતાં 'હું,' એ પ્રમાણે કહ્યું છે તે જૂનભવિષ્યકાલની દૃષ્ટનામાત્ર અર્થાત્ મિથ્યાત્વને સૂચવે છે. આત્માના સદાદિશ્વરતાવિષે શ્રુતિઆદિક અનેક પ્રમાણોના સદ્બાવ છે તથા તેના કોઇ કાલમાં અસત્તાદિક વિષે પ્રમાણોના અભાવ છે, જેથી સર્વકાલમાં આત્મા સંસ્મિદાનંદરૂપ સિદ્ધ છે, એમ જાણવું.) તેમ જ યુગવિષે પણ હું છું, મનુવિષે પણ હું છું, તથા કલ્પવિષે પણ હું છું, તથા જૂતકાલમાં પણ હું છું, વર્તમાનકાલમાં પણ હું છું તથા ભવિષ્યત્ કાલવિષે પણ હું છું.

આ પ્રમાણે ત્રણે કાલમાં હું છું, જેથી હું સત્ છું, એમ જાણવું.

૬ પ્રશ્ન—મારાથી ભિન્ન નામરૂપ વસ્તુસદિત ત્રણ કાલને જો જાણવો ?

ઉત્તર—મારાથી મિત્ર નામરૂપ વસ્તુસંહિત ત્રણ કાંઈ અસત છે, એમ જાણું.

૭ પ્રશ્ન—સત તથા અસતનો નિર્ણય કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર—સત તથા અસત વસ્તુનો નિર્ણય અન્ય અકિરણ પ્રકૃતિથી થાય છે.

૮ પ્રશ્ન—સત અસતનો નિર્ણય દરવામાં અન્યઅકિરણ પ્રકૃતિ કેવી રીતે ધરાવતી ?

ઉત્તર—(અન્ય)—જે હું, ત્યત્માં હું, તે જ હું, સ્વપ્નમાં હું, જેથી હું સત્ હું.

(અકિરણ)—અત્ મારામાં નથી જેથી તે ત્યત્ અસત છે.

અ—જે હું સ્વપ્નવિષે હું, તે જ હું સુષુપ્તિવિષે હું, જેથી હું સત્ હું.

અ—સ્વપ્ન મારામાં નથી, જેથી સ્વપ્ન અસત્ છે.

અ—જે હું સુષુપ્તિવિષે હું, તે જ હું પ્રાતઃકાલવિષે હું, જેથી હું સત્ હું.

અ—સુષુપ્તિ મારામાં નથી, જેથી સુષુપ્તિ અસત્ છે.

અ—જે હું પ્રાતઃકાલમાં હું, તે જ હું મધ્યાહ્નકાલમાં હું, જેથી હું સત્ હું.

અ—પ્રાતઃકાલ મારામાં નથી, જેથી પ્રાતઃકાલ અસત્ છે.

અ—જે હું મધ્યાહ્નકાલમાં હું, તે જ હું સાયંકાલમાં હું, જેથી હું સત્ હું.

અ—મધ્યાહ્નકાલ મારામાં નથી, જેથી મધ્યાહ્નકાલ અસત્ છે.

અ—જે હું સાયંકાલમાં હું, તે જ હું દિવસના ભાગમાં પણ હું, જેથી હું

સત્ હું.

અ—સાયંકાલ મારામાં નથી, જેથી સાયંકાલ અસત્ છે.

અ—જે હું દિવસમાં હું, તે જ હું રાત્રિમાં હું, જેથી હું સત્ હું.

અ—દિવસ મારામાં નથી, જેથી દિવસ અસત્ છે.

અ—જે હું રાત્રિવિષે હું તે જ હું પક્ષવિષે પણ હું, જેથી હું સત્ હું.

અ—રાત્રિ મારામાં નથી, જેથી તે અસત્ છે.

અ—જે હું પક્ષમાં હું, તે જ હું માસમાં હું, જેથી હું સત્ હું.

અ—પક્ષ મારામાં નથી, જેથી પક્ષ અસત્ છે.

અ—જે હું માસમાં હું તે જ હું ઋતુમાં પણ હું, જેથી હું સત્ હું.

અ—માસ મારામાં નથી, જેથી માસ અસત્ છે.

અ—જે હું ઋતુમાં હું તે જ હું વર્ષમાં હું, જેથી હું સત્ હું.

અ—ઋતુ મારામાં નથી, જેથી ઋતુ અસત્ છે.

અ—જે હું વર્ષમાં હું, તે જ હું બ્રહ્માવસ્થામાં હું, જેથી હું સત્ હું.

અ—વર્ષ મારામાં નથી, જેથી વર્ષ અસત્ છે.

અ—જે હું બ્રહ્માવસ્થામાં હું, તે જ હું સુષુપ્તિમાં હું, જેથી હું સત્ હું.

અ—બ્રહ્માવસ્થા મારામાં નથી, જેથી બ્રહ્માવસ્થા અસત્ છે.

અ—જે હું સુષુપ્તિમાં હું, તે જ હું જદાવસ્થામાં હું, જેથી હું સત્ હું.

અ—સુષુપ્તિ મારામાં નથી, જેથી સુષુપ્તિ અસત્ છે.

અ—જે હું જદાવસ્થામાં હું તે જ હું પૂર્વદેહમાં હું, જેથી હું સત્ હું.

અ—જદાવસ્થા મારામાં નથી, જેથી જદાવસ્થા અસત્ છે.

અ૦--જે હું પૂર્વદેહવિષે છું, તે જ હું વર્તમાન દેહવિષે છું, જેથી હું સત્ છું.

વ્ય૦--પૂર્વદેહ મારામાં નથી, જેથી પૂર્વદેહ અસત્ છે.

અ૦--જે હું આ દેહમાં છું, તે જ હું બાવી દેહમાં છું, જેથી હું સત્ છું.

વ્ય૦--આ દેહ મારામાં નથી, જેથી આ (વર્તમાન) દેહ અસત્ છે.

અ૦--જે હું બાવી દેહમાં છું, તે જ હું યુગવિષે છું, જેથી હું સત્ છું.

વ્ય૦--બાવીદેહ મારામાં નથી, જેથી બાવી દેહ અસત્ છે.

અ૦--જે હું યુગમાં છું, તે જ હું મનુવિષે છું, જેથી હું સત્ છું.

વ્ય૦--યુગ મારામાં નથી, જેથી યુગ અસત્ છે.

અ૦--જે હું મનુવિષે છું, તે જ હું કલ્પવિષે છું, જેથી હું સત્ છું.

વ્ય૦--મનુ મારામાં નથી, જેથી મનુ અસત્ છે.

અ૦--જે હું કલ્પવિષે છું, તે જ હું જૂતકાળવિષે છું, જેથી હું સત્ છું.

વ્ય૦--કલ્પ મારામાં નથી, જેથી કલ્પ અસત્ છે.

અ૦--જે હું જૂતકાળમાં છું, તે જ હું ભવિષ્યત્કાલમાં છું, જેથી હું સત્ છું.

વ્ય૦--જૂતકાળ મારામાં નથી, જેથી જૂતકાળ અસત્ છે.

અ૦--જે હું ભવિષ્યત્કાલમાં છું, તે જ હું વર્તમાન કાલવિષે છું, જેથી હું સત્ છું.

વ્ય૦--ભવિષ્યત્કાલ મારામાં નથી, જેથી ભવિષ્યત્કાલ અસત્ છે.

અ૦--જે હું વર્તમાનકાલમાં છું, તે જ હું સર્વ કાલમાં છું, જેથી હું સત્ છું.

વ્ય૦--વર્તમાનકાલ મારામાં નથી, જેથી વર્તમાનકાલ અસત્ છે.

આ પ્રમાણે સત્ અસત્ના નિર્ણયમાં અન્યત્વતિરેકરૂપી યુક્તિ ધરાવવી.

વાંચવાની ખાતર જ વાંચી જવાથી વેદાંતવિચારનું રહસ્ય અંતરમાં રિધર થતું નથી. પરંતુ શાંતિથી એકાંતમાં બેસીને વેદાંતવિચારનું રિધરતાવડે મનન નિદિધ્યાસન કરવામાં આવે છે, તથા વ્યવહારમાં વિવિધ યુક્તિઓવડે તેને આચારમાં ઉતારવામાં આવે છે ત્યારે જ તેનું રહસ્ય વાંચનાં રિધર થાય છે, અને ત્યારે જ તેનું અદ્ભુત ફળ પ્રકટે છે તથા તે અનુભવમાં આવે છે. 'હું બ્રહ્મ છું,' એ વિચાર અખંડ જનમ્ રહેતો જોઈએ, અને એક પછી દાણમાં તેનું વિસ્મરણ થવું ન જોઈએ. આ પ્રમાણે બ્યારે, વૃત્તિ અખંડ સાવધાન રહે છે અને સર્વ સમયમાં પોતાના સ્વરૂપના જ વિચારમાં રમે છે. ત્યારે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ પ્રકટે છે, અને ત્યારે જ ક્લેશમાનની નિવૃત્તિ વેદાંતપરમાર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને તેવી મહામનોદર અને પરમ સુખપ્રદ સિદ્ધિનો અનુભવ કરવા અર્થે ઉપર જણાવ્યાપ્રમાણે એકાંતમાં બેસીને, શાંતિથી અને રિધરતાથી વેદાંતવિચારનું મનન કરવું, અને હું બ્રહ્મ છું, એ પ્રધારના વિચારના મરબિર પદ વૃત્તિને આપ્યા જ કરવા.

(અપર્યા.)

તત્ત્વવિચાર. ❧

સામર્થ્યવિનાનું જીવન જીવન નથી.

વ્યવહારમાં અનેક મનુષ્યોને આપણે વિવિધ પ્રકારના ક્લેશોથી પીડાતા જોઈએ છીએ. કોઈને આંનનું, કોઈને વસ્તુનું, કોઈને ખીચું તે, કોઈને ત્રીચું, એ પ્રમાણે નાના પ્રકારનાં કદ મનુષ્યોને પડતાં જણાય છે. આ પ્રમાણે થવાનું કારણ લૌકિક સામર્થ્યનો અભાવ છે. જેમને ધન આદિ લૌકિક સામર્થ્ય પ્રાપ્ત છે તેમને આ પ્રકારનાં કદ પડતાં નથી. અને તેથી જેમને ઉપર જણાવ્યાં તેનાં કદ પડે છે તે લૌકિક સામર્થ્યને મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને તે હાથ પોતાનાં કદને દૂર કરવાને ઇચ્છે છે.

આ વિશ્વની સાથે સંસ્પર્શવાળાં એક મનુષ્યનો કંઈક ડિસીંગ જોવામાં આવતો નથી. ક્યાં આ વિશ્વની વિશાલતા અને ક્યાં એક મનુષ્યની અદ્વિતીયતા! એક મનુષ્યતરીકે જ્યારે મનુષ્યનો વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે તો એમ જ જણાય છે, કે ખીચાર એક મનુષ્ય તે શું કરી શકે? અસ્પર્શકિત થતો મનુષ્ય શું દુઃખી પડતો અટકાવી શકશે, કે તે શું મૂશળ-ધારે દૃષ્ટિ થાય તો તેને અટકાવી શકશે? અસ્પર્શકિત મનુષ્ય શું અસલ ટાક પડે તો તેને અટકાવી શકશે, કે, અસલ તાપ પડે તેને અટકાવી શકશે? મનુષ્ય પ્લેગને અટકાવી શકશે, કે કોલેરાને અટકાવી શકશે? તે દેવી પ્રકોપ થાય તેને અટકાવી શકશે, કે ધરતી-કંપ થાય તેને અટકાવી શકશે? આ પ્રમાણે આજ બધુંકર, કે મહાહિતપાત થાય તો તેને મનુષ્ય શું અટકાવી શકશે? આ સર્વ મહાહિતપાતને રોકવાને મનુષ્યનું શું મથું છે?

મનુષ્યને જ્યારે મનુષ્યની જ દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે છે ત્યારે આ પ્રમાણે લાગે છે. પરંતુ જ્યારે મનુષ્યના વાસ્તવ મનુષ્યત્વપ્રતિ દૃષ્ટિ કરવામાં આવે છે ત્યારે આથી કોઈ વિચારણા જ સ્થિતિ જણાય છે. મનુષ્યનું પ્રભવરથાન શું છે, જેને આપણે મનુષ્યસંગા આપીને વ્યવહાર કરીએ છીએ, તેના મનુષ્યની અંદર રહેલું તેના સર્વાધારભૂત કોઈએક તત્ત્વપ્રતિ જ્યારે દૃષ્ટિ કરીએ છીએ, ત્યારે આપણને કોઈ જૂદી જ વસ્તુનું જ્ઞાન થાય છે.

પાંચ સાડા પાંચ ફુટનું લાંબું, દોઢ જે ફુટ પહોળું શરીર, હાથ, પગ, કાન, નાક, હાંત, તેનાં એનાં જ ખીજા સ્પૂલ અવયવો, એ કંઈ ખરો મનુષ્ય નથી. ખરો મનુષ્ય જૂદો જ છે. મનુષ્યનો આત્મા એ જ તેનું ખરું સ્વરૂપ છે. અને તે આત્મા-તે પરમાત્માનો જ અંશ છે, પરમાત્મ જ છે. પરમાત્મા સર્વશક્તિ છે; અને તેમના અંશભૂત અથવા સ્વરૂપભૂત આત્મા પણ સર્વશક્તિ છે. અર્થાત્ મનુષ્ય વસ્તુના સર્વશક્તિ છે, અને જેવો દીન તે આજે જણાય છે તેવો નથી. મનુષ્ય ત્યારે જ દીન જણાય છે, કે જ્યારે તેના વાસ્તવ સ્વરૂપપ્રતિ દૃષ્ટિ કરવામાં આવતી નથી તથા મનુષ્ય એટલામાટે જ દીન રહ્યો છે, કે તેણે પોતાના વાસ્તવ સ્વરૂપપ્રતિ દૃષ્ટિ કરી નથી. જો તેણે આ પોતાના સ્વરૂપપ્રતિ દૃષ્ટિ કરી હોત તો તે જેવો દીન; પરતંત્ર, અને દુઃખી આજે જણાય છે, તેવો દીન, દુઃખી અને પરંતંત્ર તે ન જ જોવામાં આવતો.

અ૦--જે હું પૂર્વ દેહવિષે છું, તે જ હું વર્તમાન દેહવિષે છું, જેથી હું સત્ છું.

વ્ય૦--પૂર્વ દેહ મારામાં નથી, જેથી પૂર્વ દેહ અસત્ છે.

અ૦--જે હું આ દેહમાં છું, તે જ હું જાતી દેહમાં છું, જેથી હું સત્ છું.

વ્ય૦--આ દેહ મારામાં નથી, જેથી આ (વર્તમાન) દેહ અસત્ છે.

અ૦--જે હું જાતી દેહમાં છું, તે જ હું યુગવિષે છું જેથી હું સત્ છું.

વ્ય૦--જાતીદેહ મારામાં નથી, જેથી જાતી દેહ અસત્ છે.

અ૦--જે હું યુગમાં છું, તે જ હું મનુવિષે છું, જેથી હું સત્ છું.

વ્ય૦--યુગ મારામાં નથી, જેથી યુગ અસત્ છે.

અ૦--જે હું મનુવિષે છું, તે જ હું કલ્પવિષે છું, જેથી હું સત્ છું.

વ્ય૦--મનુ મારામાં નથી, જેથી મનુ અસત્ છે.

અ૦--જે હું કલ્પવિષે છું, તે જ હું જ્ઞાનકાળવિષે છું, જેથી હું સત્ છું.

વ્ય૦--કલ્પ મારામાં નથી, જેથી કલ્પ અસત્ છે.

અ૦--જે હું જ્ઞાનકાલમાં છું, તે જ હું ભવિષ્યકાલમાં છું, જેથી હું સત્ છું.

વ્ય૦--જ્ઞાનકાલ મારામાં નથી, જેથી જ્ઞાનકાલ અસત્ છે.

અ૦--જે હું ભવિષ્યકાલમાં છું, તે જ હું વર્તમાન કાલવિષે છું, જેથી હું સત્ છું.

વ્ય૦--ભવિષ્યકાલ મારામાં નથી, જેથી ભવિષ્યકાલ અસત્ છે.

અ૦--જે હું વર્તમાનકાલમાં છું, તે જ હું સર્વ કાલમાં છું, જેથી હું સત્ છું.

વ્ય૦--વર્તમાનકાલ મારામાં નથી, જેથી વર્તમાનકાલ અસત્ છે.

આ પ્રમાણે સત્ અસત્ના નિર્ણયમાં અન્યવ્યતિરેકરૂપી યુક્તિ ધરાવવી.

વાંચવાની ખાતર જ વાંચી જવાથી વેદાંતવિચારનું રહસ્ય અંતરમાં રિચર થઈ નથી. પરંતુ શાંતિથી એકાંતમાં બેસીને વેદાંતવિચારનું રિચરતાવડે મનન નિદિધ્યાસન કરવામાં આવે છે, તથા વ્યવહારમાં વિવિધ યુક્તિઓવડે તેને આચારમાં ઉતારવામાં આવે છે ત્યારે જ તેનું રહસ્ય શ્વિત્તમાં રિચર થાય છે, અને ત્યારે જ તેનું આહુત્ય દક્ષ પ્રકટે છે તથા તે અનુભવમાં આવે છે. 'હું જાણ છું,' એ વિચાર અખંડ જાગૃત રહેવો જોઈએ, અને એક પાશુ દ્વિચ્છમાં તેનું વિરમણ થવું ન જોઈએ. આ પ્રમાણે જ્યારે શ્વિત્ત અખંડ સાવધાન રહે છે અને સર્વ સમયમાં પોતાના સ્વરૂપના જ વિચારમાં રમે છે ત્યારે બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રકટે છે, અને ત્યારે જ ક્ષેત્રમાત્રની નિશ્ચિત યત્નાં પરમાત્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને તેવી મદામનોદર અને પરમ સુખપ્રદ રિચરિતો અનુભવ કરવા અર્થે ઉપર જણાવ્યાપ્રમાણે એકાંતમાં બેસીને, શાંતિથી અને રિચરતાથી વેદાંતવિચારનું મનન કરવું, અને હું જાણ છું, એ પ્રકારના વિચારના મરહુપર ૫૮ શ્લોકો આપ્યા જ કરવાં.

(અપૂર્ણ.)

તત્ત્વવિચાર. ❦

સામર્થ્યવિનાનું જીવન જીવન નથી.

વ્યવહારમાં અનેક મનુષ્યોને આપણે વિવિધ પ્રકારના ક્લેશોથી પીડાતા જોઈએ છીએ: કોઈને અન્નનું, કોઈને વસ્તુનું, કોઈને ખીજું તે, કોઈને ત્રીજું, એ પ્રમાણે નાના પ્રકારનાં કષ્ટ મનુષ્યોને પડતાં જણાય છે. આ પ્રમાણે થવાનું કારણ લૌકિક સામર્થ્યનો અભાવ છે. જેમને ધન આદિ લૌકિક સામર્થ્ય પ્રાપ્ત છે તેમને આ પ્રકારનાં કષ્ટ પડતાં નથી. અને તેથી જેમને હિપરજ્ઞાનવાળાં તેનાં કષ્ટ પડે છે તે લૌકિક સામર્થ્યને મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને તે દ્વારા પોતાનાં કષ્ટને દૂર કરવાને ઇચ્છે છે.

આ વિશ્વની સાથે સરખાવતાં એક મનુષ્યનો કંઈ જ કિસામ જોવામાં આવતો નથી. ક્યાં આ વિશ્વની વિશાલતા અને ક્યાં એક મનુષ્યની અસ્પષ્ટતા! એક મનુષ્યતરીકે જ્યારે મનુષ્યનો વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે તો એમ જ જણાય છે, કે ખીજાર એક મનુષ્ય તે શું કરી શકે? અસ્પષ્ટકિતિવાળો મનુષ્ય શું કુશળ પડતો અટકાવી શકશે, કે તે શું મૂલ્યના ધારે દૃષ્ટિ થાય તો તેને અટકાવી શકશે? અસ્પષ્ટકિત મનુષ્ય શું અસહ્ય ટાક પડે તો તેને અટકાવી શકશે, કે, અસહ્ય તાપ પડશે તેને અટકાવી શકશે? મનુષ્ય પ્લેગને અટકાવી શકશે, કે કોલેરાને અટકાવી શકશે? તે દેવી પ્રદાપ થાય તેને અટકાવી શકશે, કે ધરતી-કંપ થાય તેને અટકાવી શકશે? આ પ્રમાણે આજ ભયંકર, કે મહાકલિપાત થાય તો તેને મનુષ્ય શું અટકાવી શકશે? આ સર્વ મહાકલિપાતને રોકવાને મનુષ્યનું શું મજબૂત છે?

મનુષ્યને જ્યારે મનુષ્યની જ દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે છે ત્યારે આ પ્રમાણે લાગે છે. પરંતુ જ્યારે મનુષ્યની વાસ્તવ મનુષ્યત્વપ્રતિ દૃષ્ટિ કરવામાં આવે છે ત્યારે આથી કોઈ વિવક્ષણ જ રિયતિ જણાય છે. મનુષ્યનું પ્રભવસ્થાનું શું છે, જેને આપણે મનુષ્યસંજ્ઞા આપીને વ્યવહાર કરીએ છીએ, તેના મનુષ્યની અંદર રહેલું તેના સર્વાધારમૂલ કોઈએક તત્ત્વપ્રતિ જ્યારે દૃષ્ટિ કરીએ છીએ, ત્યારે આપણને કોઈ જૂદી જ વસ્તુનું ભાન થાય છે.

પાંચ સાડા પાંચ ફુટનું લાંબુ, દોઢ જે ફુટ પહોળું શરીર, હાથ, પગ, કાન, નાક, હોત, તંબા, એના જ બીજા સ્પર્શ અવયવો, એ કંઈ ખરો મનુષ્ય નથી. ખરો મનુષ્ય જૂદો જ છે. મનુષ્યનો આત્મા એ જ તેનું ખરું સ્વરૂપ છે. અને તે આત્મા તે પરમાત્માનો જ અંશ છે, પરમાત્મ જ છે. પરમાત્મા સર્વશક્ત છે, અને તેમના અંશમૂલ અથવા સ્વરૂપમૂલ આત્મા પણ સર્વશક્ત છે. અર્થાત્: મનુષ્ય વસ્તુતઃ સર્વશક્ત છે, અને જેવો દીન તે આજે જણાય છે તેવો નથી. મનુષ્ય ત્યારે જ દીન જણાય છે, કે જ્યારે તેના વાસ્તવ સ્વરૂપપ્રતિ દૃષ્ટિ કરવામાં આવતી મંથી તથા મનુષ્ય એટલામાટે જ દીન રહેલો છે, કે તેણે પોતાના વાસ્તવ સ્વરૂપપ્રતિ દૃષ્ટિ કરી નથી. જો તોયે આ પોતાના સ્વરૂપપ્રતિ દૃષ્ટિ કરી હોત તો તે જેવો દીન, પરતંત્ર, અને દુઃખી આજે જણાય છે, તેવો દીન, દુઃખી અને પરતંત્ર તે ન જોવામાં આવતો.

આ સર્વ કહીને જે કહેવાતું છે તે; એ છે, કે જે તમે 'નમ્રત' થઇ શક્યા હો તો આ અલૌકિક સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાને નમ્રત થાઓ. આ સામર્થ્ય તમને પ્રાપ્ત થતાં આ જગતનાં આધિ, વ્યાધિ તથા ઉપાધિનાં દુઃખમાત્ર સમે છે અને તારા સુખશાંતિને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. વર્તમાન સામર્થ્યવિનાતું જીવન જીવન જ નથી. વર્તમાન જીવનમાં ખરું કહીએ તો સુખ જ ક્યાં છે? જો કંઇ સુખ છે, તે આપણે માની લીધેલું જ છે. બાકી દુઃખનો જ આપણે અનુભવ કરીએ છીએ. તેથી આ સર્વ દુઃખથી છુટવાની જે તમને શક્તિ થતી હોય તો આજે અમે તમને એક એવી દિશા દર્શાવીએ છીએ, કે તે દિશામાં માર્ગ કાપતાં તમ તમારાં દુઃખમાત્રને સહજ દૂર કરી શકશો.

આપણા વર્તમાન જીવનપ્રતિ તો, દષ્ટિ કરો, કે તે કેટલું સામર્થ્યરહિત અને દુઃખ પ્રધાન છે! મનુષ્યોને આજે નિર્વાહને માટે જ, કેટલાં કાર્યો મારવાં પડે છે અને કેટલો પરિશ્રમ કરવો પડે છે, છતાં પૂરું અન્ન તથા વનસ્પતિ વગેરે મળતાં નથી. મનુષ્યો આજે કેટલા કેટલા વ્યાધિથી પીડાય છે અને તેમને દૂર કરવાનું સામર્થ્ય તેમનામાં ક્યાં જોવામાં આવે છે! નથી તો મનુષ્યોને આજે પોતાના જીવનઉપર સ્વામીત્વ, કે જેથી તે પોતાના આંતરુપને યથેચ્છ ટકાવી શકે, કે પોતાનાં બાળક, સ્ત્રી, માતાપિતા, કે અન્ય નિકટનાં સંબંધીને મૃત્યુને પામતાં અટકાવી શકે. આ વિના મનુષ્યનાં ખીન્ન આધિ અને ઉપાધિનાં દુઃખોનો તો પાર જ નથી. સ્વસ્થમાં કહીએ તો વર્તમાન મનુષ્યનું જીવન અનેક દુઃખોથી જ ભરેલું જોવામાં આવે છે. અને આ દુઃખોમાંથી નીકળવાનો એક જ માર્ગ છે, કે તમે આ આત્મિક માર્ગમાં વળવું. જ્યાંસુધી મનુષ્ય આ દિશામાં નહિ ગતિ કરે ત્યાંસુધી તેનાં દુઃખો દૂર થનાર નથી, તેને સાચું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થનાર નથી, તથા તેને અપૂર્વ સુખશાંતિ મળનાર નથી. સંહની સ્થિતિમાંથી પાછા હઠી હઠીને આપણી પ્રજા આજે સ્થિતિમાં આવી છે કે જે સ્થિતિમાં તેને વિવિધ પ્રકારના બધ અને દુઃખો જ અનુભવ કરવાનો છે.

જાઓ; નમ્રત થાઓ. તમારા આત્મસ્વરૂપમાં નમ્રત થાઓ. તમે શિઆળ નથી પણ વનરાજ છો, એ વાર્તાને તમારા અંતઃકરણમાં સુદૃઢ કરો, અને તે પદને ઝટિતિ પ્રાપ્ત થઈને સંહાસન ઉપર બેસીને ગર્હ વ્રજાસ્તિ એ વેદવાચ્યને ગગનભેદી સ્વરથી ઉચ્ચારો.

જેને આપણે અલૌકિક સામર્થ્ય કહીએ છીએ તેને પ્રાપ્ત થવાનાં ત્રણ રાજમાર્ગ આપણા શાસ્ત્રકરોએ નક્કી કરેલા છે. તે ત્રણ તે ભક્તિ, યોગ અને જ્ઞાન છે. આ ત્રણેમાંથી તમારા જેને માટે અધિકાર હોય તેના વિચાર કરોને તેને નક્કી કરો, અને તે માર્ગ પૂર્ણતા મેડો. નામના જ ભક્ત, યોગી, કે જ્ઞાની તમારે કહેવરાવવાનું નથી, તથા થવાનું નથી, એ લોકમાં રાખશો, પણ તમારે સાચા બંધન, સાચા યોગી તથા સાચા જ્ઞાની થવાનું છે; તમારા સ્વૈય સંસ્કૃત શરીરના અણુ અણુ હયમયી નમ્ર, એવી આ માર્ગમાં વધવાની જવંલત ઇચ્છા કરો તથા એવો પ્રયત્ન કરો, કે જેથી તમને સાચું જ્ઞાન અને સાચું સામર્થ્ય આં દેહમાં જ પ્રાપ્ત થઇ રહે. જે કંઇ કરો તો વર્તમાન દેહમાં જ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી દરેને, જન્મોત્તરમાં તે પ્રાપ્ત થશે એવી ઇચ્છાથી કરશો નહિ હય અને ઉચ્ચતર પ્રયત્નથી તમારી ઇચ્છાસત્યને વર્તમાન દેહમાં જ સિદ્ધ કરો, અને સૌચા અલૌકિક સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરીને દીનતા અને વિવિધ દુઃખોને દળીને શાંતિશિખરે જઈને કરો, એટલું જ નહિ પરંતુ આ તમારા ઇતર બધુઓ પણ તે શિખરપ્રતિ ગતિ કરે, એવો હંસાહ પ્રેમથી તેમનામાં નમ્રત, અને તમારા આ લોકમાં થયેલા આગમનને સિદ્ધ કરો.

સાહિત્ય. ૬૩

નલનું નિરિસમ દૂતકાર્ય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૭૨ થી.)

આ વાર્તાલાપથી વિશ્વ થઇ નસે કંથુ, “ જ્યારે ત્રિસુવનવન્દનીય દેવો તમારા પર આટલો ગાઢ પ્રેમ પ્રકટ કરે છે ત્યારે તમે તેમનાથી વિમુખ થઇ રહ્યા છો ! તમારી આ વાત મારા સમજનામાં આવતી નથી. મને તમારી વાતો બહુ આશ્ચર્યપૂર્ણ લાગે છે. જ્યારે લક્ષ્મી કાઠના શુદ્ધમાં પ્રવેશ કરવા જાય ત્યારે ઘરઘણી પોતાના શુદ્ધનાં હાર બધે કરી દે, એવી વાત તમે કરો છો. આ સમયનો તમારો વ્યવહાર તેવો જ છે. સુરેન્દ્રનો તમારા પર આટલો અનુરાગ છે, એમ જાણી છું તમને પરમ સૌભાગ્યવતી સંમંત્રુ છું અને મારા હૃદયથી તમારો આદર કરું છું, પરંતુ તમે આ સૌભાગ્યવતી કંઈથી પ્રસાદિત થઇ રહ્યા છો ! હે અંધુષિ ! આ વાત બહુ આશ્ચર્યની છે. ધ્યાયશોકમાં જન્મેલી મેલની અમરત્વ પંમેલા દેવોને આદતી નથી, એ વાત તદ્દત નવીન જ છે અને તે તમારા જ મુખથી સાંભળું છું. આ તમારો માત્ર દુરામલ જ છે. દુઃખની વાત તો એ છે, કે સર્વ રીતે તમારું જ હિત ચલાવનારા તમારા પિતા તમારા આ દુરામલોપને દૂર કરતા નથી. તમે પોતે જ સંમંત્રુ છો તેમ જ વિડુપી પણ કહેવાઓ છો. તો શું મહેન્દ્રને છોડી નહીં પ્રાપ્તિની અભિલાષા રાખતાં તમને શરમ પણ આવતી નથી ? સમસ્ત દેવોના અધીષ્ઠાથી શું તમે આ કાષ્ટ નરેશ્વરને અધિક સારો સમજો છો ? તેનો આટલો બધો સંતોષાર સાંભાટે ? ખરેખર આ વાતને બાંધિની પ્રજ્ઞવતા જ કહેવી જોઈએ. જુઓને, આટલા વિસ્તૃત મુખને છોડીને શાસોન્દ્રીમ નાસિકાના સંકીર્ણ રસ્તેથી આવવા જવાનો શ્રમ ઉઠાવી રહ્યો છે. જો આને બાંધિ વાત ન કહીએ તો બીજું શું ? મોટા મોટા ઋષિમુનિઓ બીજા જન્મમાં સુરલોકની પ્રાપ્તિ થાય તે માટે પોતાના શરીરને તપશ્થી અગ્નિમાં ફેંકી રહ્યા છે તે જ સુરલોક તમને પોતાને આ જ જન્મમાં પોતાને ત્યાં લેઈ જવાને ઉત્તાવળે થઈ રહ્યો છે, પરંતુ તમે તેની એક પણ વાત સાંભળતાં નથી. ખરેખર તમારી મૂઢતાની સીમા નથી. ”

“ નહીં પ્રાપ્તિ ન થાય તો પ્રાણનો ત્યાગ કરવો, એવું જ તમારું પંથ છે, એ પણ તમારી મૂર્ખતાનું સ્પષ્ટ છે. જો તમે કસો ખાઈ મરી જશો તોપણ તમારા પ્રાણને દેહ તજ્યા પછી કેટલોક સમય અવસ્થા અંતરિક્ષમાં પ્રાપ્ય કરવું પડશે, અને અંતરિક્ષમાં વસનારા શ્રવણમુદાયનો અધિપતિ કાણ છે તે તમે જાણો છો ? આ જ હન્દ્ર પો શ્રવણમુદાયનો રચાયો છે, તે તમને ત્યાં લેઈને શું છોડી દેશે ? ખરેખર ! આ દશામાં તમારે તેના થવું જ પડશે. વંચી જો તમે અગ્નિમાં બળી આ શરીરનો ત્યાગ કરશો તો એમ જાણીને, કે લાંબો સમય અનેક પ્રાર્થનાઓ કરવા છતાં પણ આ સમયે તમે અગ્નિને દુર્લભ છો તે તમે પોતે પોતાની ધૃગ્ધાંથી અગ્નિમાં પડવાથી અગ્નિને પ્રાપ્ત થશો. નહ ન મળે અને

તમે પ્રાણોત્સર્ગને માટે જલમાં પડવું મૂકો તો પછી વચ્ચુના સોજાખનું શું કહેવું ? તમારા બદિર્ગત પ્રાણને પોતાના હૃદયમાં ધારણ કરી વચ્ચુ ફૂટકૂલ થશે. આ પરિણામોથી જય-વાના કરાદે જે તમે ખીજ કાઢ ઉપાયનું અવલંબન કરશો તો તેથી પણ તમારી રક્ષા થઈ શકશે નહિ. કારણ કે જલ પછી નિઃસન્દેહ તમારે ધર્મસંજ્ઞા અતિથિ થવું પડશે. તમારા જેવા પ્રિયતમ અતિથિને પોતાની મેજે જ આવેલો જેમ ધર્મરાજ પણ પોતાનું માગ્ય અપરિમિત સમજશે.”

“ તમારી વાતો સાંભળી મને સંદેહ થાય છે કે મુદ્રાદિ દેવોચિત્રે તમે જે નિષેધસચ્ચક વાંચ્યો ક્યાં તે કંઈ સ્વીકારસચ્ચક તો નથી ? તમારી વક્રોક્તિઓ મારા અભિલષિત ઇતિસંતાપને તો પુષ્ટિ નથી આપતી ? તમારા વચનમાં વક્રતા હોવી સ્વાભાવિક છે. કારણ કે જે જ્યેષ્ઠકૃતિથી અંધકૃત વક્ર વચનો વિદ્યા બાલાઓનો મુખથી નહિ નીકળે તો કોના મુખથી નીકળશે ?

અતુર સ્ત્રીઓનું મુખ જ આવી ધ્વનિ-પ્રધાન ઉક્તિઓની ખાણ છે.

હે દમયંતી ! તમારી આ વિદ્વતાપૂર્ણ વાણીના રસપ્રવાહમાં નિમગ્નિત થયેલો હું ઝાંઝૂંધી ચક્કર ખાયા કરું. તમે કયા દેવને કૃતાર્થ કરવા માહો છો એ વાત સંકોચને દૂર કરીને તમે સ્પષ્ટ સામારે કહેતાં નથી ? મારી દક્ષિમાં તો સહસ્ર નેત્ર ઇંદ્રસિવાય ખીજે કાઢ થોડા વર નથી. અમિત્રેવ કત્રિય-જોતના હોવાથી કદિ તમે તેનાપર અતુરજન હો તો તે દેવને વાવું પણ ઉચિત છે. હું જાણું છું કે તમે ધર્મશીલ છો તેથી તમે જે તમારા હૃદયમાં ધર્મસંજ્ઞને રચાવ આપ્યું હોય તો તે વાતને પણ હું અનુમોદન આપું છું. થોડાથી થોડાનો સંગમ થયો જ નેહએ. હમલના પુષ્પજેવાં શ્રમલ ગામ હોવાથી જે તમે નિખિલ કોમળ પદાર્થોના અધિપતિ વચ્ચુને વ્હાતો છો તો તે તમારું પાણિયદણ કેમ નાંક કરે ? આ જ કારણથી નિશા અંદરને વસી છે. મન્દ્રલોકનો ત્યાગ કરી લક્ષ્મીપતિ ભગવાન જે રમણીય સમુદ્રમાં અહર્નિશ વિહાર કરે છે ત્યાં તમે પણ જલાધિપતિ વચ્ચુસાથે આનંદથી વિહાર કરી શકશો.”

જે કે દમયંતીના દેવઉપરના અનુરાગસંજ્ઞા નહના શબ્દો મિથ્યા હતાં, એટલું જ નહિ પણ દમયંતીને તે શબ્દો કંટક સમાન ખુચ્ચતા હતા તોપણ તે નહની કુક્તિઓ એક આદરણીય વસ્તુ સમજતી હતી તેથી એક હાથ ઉપર એક ધમને દોરી મક્કક ટેકવી ખીજ કાઢતી માત્ર નહની કુક્તિઓ સાંભળતી હતી. ખીજ હાથથી ખીજ કહ્યુંને કાંઈ દેવ ઉપરના તેના અનુરાગની વાત સાંભળી ન સાંભળી કરી દીધી.

લાંબા સમયસુધી દમયંતી મસ્તક નીચું સાંધી વિચારમાં નિમગ્ન રહી. ત્યારપછી લાંબી ઉઝીસ લેખ આ પ્રમાણે તે કારણ વચનો બોલીઃ—

“ મારા તથા દેવતાઓ સંજ્ઞાથી તમે જે વાતો કહી તે વાતોએ જીણી તેમજાર અ-જીણીર સોયોની ગરજ સારી છે. આ માથા ખાપી કહેવુંને તે વાતોએ છેદી નાંખ્યા છે. ફક્ત મારા પ્રાણ શદવાનું જાકી રહ્યું છે. યમરાજના તો તમે ફૂલ જ છો તો પછી તમે બીજું શું કરવાના હતા ? મારાપર દેવોના અનુસંગસંજ્ઞા જે વિચારોપ મૂક્યો તેથી મને અસહ્ય વેદના થાય છે. આ કારણથી આ સમયે કંઈ પણ કહેવાને હું અસમર્થ છું.”

ત્યાજ્યાદ દમયંતીની પ્રેરણાથી તેની સખી કહેવા લાગી કે, "મારી સખી આ સમયે તેની એક છાન્દાથી લગ્નમહેતીની આરાધના કરે છે. હું તેની બીજી છાન્દા છું માટે હું જે કહું છું તે મારી સખી જ કહે છે એન સમજાજો." . . .

"કાલે જ સ્વપ્નવર થવાનો છે. અને નિષધર્પિત નવના કંઠમાં વરમાલા અર્પવા મેં નિશ્ચય કર્યો છે. મારા આ કાર્યમાં આજનો દિવસ વિધન નાંખી રહ્યો છે. કારણકે આ વતી કાલ પહેલાં મારા પ્રાણ નીકળી જવા ચાહે છે. તેથી એક દિવસનો વિશ્રામ પણ અસલ થઈ પડ્યો છે. આજે આપ અહીં જ રહી જવા દયા કરો. આપના દર્શનથી આજનો એક દિવસ હું કદિનતાથી પણ વિતારી શકીશ. કારણ તે હંમેશાં મારા પ્રાણાધારતું જે ચિત્ર મને ચિત્રી બતાવ્યું હતું તે ચિત્રમાં અને આપનામાં સમાનતાનો અંશ વિશેષ છે. એમાં તમને પણ કાપડો છે. તમારાં નેત્રો તમારા મુખની શોભા જોવાને અસમર્થ છે. છદ્ધાએ તે મુખની શોભા જોવામાં તે તેત્રોને વંચિત રાખ્યાં છે. આપતું મુખ આપની આંખોથી જોઈ શકાતું નથી. જો આપ એક દિવસ રહી જાઓ તો આવની કાલે જ આપ આપની મુખ-શોભાને નવના મુખપ્રદાન પર જોઈ આપની આંખો આપનો જન્મ સદસ કરશે. હું બે હાથ જોડી કહું છું કે હવે દેવતાઓને માટે માંગણી કરી મને વધારે દુઃખી ન કરો. હવે પ્રીતી આપના મુખથી એ રાખ્દ કાઢશે નહિ. જુઓ મારાં નેત્રોમાંથી બન્ને તરફ અશ્રુધાર ચાલી રહી છે."

પ્રિયતમા દમયંતીના આ અમૃતમય શબ્દો સાંભળી નસને પોતાને માટે ધિક્કાર છૂટ્યો. દમયંતીએ તો ફક્ત તેને યમરાજનો દૂત જ કહ્યો હતો. પણ નમ્ર ને પોતાને મદા નિજીયર યમ જ સમજ્યો. દમયંતીનાં ગદ્ગદ વચનો સાંભળી નલ્લુ હૃદય ચીરાઈ ગયું. આટલું થવા છતાં પણ ધર્મથી વિમુખ થવું નહોતું ઉચિત ન લાગ્યું. ધીમે ધીમે ઉડો શ્વાસ સેધ નલે કહેવાનો આરંભ કર્યો.

"સુરેશ્વર ઇન્દ્રના ઘરમાં જ કલ્પવૃક્ષ છે. તે વૃક્ષ પર ઇન્દ્રનું સર્વ પ્રકારે સ્થાપિત છે. જો ઇન્દ્ર કલ્પવૃક્ષની માયના કરે કે "મને દમયંતી લાગી આપો" તો તમે ઇન્દ્રનાં હૃદયેશ્વરી યજ્ઞમાંથી શી રીતે બચી શકશો ? કલ્પવૃક્ષને કહેલી માયના કદાપિ વ્યર્થ થતી નથી. તમને મેળવવાની છાન્દાથી અગ્નિ જો માર્ગકામક યજ્ઞ કરે અને પોતાની જ આહુતનીય મૃતિયોમાં હવિષ્ય હવન કરવાનો આરંભ કરે તો શું થાય ? આ પ્રશ્નોનો વૈદિક વિધિ નિષ્વા થતો નથી; તમારે અગ્નિની પ્રાણેશ્વરી થવું જ પડે. દક્ષિણ દિશામાં ધર્મરાજનું અખંડ રાજ્ય છે. અને તે રાજ્યમાં અગત્યમુનિ રહે છે. જો ધર્મરાજ તેને એમ કહે કે "હું ધનધાન્યનો પર્ણાંસ લેવા માંગતો નથી પણ મને દમયંતી લાગી આપો." તો તમારી શું દશ થશે ? વરુણના આશ્રમમાં યજ્ઞને માટે સેંકડો કાનધેનુ ગયો હોય છે તેમાંની એક ધેનુને એમ કહે કે "મને દમયંતી લાગી આપો." તો તે માયના વ્યર્થ જતી નથી. યજ્ઞ વરુણને હસ્તમેઘ થતાં શું વાર લાગશે ? ક્ષણમાત્ર એમ માનો કે આમાંનું કંઈ થવાનું નથી. નવની સાથે તમારો પાણ્ડિત્યલક્ષ્યસંસ્કાર થતાં પહેલાં જો યમરાજ તમારા કે નવના કાંઈ કુટુંબીના પ્રાણ હરી લે અને સ્તનક પડે તો શું થાય ? સાક્ષીદ્રશ્ય સમયે અગ્નિ પ્રજ્વલિત ન થાય તો ! કે યાદનસમયે વરુણ જલથી ધારા સોળી દે તો ! ઇન્દ્રાણીના આલિધ્યગિવાય અગત્યના વિધિન

હતો. મારા પિતા વ્યાખ્યાન કરતા હતા, પરંતુ મને ખબર ન હતી, કે તે શું બોલતા હતા. હું તો જૂદા જ વિચારમાં મગ્ન હતી. કેવી રીતે તે મનમોહક યુવકસાથે હું વાર્તા કરું, એ જ વિચારમાં હું તો નિમગ્ન હતી. મારી તો આ કારણને લીધે આવૃત્તિ હતી, પણ બીજા અનેક મનુષ્યોની પણ આવી જ સ્થિતિ હતી. તેમાંથી ઘણા મનુષ્યો આડીઅવળા વાતો કરતા હતા; અને જે વાતો કરતા ન હતા, તે મારી પેટે પોતાને અનુકૂળ વિચારમાં નિમગ્ન રહેતા હતા. સમાજનું કાર્ય પૂરું થતાં બહાર નીકળ્યા પછી, આવા કોઈ મનુષ્યને પૂછવામાં આવે, કે આજનું વ્યાખ્યાન શું હતું, તો તે ગમરાઈ ઉઠતા હતા. કોઈ સાચી પુરાણી કથા કરતા હોય છે ત્યારે કંઈ મનુષ્યો સુપ્રતિષ્ઠી સમાધિમાં પ્રવેશ કરીને જ્ઞાનમાં ગળી જાય છે, તેમ આ સમાજમાં પણ થતું હતું. જો, કે મનુષ્યો સુપ્રતિષ્ઠામાં પ્રવેશતાં નહતાં એટલું જ બાકી તેમને સમાજમાં શું ચાલે છે, તેનું કંઈ જ જ્ઞાન નહતું. આનું કારણ એ હતું, કે આ સમાજમાં જે મનુષ્યો બળ્યાં હતાં, તેમાંથી ઘણાં તો દેખાદેખ, કે તેમાં બહેલા મોટા મનુષ્યોને ખુશી કરવામાટે કે એવી જ બીજી લાલચથી બળ્યાં હતાં. સમાજમાં દર રવિવારે આવવા ઉપરાંત તેમને બીજું કંઈ કર્તવ્ય ન હતું.

મારા પિતાજીનું વ્યાખ્યાન પૂરું થઈ ગયું, એટલે નિયમપ્રમાણે નિરાકાર પરમાત્માની આરતી થઈ, અને સભા વિસર્જન થઈ. મારા પિતાજી આજે તેમના એક મિત્ર સાથે બહાર જવાના હતા, તેથી હું ઘેર જવાને સ્વતંત્ર હતી. હું તરત જ સભાના સ્થાનમાંથી બહાર નીકળીને મારી ગાડીમાં જઈને બેસી ગઈ. પેલા યુવકે પોતાની ગાડીમાં બેસીને પોતે જ તેને હાંકવા માંડી. તેમની ગાડી હાંકવાની કુશલતા પણ ઘણી સારી જણાતી હતી. મેં મારા ગાડીવાનને તે ગાડીની પછાડે મારી ગાડી ચાલવવાનું કહ્યું. અમારી બંનેની ગાડીઓ વેગથી ચાલી, અને એલીસ ટ્રીજ મૂકીને આગળ વધી. થોડેક દૂર ગયા પછી એક બંધ બંગલામાં કમલાચંદ્રની ગાડીએ પ્રવેશ કર્યો. મેં તે બંગલાને જો કે આ વખતે સંધ્યાકાળ થઈ હતી, તોપણ ખાસ ધ્યાનપૂર્વક સ્મરણમાં રાખ્યો. પછીથી મારા ગાડીવાનને ઘર તરફ ગાડી હાંકવાનું કહ્યું; થોડી વારમાં ઘેર આવી પહોંચી. ઘેર આવીને મેં વિચાર કર્યો કે ચાલો એક કામ તો પૂર્ણ થયું.

આજે મને કંઈક અધિક સ્વસ્થાનનું લાન થયું. જો, કે આટલાથી કંઈ મારું કાર્ય પૂર્ણ થયું નહતું તોપણ મને એમ લાગતું હતું, કે હવે મારું કાર્ય પૂર્ણ થવામાં વિલંબ થશે નહિ. હું વિચારવા લાગી, કે કેવી રીતે મારો મનોબાવ તેમના આગળ હું પ્રદર્શિત કરું. હું એક પ્રેમ-પત્રિકા તેમને લખી મોકલું એવો વિચાર મને આવ્યો. પણ વળી મને થયું, કે પ્રથમ તેમની સાથે થોડો પરિચય કરું. પછીથી પ્રેમ-પત્રિકા મોકલું, એ વધારે સારું છે. આ વિચાર મને વધારે સારો લાગ્યો.

બીજે જ દિવસે સાંજે હવમ પોપાક પહેરીને હું ગાડીમાં બેસીને તેમના બંગલા તરફ ધ્રુવાને બહાને ગઈ. આ બંગલાની ચારે બાજુ નાનોસરખો રમણીય બાગ જાણેલો હતો. બંગલો નાનો હતો અત્યંત સુશોભિત હતો, અને વિલાપતનો જ એક બંગલો

હોય તેવો જણાતો હોય. બંગલાના દરવાજા આગળ ગાડી ઉભી રાખીને હું બંગલા તરફ ચાલવા લાગી. અપરિચિત વ્યક્તિને ઘેર મારા જેવી સ્ત્રીએ એકદમ જવું, તે મને આ ક્ષણે હીક ન લાગ્યું. તોપણ મારા પગ બંગલા તરફ મને લઇ જતા હતા, તેથી મારો આ વિચાર મનમાં જ સમી ગયો. બહારના ઓટલાઉપર પગથીયાં ચઢીને હું ઉભી, અને કોઇ નોકર આકરની વાઠ જેવા લાગી. પણ આજુબાજુ દૃષ્ટિ કરતાં કોઇ નોકર ચાકર આકર જણાયો નહિ ત્યારે મેં અંદર દૃષ્ટિ કરી તો એક પુરથીઉપર એક પુરુષ અને તેની પાસેની એક પુરથી ઉપર એક સ્ત્રી બેઠી હોતી, અને તે વાર્તા કરતાં હતાં. મને જોઇને તરત જ તે સ્ત્રી ઉઠીને મારી પાસે આવી, અને આપને કોવું કામ છે, પધારો, એ પ્રમાણે વિનય વચન બોલીને મને અંદર લઇને એક પુરથીઉપર બેસાડી. મેં કહ્યું, કમલાચંદ્રભાઈ ઘરમાં છે કે નહિ? મારે તેમને મળવું છે. પેલી સ્ત્રીએ અપ્રસન્નતાનો બાવ જણાવી કહ્યું, તેઓ આજે જ મુંબઈ ગયા. આપને બંધન પરિશ્રમ પડ્યો.

મેં કહ્યું, તેઓ કારે પાછા પધારનાર છે? પેલી સ્ત્રીએ કહ્યું, તત્કાલ તો તે પાછા નહિ આવે. કારણ, કે તે એમ. એ. ની પરીક્ષામાં બેસનાર છે, અને તેટલા જ માટે તે મુંબઈ ગયા છે. આપ બેસો હું તરત જ પાછી આવું છું. એમ કહીને તે સ્ત્રી અંદર ગઇ, અને બહુ જ ઘોડા વખતમાં ચાંદીના પાત્રમાં મારે માટે ચાહા લેઇ આવી. મેં તેનો સ્વીકાર કર્યો અને હું તે ચાહા અંતરની નિરાશા છતાં તેને છુંપાવીને પીવા લાગી. પેલી સ્ત્રીએ મને પૂછ્યું, આપને તેમની સાથે કયારનો પરિચય થયો છે? મેં કહ્યું, હમણાનો જ નવો પરિચય છે, જો હું તેમનું મુંબઈ જવાનું જાણતી હોત તો કાલે જ આવીને મળી જાત. પેલી સ્ત્રીએ કહ્યું, જો આપ આપનું નામ આપો તો આજે જ અમે લખીશું, કે અમુક આપને મળવાને આવ્યાં હતાં. મેં કહ્યું, હું અહીંના પ્રસિદ્ધ વકીલ પ્રમોદરાયની પુત્રી છું, મેટ્રીકની પરીક્ષા મેં હમણા જ પાસ કરી છે. હવે હું એ વિચારમાં છું, કે મારે આગળ કયા વિષયનો અભ્યાસ કરવો. તમારે મારા સંબંધી તેમને કંઈ જ લખવાની જરૂર નથી, કારણ, કે તેમનો મારે હજી અધિક પરિચય નથી. અધિક પરિચયને માટે તો હું આજે આવી હતી, પણ ઇશિરેગ્ધાથી તેમનો મેળાપ થઇ શક્યો નથી. આટલું બોલી, મને હવે રજા છે, એમ કહીને હું ઉઠી. ઉઠતાંની સાથે મને પાનસોપારી તે સ્ત્રીએ આપ્યું, જે લઇને હું મારી ગાડીમાં બેસીને નિરાશ થઇને ખિન્ન ચિત્તે ઘેર આવી.

આયુર્વેદ ધર્મશાસ્ત્રસાથે નિકટ સંબંધ ધરાવે છે શું ?

(લેખક-શામળદાસ નાનુભાઈ.)

પ્રાચીન મહર્ષિઓએ આયુર્વેદને પાંચમો વેદ ગણ્યો છે. ચતુર્વેદ મનુષ્યને જન્મ-મરણની બળથી ઘોષાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, બ્યારે આયુર્વેદ મનુષ્યને નીરોગ રાખી મોક્ષ મેળવવા માટે શરીર તથા મનને ઉચુક્ત રાખે છે; “શરીરમાઁ સ્વસ્થ ધર્મસાધનમ્,” “નાયમાત્મા વલ્હીનેન લભ્યઃ” એ ઉક્તિઓ મોક્ષને માટે નીરોગ શરીરની આવશ્યકતા પૂરતાર કરે છે. આયુર્વેદનું ગાન પ્રાણીમાત્રને શરીરસંપત્તિને માટે આવશ્યક છે. ઐદિક અને આયુર્ગિમિક ઉભય શ્રેયસ તથા શ્રેયસ સાધવાને પહેલે દરજ્જે તેની જરૂર પડે છે. આયુર્વેદની આટલી મહત્તા સમજીને જ, લક્ષ્યમાં રાખીને જ આપણા પૂર્વજોએ તેની કેટલીક ક્રિયાઓ આચારગત કરી છે. આર્ષોવત ના આર્યોમાં પુણ્ય અને પાપની ભાવના બલવંતર છે, જેને લઈને કેટલાક પ્રાચીન મતાનુયાયીઓ પરંપરાગત રીતોએ ત્વચ્ચમાં પ્રાપ્તિ સમજી બેઠા છે. તેનું ગમે તે હો. એ પ્રથમ સુધારાવાળા અને તેના પ્રતિપક્ષનો છે. તેના ઉદાપોહ કરવો જો તેઓનું કર્તવ્ય છે. એ ગહન વિષયમાં માથું મારવું એ આ ક્ષુદ્ર લેખકની બુદ્ધિ-શક્તિનું કામ નથી. પરંતુ દિન જાતિએ કરવાનાં આધુનિક કર્મ, તેમની છંદગીના વિભાગો, તેમનો આદારવિહાર વગેરે કેટલીક બાબતમાં જે ધાર્મિક શ્રદ્ધા અધ્યાપિપર્યંત ચાલુ છે, તેમાં આર્ષોવતને તો લાભ જ છે. આ સર્વ વિષયો શરીરના આરોગ્યસાથે ધણો જ નિકટ સંબંધ ધરાવે છે.

પરંપરાથી કેટલાક જ્યોતે આપણે પુનિત ગણીએ છીએ, તે તેના ગુણોને લઈને જ. “ગુણાઃ પૂજાસ્વાનમ્ ગુણિણ.” તુલસી અને પીપળાને આર્યો દેવતરીકે પૂજે છે અને પ્રત્યેક ધાર્મિક આમ પોતાના આંગણમાં તુલસીનાં શ્વેત ઉત્સાહથી ઉગાડે છે. તુલસીકયારા વિનાનું ઘર રમણન કહેવાય છે, તેનું ખરું કારણ તેના ગુણો છે. તુલસી હવાને સ્વચ્છ કરે છે અને સ્વચ્છ હવા એ આરોગ્યનું પ્રથમ સાધન છે. “તુલસી ગંધમાદાય ચત્ર ગચ્છતિ માહતઃ દિવો દશ પુનર્યાનુ મૂતપ્રામાચત્રવિમાન્” અન્યત્ર તેના ગુણની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું છે કે “તુલસી વિપિનસ્વામિ સમંતાત્વાવને સ્પર્શે કોપ માત્રં મલયેવ.....” વળી તુલસીકાવનં ચૈવગૃહે યસ્યાવતિષ્ઠતે તદ્ગૃહસ્તીર્થમૂલં હિ નાયતિ ચમર્કિકરાઃ” આવી રીતે યમહતોના બમથી-મરણ બમથી ઉગારનાર તુલસીવિશે ધાર્મિક આર્યોની શ્રદ્ધા ફલદ છે. આધુનિક વિદેશીય વેદોએ પ્રયોગશાળા સિદ્ધ કરીધું છે કે તુલસીની ગંધમિશ્રિત હવા મેતેરિઆનો વિનાશ કરે છે. અને તેને માટે જ પ્રત્યેક ગૃહમાં તુલસીકયારા રાખવાની આજ્ઞા કરમાવનાર પ્રાચીન આર્યોનો મેતેરિઆથી બચવાનો આ ઉત્તમ માર્ગ સચુકિત અને હેતુ પુરસ્કર છે એમ સર્વને જાણી જ. દિન જાતિએ કરવાનાં આધુનિક કર્મ, તેમની છંદગીના વિભાગો, તેમનો આદાર વગેરે કેટલીક બાબતમાં જે ધાર્મિક શ્રદ્ધા અધ્યાપિપર્યંત ચાલુ છે તેમાં આર્ષોવતને તો લાભ જ છે. ઉપયુક્ત ધાર્મિક કર્મોને અનુસરવાથી “એક પંથ દો કાજ”

યાય છે, શરીરનું આરોગ્ય સચવાય છે અને પારલોક્કિ સુખ સંપાદ્ય છે. દિગ્ગ જ્ઞાતિને કરવાનાં આદ્યનિક ક્રમો અને ખીખાં ક્રમો, કે જે ધાર્મિક વિષયોસાથે સુસંગત થયેલાં છે તેમાં આપણને શું લાભ છે અને તે કેવી રીતે આયુર્વેદસાથે સંબંધ ધરાવે છે તે આપણે કમરા: બોધશું.

પ્રથમ તો આપણાં પૂર્વજોએ આજ સુદૂર્તમાં ઉઠી પધાસન વાળી સ્વસ્થ ચિત્તે બેસી ઇન્દ્રિયરોપાસન કરવાની આજ્ઞા કરી છે. આમ કરવાથી પ્રાતઃકાલની ગંધર્વ, રીતવ, સ્વચ્છ હવા મળે છે અને તેથી મગજ શાંત થાય છે. કામ કરવાને નવો ઉત્સાહ પ્રાપ્ત થાય છે, દેહસંતોષ મજામુત થાય છે અને કુદરતની શાંત અને ગંભીર સ્વભાવી બુદ્ધિ શક્તિ ખીલે છે, ખસ અને આયુષ્ય વધે છે. આપણા કરિયર ક્ષયપત્તામે પણ કશું છે કે " જલ બુદ્ધિ બહુ ધન વધે સુખમાં રહે શરીર. "

આજ સુદૂર્તમાં ઉઠ્યા પછી પ્રથમ મહોત્સર્ગ કરવાની આજ્ઞા છે. " આયુષ્યમુપવિ પ્રોક્તં મત્સ્યદીનાં વિચર્જનમ્ " આનપાનાદિ સર્વં વ્યવહાર શાંત ચર્ચ મયા પછી જરૂર પાડે આનાદિત્વ પાંચન કરી ચૈત્રપદ્યર્થ આંતરકાં તરર ધકકે છે અને આ પદ્યર્થભાવા અ રડી એ યોગિક પચાની નિઃસત્ત્વપદ્યર્થ પશ્ચિમદારદારા બહાર કઢાડે છે. પ્રાતઃકાલે છુપ પેટે ભગ્નજ નજાથી દસ્ત સાદ આવે છે અને મલમૂતના માર્ગો સ્વચ્છ થાય છે. જર પછી અથવા અનિયમિત આ વ્યવહાર કરવારને દસ્ત છુલાસાખંધ થતો નથી અને આમ પચાસિયત પાંચન થવા સિવાય તેનો ઉત્સાહ થાય છે. મહોત્સર્ગ કેવે સ્વસ્થ ન કરવો મિથે પણ આયુર્વેદની આજ્ઞા છે. દેવમંદિર, તડાગાદિ સ્થલે મહોત્સર્ગ કરવામાં પ્રાયશ્ચિત કારણ કે આપા સ્થલે જનસમાજનો અધિક અવરજવર-આવામનત હોય છે. અને મો ત્સર્ગથી હવા જમડે છે તેથી જનસમાજને નુકસાન થાય છે, તેથી જ આયુર્વેદ શરમાવે છે, કે " નિર્દારો મલમુષ્કોત્સર્ગઃ અન્યથા આહારનિર્દારિગિદારયોગઃ ધં ઇન્દ્રિવિજ્ઞેતે વિધેયાઃ "

દંતધોવનદિ—દાંતધુની પસંદગી પણ બુદ્ધિપુરસ્કર છે. વડ, હાંખડો, કર આદિ દાંતધુ કરવાથી કામદો થાય છે. બિન્ન બિન્ન પ્રકૃતિવાળાં મનુષ્યને બિન્ન વિ વ્યક્તિયં દાંતધુ કિતકર છે. તે વેલક અધિષ્ઠાં બેસાથી મળશે. અરંતુ દાંતધુ કરવામાં કેટલ એક વ્યક્તિનો નિર્ણય કર્યો છે તે વિશેષતઃ નાજુરાયોગ્ય છે. વૃણરાજનાં દાંતધુ કરવા અપવિત્ર થવાય છે. " વૃણરાજસસુલ્લવં ચ કુર્યાદ્-ક્વતપાવનમ્ સ્વધાનકાલયોતિઃ સ્વાચાપ ગાં ન પાચતિ " ।—જે વૃણરાજનાં દાંતધુ કરે છે તે પતિતપાવની ગંજાણનાં દર્શન ન ત્યંત્રથી આંકાસ રહે છે. આ વૃણરાજમાં સાત વ્યક્તિ છે તે પૈકી દેહસંકે વટવમ નાં છે. ખીખાં ખગૂર, નારિકર છે. ખગૂર અને નારિકર માદક છે. અને તેમાંથી એક ભત દાર અને છે તે સર્વ કોઈ બંધે છે. ખગૂર અને નારિકરતુ દાંતધુ નુકસાન કર્તા છે પછી તેનો સત્ત્વ-દાર કેવો હાનિકર્તા હશે તે કલ્પનાથી સંભવ સકારી.

સ્નાન કરવામાં પણ વિધિ છે. તડાગાદિ સ્થલે સ્નાન કરવા જવાથી શરીરનું ચક્તવર થાય છે. વળી પ્રુક્ત પાણીએ શરીરને સોળીને સ્નાન કસાય છે. હંડા પાણીએ સ્નાન કે

વાધી શરીરમાં બળ વધે છે. રનાન કરવાથી શુ' ફાયદા છે તે સર્વ જાણે છે, તેથી તેનું વિસ્તૃત વિવેચન અનુચિત છે.

સંધ્યાદિ:—“ બહરહ: સન્ધ્યામુપાસીત ” એ અને એવી બીજી ઉક્તિઓ સંધ્યાની આવશ્યકતા સૂચવે છે. સંધ્યાની કેટલીક ક્રિયાઓથી શરીરને આવશ્યક વ્યાયામ મળે છે. પ્રાણાયામથી સ્વચ્છ હવા મળે છે. દીર્ઘશ્વાસથી ફેફસાં મોટાં થાય છે અને રક્ત શુદ્ધ થવાનું કાર્ય સત્વર ચાલે છે. મારી મેધા અને હગતી ન હોય તો મે' કાષ્ઠએક માસિકમાં વાંચું હવ' કે દીર્ઘશ્વાસોચ્છવાસથી શરીરમાં રહેલાં ખરાબ રજ્જુઓ ઉચ્છવાસ સાથે બહાર નીકળે છે. દીર્ઘશ્વાસ લેવાથી તે નાભિપર્યંત જમ છે અને આંતરડામાં વળગી રહેલો કચરો બહાર લાવે છે. સૂર્યોપરયાનની ક્રિયા પશુ હાયાના ચલનચલનથી લોહી ફરવામાં અને ફેફસાં વિશાળ થવામાં સાહાય્ય કરે છે. દીપ, ધૂપ અને હોમ કરવાથી, તેના ધુમાડાથી હવામાં ઉડતાં જંતુઓનો વિનાશ થાય છે હમણાના ડાંકરોએ સિદ્ધ કર્યું છે કે હવામાં કેટલાક રોગોનાં જંતુઓ નિરંતર ઉડ્યાંજ કરે છે અને તે જંતુઓ જનમંડળમાં રોગો ફેલાવે છે. આપણાં પ્રાચીન વૈદ્યો પશુ આ વાત જાણતા જ હશે અને તેથી જ રોગની ચરખાતમાં ગામ બહાર ઉગ્મ-છીએ જવાનો રિવાજ ચાલતો આવ્યો હશે. ધૂપ, દીપ અને હોમથી ઘરમાં ઉડતાં છેરી જંતુનો સહજ વિનાશ થાય છે.

આશ્રમ—આશ્રમ એ જીંદગીના વિભાગ છે. આ વિભાગો વખતે અનુસરી તેને બધે બેસતા પાડવામાં આવ્યા છે, અને તે ઉત્તરોત્તર જીંદગીને સાહાય્યક છે. પ્રથમાશ્રમ બ્રહ્મચર્ય એ જીંદગીનો પાયો છે. મોટા મહેલ અથવા કિલ્લો પાંધવાને અને તે દીર્ઘજીવી રાખવાને તેનો પાયો મજબૂત ને ઉઠો હોવાની જોટથી જરૂર છે તેટલી અથવા તે કરતાં વધારે આ શરીરરૂપી દહેલીની પાયો મજબૂત કરવાની અપેક્ષા છે. આ શરીરરૂપી દહેલીની પાયો બ્રહ્મચર્ય છે, અને તેટલામાટે જ બ્રહ્મચર્યાશ્રમના નિયમ કઠિન પણ એ તે ફલપ્રદ છે. બ્રહ્મચર્યાશ્રમનાં નિયમમાં પ્રથમ તો જંગલમાં શુભે ત્યાં રહેવું અને તેમની સેવા કરવી, ભિક્ષાન્ન જમવું, અને કુંવારા રહેવું, સ્ત્રીસંબંધી ત્રિચાર સરખા પણ કરવા નહિ. શુભસાથે જંગલમાં રહેવાથી શરીર સુદૃઢ થાય છે, તાજી હવા, સ્વચ્છ પાણી અને કુદરતી ખોરાક શરીરને મજબૂત બનાવે છે. વળી જંગલમાં રહેવાથી કુદરતના રમ્ય અને જંપાનક પ્રસંગનું યાન થાય છે. ભિક્ષાન્ન જમવાથી નિરભિમાન થવાય છે અને તેથી પ્રકૃતિ સાત્ત્વિક થાય છે. કુંવારા રહેવું એ ખાસ ધર્મ છે. શરીરનો રાગ વીર્ય છે. તેનું યોગ્ય વય સુધી વધારિયત સંસ્કલ્પ થાય તો તેથી ક્ષતિ, મન અને શરીર બદ્ધ જ. ખોંભે છે. “શુક્રતસ્માદ્દિશે-પેન રક્ષમારોગ્યમિચ્છતા.” એક વખત આપાંતર્તમાં વ્યારે આશ્રમેનું પરિપાલન વિધિપુરસ્કર થવું ત્યારે આ દેશની પ્રજા. ઘર દેશના લોકોને આશ્રમમાં ગરક્ષવ કરી પાંખતી. લીખ, લીખ, હનુમાનજેવા વીરો, શંકર ને ગૌતમજેવા આચાર્યો, પાર્શ્વમ્હી અને વ્યાસજેવા ઋષિઓ, દુરિશંકર અને સુધિઘિરજેવા સત્યપ્રિય પુરો, આ દેશમાં ઘેર ગયા છે, તે બ્રહ્મચર્યને પ્રતાપે. આપણે આપણે બાર

વરસની. બાળવયમાં બાળકોને વિચારિત કરીએ છીએ. આવાં બાળકોને લીધે અપ-
રિપાવ વીર્યથી જે સંતાનો થાય છે તે અસ્વાસ્થી તથા સત્વહીન હોય છે. અત્યારે આર્વા-
વર્ત પરત્રતાની બેડીમાં જકડાયો છે. તે આ વીર્યસંરક્ષણના અભાવે. બાળકોનો નિષેધ
એ દેશોદયનું ઝગઝગ છે. અહ્યયર્થ વિષે ધણું લખાય તેવું છે પણ ચર્ચિત ચર્ચન કરતાં
તે કેટલું ઉપયોગી છે તે વિષે સમર્થ લેખક મણીલાલના ચબ્દો-ટાંખીશ. “શરીરમાં જેટલું
બળ છે, મનનો અને બુદ્ધિનો જેટલો જેટલો મહિમા છે તે એ બે ઉપરાંત ધર્મ અને પુણ્ય
ઉપર શક્તિ વળાવવારૂપ પ્રેમ અને શ્રદ્ધા તથા વેગ પેદા થાય છે તે બધું શાથી થાય છે ?
એવી એક જ વસ્તુ છે કે જે બધાં એક સમયે સાધી શકે છે. તે વસ્તુ અહ્યયર્થ છે.”
મહાત્મા સ્વામી રામતીર્થ અહ્યયર્થ વિષે બોલતાં કહે છે કે, બીજા કહે છે કે, “ત્રિકાળના
સાંત્રાન્યનો ત્યાગ કરવો, સ્વર્ગનો અધિકાર છોડી દેવો, કિંબંહુના એથી કોઇ ઉત્તમ સ્ત્રી
હોય તો તેનો પણ પરિત્યાગ કરવો, પરંતુ અહ્યયર્થવત કદી છોડી દેવું યોગ્ય નથી. કદાચ
જમીન, પાણી, પવન, સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ ને આકાશ પોતાનો સ્વભાવ છોડી દે, મદિ ઇંદ્ર
પોતાનો વૈભવ અને ધનરાજ પોતાનો ન્યાય છોડી દે તોપણ હું અહ્યયર્થવત કદી છોડીશ
નહિ” આહા ! કેટલી અહ્યયર્થની મહત્તા ! આ અહ્યયર્થના પ્રતાપે જ લીધે યમકિંકરોને
પાછા વાળ્યા હતા; અને છ માસપર્યંત બાણશ્યાપર શમન કર્યું હતું ! “હનુમાનનું” નામ
લેવાથી અને ધ્યાન ધરવાથી સોકમાં વીરત્વ અને હીમત આવે છે. હનુમાનને મહાવીર
કોણે બનાવ્યો ? આ અહ્યયર્થે જ. મેઘનાદને મારવાની કોઈને તાકાદ ન હતી. રામચંદ્રજીએ
પણ પોતાની લીલાદ્વારા જજીવ્યું હતું કે હું પોતે પણ મેઘનાદને મારવા સમર્થ નથી. જેણે
બાર વર્ષ સુધી અપવિત્ર વિચાર સરખા પણ કીધા નહિ હશે તે જ તેને મારી શકશે. આવો
પુરુષ કોણ હતો. લંકમણજી. જેણે પવિત્રતા અર્થાત્ અહ્યયર્થનો ત્યાગ કીધો છે તેની જ દશા
અધિક અવતત યજ છે. જેનું અંતઃકરણ પવિત્ર નથી તેને કદી પણ જ્ય મળ્યો નથી. પૃથ્વી-
રાજના મરણ પછી હિંદેશ ગુલામગીરીમાં જકડાયો છે, એ વાત સૌ કોઈ જાણે છે. તે
પૃથ્વીરાજનું લખી ગયો છે કે “હું જ્યારે રણસંઘામમાં જ્યાં નિકળ્યો ત્યારે મારી કમ્પર
રાણીએ કરીને ખાંધી હતી.” નેપોલીઅન જેવો મહાન વીર પોતાના સર્વોત્તમ સર્વોચ્ચ
સ્થાનેથી કડકડબુસ કરતો મળડી પડ્યો તેનું શું કારણ ? ઇતિહાસ સાક્ષી પુરે છે કે
રણમાં જતાં અગાઉ તે પોતાનું ખુન પોતાની હાથે જ કરી ચુક્યો હતો. સંઘામમાં જવાની
આગલી રાત્રે તે બદ્ધર્થના કુવામાં ગળડી પડ્યો હતો અંદ્રપ્રભાજેવો. ઇન્તિમાન અને
સુદં પ્રભાજેવો તેજસ્વી વીરયુવક અભિમન્યુ તે કુરુક્ષેત્રની જૂંમમાં રહેંસાઇ ગયો કે જ્યાં
બાસ્તવર્થના ક્ષત્રિયવીર પુરોનો સર્વથા નાશ થયો. આનું કારણ શું ? રણમાં જેવાં અ-
ગાઉ તેણે પોતાનું અહ્યયર્થ ખડિત કીધું હતુંછેવટ શિખામણ રૂપે કહે છે કે જે
“મનુષ્યો પશુઓની માફક બેપરવાથી પ્રજ્ઞની શક્તિ કરે છે એટલું જ નહિ પરંતુ તેનાથી
આગળ વધીને વખત બે વખત મોજને માટે પોતાના વીર્યનો નાશ કરે છે, તેને ધિક્કાર
છે”. આવા ધિક્કારને પાત્ર ધણા મનુષ્યો છે, કે જેઓ નિરંતર વૈદ્ય અને ડોક્ટરોને ત્યાં
ધાતુક્ષમાટે શરિનાદો કરે છે અને દ્રવ્યવ્યય કરે છે. અહ્યયર્થથી શરીર દદ, સુવ્યવસ્થિત
અને તેજસ્વી થાય છે, બુદ્ધિ વધે છે, અવિચ્છાંત પરિશ્રમ કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

કોઇ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવામાટે બ્રહ્મચર્યની ખાસ આવશ્યકતા છે. જ્યારે ઇન્દ્ર તરવ-
ગાન મેળવવામાટે પ્રજાપતિ પાસે ગયા ત્યારે તેમને ૧૦૧ વર્ષ પર્વત બ્રહ્મચર્યપાલન
કરાવ્યું અને તત્પશ્ચાત્ પ્રજાપતિએ આત્મજ્ઞાન આપ્યું હતું. પૂર્વે રજોદર્શન થયા પહેલાં
કોઇ પણ પુરુષ પત્નીનો અભિયોગ કરતો નહિ. જે સ્વામી તે પૂર્વે પત્નીનો અભિયોગ
કરે તેની કેવી દશા થાય છે ?

“ પ્રામજોદશાનાત્પત્ની નેપાદ્વત્વાપતલ્યથઃ ”

વ્યર્થીકારેણ શુકસ્ય વ્રદ્વદ્વસામવાપ્નુયાત્. ”

કેટલું બ્રહ્મચર્યનું આહાત્મ્ય ! અધોગતિ થાય તે સ્વાભાવિક છે. કારણ કે ઇન્દ્રિ-
સ્તવનને માટે દૃઢ મનોબળની ઘણી જ જરૂર છે. વિપરી પુરુષનું ચિત્ત સ્વસ્થ કાળ પણ
સ્થિર રહેતું નથી. આથી તે કોઇપણ કામ સારી રીતે કરી શકતો નથી. એકાગ્રતાવિના કાર્ય-
સિદ્ધિ કદાપિ થતી નથી જ. ઔદિક અને પારલોકિક ઉભય સુખની પ્રાપ્તિને માટે એકાગ્ર
ચિત્તની જરૂર છે.

“ અનેકચિત્તવિધ્રાંતા મોહજાતસમાવૃતાઃ ”

પ્રસક્તાઃ કામમોગેષુ પતંતિ નરકેડ્ઙ્ગુલી ”

વળી ભગવદ્ગીતામાં કામને નર્કનું દાર ગણ્યું છે.

ઘણું કરી માણસ જ્યારે સવા મણ ખોરાક ખાય છે. ત્યારે તેનું બે તોલા વીર્ય બને છે,
અને તેટલામાટે જ વીર્યને-શરીરનો રાગ કલ્પા છે. આપુલેદ આગા કરે છે કે દીપાંત્ર ઇન્દ્રિ-
નાર મનુષ્યે એક માત્ર સ્ત્રીસંભોગ કરવો. આમ કરવાથી શરીરનો ધાતુ સમપ્રમાણમાં રહે
છે. પરંતુ હીનભાવ્ય છે કે હીન્દનાં વિષયલોભ સંતાનો વીર્યનો મિથ્યા વ્યય કર-
વામાં જ પુરુષાર્થ માને છે. મૂર્ખા માનવોનું એ નિત્યક્રમ થઇ પરંતુ છે. એવા અધમ
મનુષ્યોને આપણે એટલી જ શિખારણ આપીશું કે બે તોલા વીર્ય એક માત્રે ઉત્પન્ન થાય
છે તેનો મિથ્યા વ્યય-દુરુપયોગ કરવાથી હડાઉ શુદ્ધસ્થ જેવી તેમની દયાજનક સ્થિતિ થશે.
સર્વ કોઇ જાણે છે કે આવક જેટલું ખર્ચ હોય ત્યાંસુધી કોઇપણ વ્યક્તિનો વ્યવહાર નીચે
છે. પરંતુ આવક કરતાં જેનું ખર્ચ વધે તેને દેવાળું કુલ્કવાનો દયાજનક પ્રસંગ સ્વહસ્તે વહો-
રવો પડે છે. આ પછીના આશ્રમે ક્રમશઃ આવા જ ધોરણે યોગ્યબોધ છે. છેલ્લો આશ્રમ
સંન્યસ્ત છે. સર્વ ઇન્દ્રિયો શિથિલ થઇ હોય, સંસારપ્રતિ વિરાગ થયો હોય ત્યારે તે યથા-
સ્થિત પાણી શકાય છે. બ્રહ્મચર્યશ્રાદ્ધિકથી સુદૃઢ થયેલું શરીર સંન્યસ્તાશ્રમમાં કર્મ-
કાંડથી વિરક્ત થઇ, શરીરનો વ્યાપાર છોડી દઇ મનને પરમાત્માસાથે જોડે છે, તેમના પદને
પામે છે, અને કૃતકૃત્ય થાય છે.

આર્યાવર્તની પ્રાચીન ધર્મભાવનાઓ.

(લેખક—દલપતરામ નાયક).

મહોત્સવ

યઃ સરસ્વતીરૂપેણ હર્વેન્નાં માધુ સંસ્થિતઃ

શન્દ્રવદાસ્વરૂપે તે ગૃહીદં મે ગુરં મજે ॥

× × × ×

જે પ્રાચીન ધર્મભાવનાઓ આર્યવરોને મનગામી કરતી હતી અને જેનાથી તે પ્રાચીન પૂર્વજો આત્મકામ થઇ જીવનસુખલાભે સ્થિત થતા હતા તે મનગમી ધર્મભાવનાઓ સર્વને તનમય બનાવી દે.

આર્યાવર્ત હાલ “ હિંદુસ્તાન ” એ નામથી મંજોરખામ છે અને આર્યજાતકો “ હિંદુ ” સંજ્ઞાને ધારણ કરે છે. વળી “ ન મૂનો ન મવિવ્યતિ ” જેવાં કેટલાંક ગોળમટોળ માનવીઓ પણ આર્યતત્ત્વ હોવાનું અભિમાન રાખી અમારી પુનિત સમાજમાં માથાં મારે છે. ગમે તેમ હો, પરંતુ અમારી પવિત્ર ધર્મભાવના તો અધિકારવિનાના કોઇને કશું પણ વરી નથી અને વરસો પણ નહિ.

યુગના યુગ આસ્થા નથી ત્યાં લગી બલે અમે મૂર્ખ રહીએ તોપણ અમારી મહત્તી ભાવનાઓ તો યુગાન્તરે પણ અમને જ જાગૃત કરશે, અને અમને જ તે પેતાનું હાઈ આપશે. અમને અમારી ધર્મભાવનાનું મંદુ અભિમાન છે, અને તે યથાર્થ રીતે પ્રાપ્ત થતાં કાલમાં જ અમને પૂર્ણ બનાવી દેશે. આર્યવૃક્ષ! આજે અવ આપણી તે પ્રાચીન ધર્મભાવનાનો મથાથ વિચાર કરવા પામે છે. આપણા જીવનના વાસ્તવ હિતાર્થે તે પુણ્ય વિચારો આદરણીય છે. ધણી મહાપુરુષોએ અવારંખે આપણી આ વિશુદ્ધ ભાવનાના રક્ષણે ધોળું પોષણ છે, તેના મુદ્, સુંદર પુણ્ય ફોલોને આરવાદ લીધે છે, તથા આપ્યો છે, આ રક્ષણી બાળાનીએ પુનઃ હું આપને આ લેખથી આમંત્રુ છું. મિત્ર સંજ્ઞાને જ નહીં તમારા કૃત જીવનને ત્યજી દઈ સ્નેહભીના હૃદયે પધારશે તો આપણે જેના મગી અમૃતપાન કરીશું.

પ્રાચીન રાષ્ટ્રથી હું કેટલા વર્ષ પૂર્વેની વાર્તા અવ લખું છું તે એકલ સંખ્યામાં અત્ર આપી શકું તેમ નથી; કેમકે તે સંખ્યા હાલ ધણી વિચારસ્પત છે, અને વિવાદનું આપણને કામ નથી. આપણે તો સત્યજાનની જરૂર છે. અને તોપણ પ્રાચીન મહાપુરુષોએ અમર્ષદ એવા કાળને ચાર સંગ્રામોથી માપી નાખ્યો છે તેમાંની પૂર્વ તથા સંજ્ઞા જે સત્ય, જેના અને હાપર એ નામથી યોગખામ છે તે સમયની ધર્મભાવનાનો હું ચિતાર આપું છું.

પ્રાચીન ધર્મભાવનાનું હાલ અનવધિ રૂપાંતર થયું છે અને હાલ તે અધ દસ્તિ નાખતા જેતું દર્શન દે છે. તેના સર્વોચ્ચ વિષયમાં પડી ગયાં છે. આર્યાવર્તના હાલના સર્વ ધર્મો તે પ્રાચીન ધર્મભાવનાના જ અંગ છે. કોઈ તેના મસ્તકને તો કોઈ તેના ચરણને પૂજે છે. આર્યભણુઓએ તે જીવનમયી દેવીના અસંખ્યવશાત દુકડે દુકડા કરી નાખી જેમતેમ મને લુપ્તી લીધી છે. અરે આમ છતાં તેના દુકડા પણ સજીવન છે. એ તેના દુકડાને પણ કોઈ મુદિપૂર્વે વધાવી લે છે. હો તે ...

એ માત્ર એટલો જ છે કે તેના

હુકડ નો પથ ધૂષ્ટતાથી જ્યાં ત્યાં અનાદર કરાય છે અને પરિણામે અમારા આર્યભાવુઓ નો પ્રતિક્ષે અધઃપાત જ થતો જાય છે ।

હાલ અમુક કુટુંબોનો સમાદાર શાંતિ સંગ્રાથી ઝાળખાય છે. પ્રત્યેક કુટુંબી લગ્ન મરણાદિક પ્રસંગોએ ઉત્સવ કરી પોતાના શાંતિ સમુદાયને ખાતખાતથી આનંદ કરાવે છે. અને આવાં ખર્ચો જેમ બહોળા હાથે અધિક સમય કરાય તેમ. તે કુળવાન તથા કિર્તિમાન ગણાય છે. આધુનિક ધર્મભાવનાનું સ્વરૂપ પણ લગભગ આને મળતું જ છે. એક નેતા ગુરુના આશ્રય નીચે અમુક વિચારોનો સ્વિકાર કરનાર મંડળ નિયંત્રિત થયું હોય છે. આવા પ્રત્યેક મંડળને ઝાળખવાને જેમ અમુક શાંતિ કે અમુક મહાજનને ઝાળખવાની શબ્દ યોજના નિયમિત થએલી હોય છે તેમ જ મંડળોને પણ અમુક સંપ્રદાય કે, અમુક વર્ગ કે સમાજ એવા આભિધાનોથી સંબંધ છે આર્યાવર્તમાં આવાં કેટલાંએ મંડળો કામ કરે છે. પ્રત્યેક મંડળ અમુક અમુક સિદ્ધાંતોનું પ્રતિપાદન કરે છે, અને તેને અનુમત્તરીને પોતે અમુક મંડળના અનુયાયી છે તે જણાવવા ખાતર વ્યવહારમાં 'જય શ્રીકૃષ્ણ', 'જય હરિ', 'જય ગુરુ', 'જય જમ', 'નમસ્તે', આદિ ખાસ ચોક્કસ શબ્દોનો પ્રયોગ કરે છે. આ વિચાર તેમના વિશિષ્ટ કર્તવ્યમાં તેઓ અન્ય સંપ્રદાયના સિદ્ધાંતોનો કટિબદ્ધ થઈ પરિહાર કરે છે. આ કર્તવ્યને તેઓ પોતાનું જીવન કર્તવ્ય માની લઈ તેની પાછળ પોતાની અમૂલ્ય જીંદગીનો વિચર કરે છે. જો પશ્ચાત્તાત્તાંથી પોતે આમ કરવાનો હક્ક લઈને આવ્યા હોય તેમ જ તેઓ માની બેઠા હોય છે. તેઓ મોટાં મોટાં ધર્મ પુસ્તકોના નામને આધારે એરી તો શબ્દજન્ય મુંથે છે કે જિયારાં શબ્દમુખ વિચારહીન પ્રાણીઓ તેનાં ભોગ લેવાવિના રહેતાં નથી. અને જે તેમાં ફસાયાં તે કેવળ કિંકર્તવ્યમૂઠ ખની જઈ પુનઃ 'આવાંજીનો આદિ આદિ' ગગડાવે જાય છે.

પ્રાચીન ધર્મભાવનાનું કેવળ એક જ સ્વરૂપ હતું, અને તે સર્વ આલ અને સર્વ યથાર્થ ધર્મભાવના પ્રમાણ્ય હતું. પ્રાચીન મહર્ષિવરોએ તેને દીર્ઘ જીવનના ભોગે અક્ષિત ભાવનાથી કંઈક સ્વાત્મમયન કરી સિદ્ધ કર્યું હતું તથા અનેક ઉપાયે તેની સંરક્ષા વળી છે. કરી હતી. અને તેથી જ હાલ અનેક વિતંડા વાદોઓનાં વાંચુદ્ધો નિરંતર ચાલુ જતાં છે જેને તેની સુરક્ષિત ગોપ્ય રહી છે.

વાચક બંધુ ! નિશ્ચય માનજો કે જે ઉપદેશ વાં લેખનમાં માત્ર અન્યની ભૂલો જ ક્ષયન કરાતી હોય, તે ઉપદેશ અને લેખન જ નહીં જૂઝ બરેકાં છે, તથા મૃત્યુશરણ થતા મનુષ્યની અંતકાળની લસારોના જેવાં તે છે. સત્ય જ્ઞાન એ એવી વસ્તુ છે કે તેના વિવેચનમાં ક્યારેય કોઈની નિંદા આવતી જ નથી સત્ય ધર્મ સ્વયંજ છે. યથાર્થ મુમુક્ષુને જ તે પ્રાપ્ત થાય છે. તે કોઈપણ સંપ્રદાય કે સંસ્થાના વાડામાં કેદ થઈને પડ્યો રહેતો જ નથી. તે તો વિનમ્ર, ને ધર્મ જીવંત મુમુક્ષુના આત્મામાં જ નિત્ય રહેલો છે. તેનો અધિકારી મનુષ્ય ગમે તે સંસ્થાવલણી હોય તો એ તે તેના યથાર્થ રહસ્યને જાણીને અનુમત્તરી થકે છે.

આથી એમ કહ્યું મિત્ર યત્ન નથી કે કોઈપણ ઉપદેશ - ૨ લેખક એક પંથુ નિષેધ

વાચ્ય પ્રસંગમાંથી જોલી કે લખી જાડે નહિ. વસ્તુઅવસ્થાને વિવેક સમજાવવા તેને વસ્તુનો-સ્વરૂપ અને અવસ્થાનો સ્વરૂપ પ્રસંગે કરવો પડે છે. તાત્પર્ય એ છે, કે તેના વાચ્ય પ્રદાર એવા મનભેદી ન હોવા જોઈએ કે-આત્માને સન્માર્ગથી પદચ્યુત કરી છેક અર્ધ જ બનાવી દે. પોતે જ માની લીધેલા સત્યનો જોને તેને સ્વીકાર કરાવવાની જોઈ પ્રતિજ્ઞા લીધેલી છે તેનાથી યથાર્થ સત્ય એકઠો ગાઉ દૂર જ રહે છે. પણ જો હોડાપકારક મહાત્મા ઔદાર્ય ભાવે પોતે અતુભવેલા યથાર્થ સત્ય તરફને શાન્તિથી રાગદ્વેષ રહિતપણે સુચુર આત્મા આગળ ખુલ્લું કરે છે તેને જ ધન્ય છે. તે જ મનુષ્યનું સાચું કલ્યાણ કરી શકે છે.

આર્વાર્તની પ્રાચીન ધર્મભાવનાઓ મહાન સત્યથી ભરપૂર હતી અને છે તે સર્વ-વ્યાપી હોઈ ઇવોલ્યુશન પાલન કરતી હોવાથી પુરાણોમાં વિષ્ણુરૂપે ઓળખાઈને પૂજાઈ છે. તે કેવળ કલ્યાણકારક તથા જીવંતની નિલ સંહારક હતી અને પ્રતિજ્ઞા આત્મોત્તર હોઈ સર્વત્ર ચિન્માત્ર અતુભવાતી હતી તેથી જ સત્યના ઉપાસકો તેને સ્વયંજી સિત્તવરૂપે ઉપાસતા હતા. અને તે સમય પ્રજાંડની સ્પષ્ટ હોવાથી આર્થ વીરોએ તેને જ પ્રજા તરીકે જ્યાં ત્યાં ઓળખાવી છે. વિશ્વમાં તેની જ અગમ્ય, અગાધ બલવતી સત્તા કાર્ય કરતી હોવાથી તેને જ પરમાત્માની અભેદ દિવ્ય માયા-શક્તિ-રૂપે વર્ણવી છે. વેદોએ તેનું જ ગાન કર્યું છે. પુરાણે તેના જ રૂપકો છે. જ્યાં ત્યાં જ્યારે ત્યારે તેની જ ગાથા ગવાઈ છે, એ સુવિચારવાનું સ્પષ્ટ થવા વિના રહે તેમ નથી.

અત્ર સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે કે, આ પરમ સ્તુત્ય ધર્મભાવનાને આ શ્રેષ્ઠમાં પ્રસંગ-વશાત્ 'અમારી' સંબોધન લગાડી શ્રેષ્ઠ પોતાના નિધાનિમાનથી તેને દૂષિત કરતો નથી. 'અમારી' શબ્દ આર્વાર્તનો બોધક છે. વ્યક્તિનો બોધક નથી. સમય વિશ્વમાં જ્યાં જ્યાં યથાર્થ ધર્મભાવના પ્રકાશ પામે ત્યાં ત્યાં અર્વાર્ત પણ પ્રકાશ પામી શકે છે અને આથી અમારી મેષ, ધ્યેય, ઉપાસ્ય ભગવતી ધર્મભાવના ઉપર તે સર્વનું જ સ્વમિત્વ હોઈ શકે છે. શ્રેષ્ઠનું પૃથક્ અભિમાન તે સર્વમાં વિલય પામી જાય છે.

પૂર્વવિભાગ—પ્રાચીન ધર્મભાવનાનાં પ્રચલિત વિચિત્રન અંગ.

ઉદ્દેશની ભૂમિકાતરીકે ઉપરનો પ્રારંભ લખીને પ્રાચીન ધર્મભાવનાના યથાર્થ સ્વરૂપને વર્ણવતા પૂર્વે તેનું સત્વસ્વરૂપ વાચક મહાશયોના લક્ષ્યમાં ધર્મભાવનાનું વિભક્ત યથાર્થ આવે તદ્યે પ્રચલિત ધર્મભાવનાઓનું સ્વરૂપ આલેખનું સ્વરૂપાન્તર. ખુબ ઉચિત મળ્યું છે. કારણ કે આધુનિક ધર્મ સંસ્થાઓનું બંધારણ હાલ મનેસા સ્વરૂપમાં દ્યોત દે છે. પરંતુ તે પૂર્વભાવનાઓનું જ રૂપાન્તર છે. હાલયના પરિબલ સાર્યે-તેનામાં દાન્ય, આકાશપાતાલનું સ્થિત્યંતર જણાય તે એ તે તેમાંથી જ આવેલું છે, એ તો નિવિચાદ જ છે. અને તેથી આ વિભાગમાં જે લખાશે તે આકાંક્ષાકર સરખું નિરર્થક નહિ ગણાય; કિન્તુ મુખ્ય કોરસનું જ પોષક થશે.

ત્યાંસુધી એક જ પરમાત્મતત્ત્વની યોગ ભક્તિ અને તત્ત્વજ્ઞાનદ્વારા આત્માથી અભેદ ભાવે ઉપાસના થતી હતી ત્યાંસુધી તો તે તત્ત્વ પૂર્ણ શુદ્ધરૂપે અતુભવાતું હતું.

લાગ્યું. આરંભમાં તો તે પરમાત્મતત્ત્વના સામર્થ્યસૂચક ‘શિવ’, ‘વિષ્ણુ’, ‘અજ’ એવા રહસ્ય પૂર્ણ સાંકેતિક શબ્દો પ્રયક્તિ થયા અને ધીમે ધીમે તે નામાતીત વસ્તુમાં આરોપાએત્રાં આ નામ દલીલૂત થતાં. નામોને અનુરૂપ કલ્પનાઓ કરી તે રૂપાતીત તત્ત્વના રૂપ પથ કલ્પવામાં આવ્યાં, અને આ નામ તથા રૂપની કલ્પના કરવાનો હેતુ બુદ્ધિમાં ઉપાસકોને સરજતાથી પરમાત્મતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર થાય એટલો જ હતો.

પરંતુ કાલક્રમે અવિદ્યાભાવાનુ અજ મનુષ્યોને મોહમસ્ત કરવા લાગ્યું. પૂર્વોક્ત સંકલના સંપ્રદાયની ઓધક થઇ ગઇ. શિવ અને વિષ્ણુની બિન્ન ઉપાસનાઓ પ્રચલિત થઇ. બોદ્ધાઓએ સંકેતવશાત્ આરોપેત્રાં તે નામ અને રૂપોના, રહસ્યનો લોપ થતો. આલ્સ્યો અને પ્રાયશઃ ઉભય એક બીજાનાં વિધાતક નેત્રાં જણાવા લાગ્યાં. આમાં ઉપાસ્યતત્ત્વ કારણભૂત નથી પણ ઉપાસકોની બુદ્ધિમંદતા જ કારણભૂત થઇ છે. ઉપાસ્યતત્ત્વ તો શિવ-સ્વરૂપે ઉપાસો, કે વિષ્ણુસ્વરૂપે ઉપાસો પણ ઉભય એક જ સ્વરૂપ છે અને તે નિર્વિકારી તથા નિરપૂલ છે.

આ પ્રમાણે ગાનપૂર્વક થતી ભાવનાઓ વિવિધ કર્મોની ઉપસંગી બની. અને તે કર્મો પણ સમય નેતાં નિષ્ફળ દશાને પામતાં ગયાં. છત્રને એક ક્ષણમાં પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરાવી છવનમુક્ત કરનાર તે અધ્યાગયોગ અને મૃતસંછયની અમૃતવત્સી જેવી નવધામકિત ઢોંગી સ્વરૂપ ધારણ કરવા લાગ્યાં. અને તેનાં સેંકડો રૂપ બની ગયાં તથા સમજાં એક બીજાથી વિચલ કરવા લાગ્યાં.

આમ અમારી પવિત્ર ધર્મભાવનાનાં છુટાં પડી ગયેલાં અંગોને અમારા ગાનશ્રવ્ય આર્યબંધુઓ લૂંટવા ને પાંખવા લાગ્યા. હા ! અમારો ધર્મ લૂંટાતાં અમારું સર્વસ્વ ધૂળ મળી જવા બેઠું.

આ રીતે શૈવ અને વૈષ્ણવ સંપ્રદાય થઇને જ અટક્યું નથી. ધીમે ધીમે બીજા અનેક મંડળો અસ્તિત્વમાં આવ્યાં. “ઐશ્વ, શાકત, જૈન, વૈદાન્ત, મૂર્તિપૂજક, મૂર્તિ-ભંજક, યવનમિત્ર આર્ય, ધ્રિસ્તિમિત્ર આર્ય, બીજા ધર્મ, ધિઓસોશિષ્ટ, પ્રાર્થના આદિ સમાજો અને વર્ગો” રચાયા. અંહોહો ! કેટલા કેટલા ગણાવું. કોઇ ‘સનાતન’ તો કોઇ ‘પુરાતન’ તો કોઇ ‘અદ્યતન’ કહેવાયો. જેને જે શબ્દ-હાથ લાગ્યો તે લઇ તેની પાછળ ધારણ, પણ લગ્યુંએ તે શબ્દોના ધર્મભાવનિતિ એવું નહિ, કે આ સર્વ શબ્દો પૂર્વે એક જ તત્ત્વના પ્રબોધક અને એક જ ધર્મભાવનાનાં આભૂષણોજેવા હતા. અને તે સર્વદા એક રહીને જ સુશોભિત જણાતા હતા.

હવે આમ સંપ્રદાયભેદ થઇને જ અટક્યું નથી. કેટલીક સંસ્થાઓના આદ્ય નેતા શિવાય બાકીના અંતે કેટલીકના એક નેતાથી માંડીને સર્વ જ પોતાનો પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરવાનું માંડી વાળીને, પોતેકોટે પધરા, બાંધીને પોતાના સંગીઓને તારવા તથા અન્યના હાંત તોડી પાડવાના પ્રયત્નમાં મંડયા જ રહ્યા. કવચિત્ ચિરદ્વ મહાત્માઓ જ આ નિયમના

સામાજિક વિષયો.

સહકારિતા.

સહકારિતાનું બળ અદ્ભુત છે. કોઈ પણ કાર્ય એક જ વ્યક્તિ કરે તેના કરતાં જો તે કાર્ય એકથી વધિક વ્યક્તિ કરે તો તે કાર્ય સત્વર સિદ્ધ થાય છે, એટલું જ નહિ પણ તે કાર્ય ઉત્તમ પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે.

વળી જો કાર્ય એક વ્યક્તિથી થઈ શકે તેમ હોતું નથી તે કાર્ય, વધિક વ્યક્તિઓ એકત્ર થઈને તેને કરવા માંડે છે તો તે સદજ થઈ શકે છે.

તેમાં પણ એક જ વિચારના મનુષ્યો જ્યારે કોઈ કાર્ય કરવાનું માથે લે છે ત્યારે તેમનામાં પરસ્પર પ્રવૃત્તિઓ પ્રેરણા લીધે તે કાર્ય સત્વર સિદ્ધ થઈ શકે છે.

સ્વતંત્રપણે કાર્ય કરનાર મનુષ્ય સદજ વિધન આવતાં નિરુસાહને વશ થાય છે, અને આરંભે કાર્યને છોડી દે છે, જ્યારે તે અન્ય મનુષ્યો સાથે જોડાઈને કાર્ય કરતો હોય છે ત્યારે વિધન આવવા છતાં તે નિરાશા, કે નિરુસાહને વશ થતો નથી, પણ સર્વની સાથે રહીને ધૈર્યથી કાર્ય કરે છે, અને વિજયપર્યંત તેમાં સંલગ્ન રહી શકે છે.

સાથે રહીને કોઈપણ કાર્ય કરવાના અનેક લાભ છે. અને જ્યારે મોટાં કાર્યો દારવાનાં હોય છે ત્યારે તો અનેક મનુષ્યોએ સાથે રહીને જ તેમાં કાર્ય કરવાની જરૂર છે. કારણ, કે તેમાં કાર્યમાં દ્રવ્યની, શારીરબળની, બુદ્ધિબળની, અને એવાં બીજાં અનેક બળની જરૂર પડે છે. અને વિવિધ મનુષ્યો સાથે રહીને જ્યારે કોઈ કાર્ય કરે છે ત્યારે, કોઈની પાસેથી દ્રવ્યની સાહાય્ય મળે છે, કોઈની પાસેથી શારીરિક બળની સાહાય્ય મળે છે, કોઈની પાસેથી બુદ્ધિની સાહાય્ય મળે છે, તો કોઈની પાસેથી ધૃતર વસ્તુની સાહાય્ય મળે છે, જ્યાં તે કાર્ય સદજ સિદ્ધ થઈ શકે છે. એક મનુષ્યપાસે સર્વ સામગ્રી હોતી નથી, અને તેથી તેનાથી મોટાં કાર્ય યોગ્ય સમયમાં થઈ શકતાં નથી. અથવા થઈ શકે છે તો તેમાં અસાધારણ બુદ્ધિબળ, ધૈર્યબળ, આદિની જરૂર પડે છે. પરંતુ આ જગતમાં સર્વ મનુષ્યો કંઈ અસાધારણ બુદ્ધિબળ આદિને પ્રાપ્ત હોતા નથી. જ્યાં તેમનાથી મોટાં કાર્ય થઈ શકતાં નથી. પરંતુ આવા અનેક મનુષ્યો એકત્ર થાય છે, તો તે કાર્યનું મહાન કાર્ય પણ સિદ્ધ કરી શકે છે.

સાથે રહીને કામ કરનાર મનુષ્યો આ જગતમાં શું નથી કરી શકતાં, અને શું શું કરી શકે છે, તે ગણાવવું કઠિન જ છે. તાત્પર્ય, કે તે સર્વ કરી શકે છે.

આપણા દેશમાં આજે સહકારિતાની અનિવાર્ય અગત્ય છે. અને તેવા આશયને લેખને જ આપણે તેની કોઈ વ્યવસ્થા કરવાનો ઉદ્દેશ રાખેલો છે.

સ્વાર્થી મનુષ્યો સમજે છે, કે ખીજને કંઈ પણ સાધાર્ય કરવી; એથી સ્વાર્થીના બંધ-નાશ થાય છે, કારણ કે તેટલા સમય, કે તેટલાં મંજનો ઉપયોગ ને પોતાના સ્વાર્થમાં ગાળવામાં આવે છે તો તેટલું પોતાનું કાર્ય થઈ શકે છે. જ્યારે પ્રજાની અવનતિ થાય છે, ત્યારે આ વિચાર પ્રધાનપણે જ્યાં જ્યાં પ્રવેશે છે.

આજે કાળખલે કરીને, કે પ્રજાનાં કર્મે કરીને, કે અન્ન કોષ કારણને લેકને પણ આપણી પ્રજામાં સ્વાર્થવૃત્તિને અસંત પ્રમાણમાં ઉદય થએલો છે. પૂર્વે આપણી પ્રજા આટલી સ્વાર્થી ન હતી. કોષ કોષ મનુષ્યો આમ થવામાં અમિત કળાવણીને પણ કારણ બૂત ગણે છે. આ રિથિતિને બંધે પ્રજા હિતકર સમજતી હોય, પરંતુ પ્રજાનાં વતમાન વિવિધ ક્ષેત્રના કારણજાત તે છે, તથા હજી પણ જો તે રિથિતિ વિચમાન રહેશે તો પ્રજાને ઉત્તરોત્તર નીચે અને નીચે લેઈ જશે, અને અધિક દુઃખક્ષેત્રથી જોડશે.

કોષ કોષ મનુષ્યોનું એમ માનવું છે, કે પેલે પ્રથમ ઉંચે ચઢવાના ખીજને ઉંચે લેઈ જવાનો પ્રયત્ન કરનાર મનુષ્ય તે કાર્યમાં ભાગ્યે જ વિજય મેળવે છે, અને તે ઉભય-બ્રષ્ટ થાય છે, અને ત્રિશકુવત મધ્યમાં જ લટકી રહે છે.

આ વાર્તા અમુક અંશમાં સત્ય છે. તે છતાં પણ આપણી પોતાની ઉત્તિની સાથે ખીજની ઉત્તિમાં જો આપણે યથાશક્તિ સાધાર્યજાત થવા છડીએ તો નથી થઈ શકતો એમ નથી જ. અથવા તો ખીજ મનુષ્યોની સાથે રહીને, કે તેમને સાથે રાખીને પણ આપણી ઉત્તિ આપણે નથી સાધી શકતા, એમ પણ નથી જ. મનુષ્યો સાથે રહીને પોતાની ઉત્તિ ઉત્તમ પ્રકારે કરી શકે છે જ. તેથી સાથે રહીને પોતાની ઉત્તિ કરવા જતો ત્રિશકુવત મધ્યમાં લટકી રહેજોનો ભય રાખવાની પણ હિંદુમાનને જરૂર નથી જ.

પૂર્વે આપણી આર્થપ્રજાની રિથિતિ એટલી ઉત્તમ-ઉંચી હતી, કે આજે તેની કલ્પના પણ આજની પ્રજાને આવરી સુહર્ષ છે. પૂર્વની આર્થપ્રજાનું ધર્મભગ, નીતિ ભગ, સારીરભગ, આદિભગ, માનસભગ, તથા અધ્યાત્મભગ એટલું તો વૃદ્ધિને પામેલું હતું, કે તેની પ્રશંસા, ઉદ્ગાદિ દેવોવડે થતી હતી, તથા તેના કીર્તિધ્વજ આ સોકમાં જ માર્ગ ઉડતો ન હતો, પણ તથે સોકમાં ઉડતો હતો. આવી પૂર્વની આર્થપ્રજાનો મહત્તાન તથા તેના વિભવની કલ્પના આજની પ્રજાને કેવી રીતે આતી થકે ?

આજે જો પ્રજાનાં વર્ણવરૂપ વર્તમાને પ્રજાની એટલી નિરૂપ્ત રિથિતિ થએલ છે, કે તે પૂર્વ પ્રજાનાં કુળમાં આવી પ્રજા ઉત્પન્ન શી રીતે થઈ હશે તેનો વિચાર કરત આશ્ચર્ય જ માત્ર થાય છે ! કાળખલે કરીને થું થું નથી થતું ?

પૂર્વની આર્થ પ્રજામાં સિદ્ધાંત, ઋષિઓ, મુનિઓ, યોગીઓ, તપસ્વીઓ, તથા એવી જ ખીજ અલૌકિક જ્ઞાનસામર્થ્યને ધારણ કરનાર વ્યક્તિઓ દષ્ટિએ પડતી હતી આજે તેમનાં નામ જ માત્ર દેવાનાં છે. જો કે તેમના જેવા કહેવરાવનાર અનેક મનુષ્યો આજે જોવામાં આવે છે પરંતુ તે આજનાં સમયને આજનાં જોવામાં નથી આવતાં નિર્મિતિ.

અને બાહ્ય વેવને કંઈ જ સંબંધ નથી. આજે આર્થ પ્રજા નિકષ્ટ સ્થિતિમાં આવેલી છે તથા તે અનેક રીતે પરતંત્રતામાં પડેલી છે. આ સ્થિતિમાંથી ઉદ્ધરવાને તે અન્યની સાહાય્યને પણ ઇચ્છે છે, પરંતુ જ્યાંસુધી તે જીવનની સાહાય્યને ઇચ્છે, ત્યાંસુધી તેની ઉન્નતિ થવાની નથી. જો તેણે પોતાની ઉન્નતિ કરવી હોય તો પોતાના જ પગ ઉપર ઉભા રહીને તેણે યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરવો છે.

કાષ્ટ કાષ્ટ મનુષ્યો માને છે, કે આવાં જનહિતકર કાર્ય કરવામાં (Caste, Creed and colour) શાંતિ, ધર્મ અને વર્ણની કંઈ જ જરૂર નથી, પરંતુ આ વાર્તા આપણને અંતરૂપ નથી. જે મનુષ્યો આ પ્રમાણે માને છે, તે શાંતિ અને ધર્મમાં માનતા નથી, એટલું જ નહિ, પરંતુ શાંતિ અને ધર્મથી દેશની અવનતિ થાય છે અને હોનિ થાય છે, એમ તેમનું મોતવું હોય છે.

પ્રાણીમાત્ર સુખને ઇચ્છે છે, અને તેને પ્રાપ્ત કરવામાટે તે આ જગતના ગૃહદાસદિ વિવિધ પદાર્થો-વિષયોને પ્રાપ્ત કરે છે, પરંતુ તેથી તેમને વાસ્તવ તૃપ્તિ થતી નથી, તથા તેમના વિવિધ ક્લેશો ટળતા નથી, પરંતુ મનુષ્ય જ્યારે પોતાના આત્માથી અભિન્ન થાય છે, જ્યારે તે આત્મસાક્ષાત્કારને પામે છે, ત્યારે જ તે વાસ્તવ સુખને વરે છે, અને ક્લેશ માત્રને દૂર કરે છે. આ સ્થિતિ જ પરિણામી સ્થિતિ છે, અને આ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થનાર કૃતકૃત્ય થઈ રહે છે. તેથી આ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવી એ આપણો પરમ લક્ષ્ય છે.

પરંતુ તેમાં કંઈ સર્વને આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ જતી નથી, તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતા પૂર્વે અથવા તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવામાટે અબ્યુદય પ્રાપ્ત કરવાની પણ જરૂર છે. અને ઉપર જણાવેલી પરમ અને હાર નિઃશ્વેસરપ સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે ધર્મમય બ્યાવહારિક અબ્યુદયની પ્રાપ્તિની પણ જરૂર છે. તાત્પર્ય, કે આપણો હિંદુ અબ્યુદય, અને નિઃશ્વેસ પ્રાપ્ત કરવાનો છે.

તેથી આ જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાનો મુખ્ય આશય રાખીને આપણે પ્રવૃત્તિ કરવાની છે, અને તે સત્ત્વર અને સુલભપણે જોવડે પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવા નિયમોનું આગ્રહપૂર્વક પાલન કરવાની જરૂર છે.

અત્ર આપણે આ સંબંધમાં જ કંઈ જણાવીએ છીએ તે સ્વસ્થમાં જણાવીએ છીએ. તેથી જમને આ સંબંધમાં યોગ્ય સ્પષ્ટતા ન થાય તેમણે અધીરા ન થવું કારણ, કે આ સંબંધમાં હવે પછી પ્રાતઃકાલમાં યથાવકાશે વારંવાર ઉદ્દેશ્ય કરવામાં આવશે.

ફિજીદ્વીપમાં મારાં ૨૭ વર્ષ.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪૬ ૮૪ થી.)

નારાયણી—નારાયણી નામની એક સ્ત્રી નાદી જીલ્લાના નાવો નામના કારખાનામાં કામ કરતી હતી. તેને એક બાળક થયું હતું, જે મરી ગયું હતું. તેને બાળક આવ્યા પછી ત્રણ દિવસ પછી જ, ઓવરસીયરની એવી મરજી થઇ, કે તેણે કામ ઉપર જવું જો, કે સરકારી નિયમ તો એવો છે, કે બાળક યથા પાછી ત્રણ મહિના સુધી સ્ત્રીઓએ કામ ઉપર જવું નહિ. પરંતુ ગોરા ઓવરસીયરને તેને કામ ઉપર લેઇ જવાની ઇચ્છા થઇ. તે બાંધે એ કહ્યું; મારું બાળક મરી ગયું છે, જેથી હું કામ ઉપર જઇશ નહિ. આ ઉપરથી તે ઓવરસીયરે તેને એટલી મારી, કે તે ખીયારી બેથુદ થઇ ગઇ, અને જમીન ઉપર પડી ગઇ. પોલીસના ગોરા સબ-ઇન્સ્પેક્ટરે આવીને તેને દવાખાનામાં પહોંચાડી. આ કેસની તંજવીજ ચાલી અને તે સુધા રાહેરની હાઇકોર્ટ સુધી પહોંચ્યો. જ્યારે આ સ્ત્રીને આ રાહેરમાં ઉતારવામાં આવી ત્યારે તે ચાલી રહે તેવી સ્થિતિમાં ન હતી, જેથી તેને ખોટલામાં ધાંકીને કચેરીમાં લેઇ જવામાં આવી. કેસ ચાલતાં અંતમાં તે ઓવરસીયર Not guilty ખીનચુન્ડેમાર ગયો, અને છુટી ગયો. આ ખીયારી સ્ત્રીને એટલો માર પડ્યો હતો, કે તેથી તેનું મગજ ખરાબ થઇ ગયું હતું. આજે તે ગોડાજેરી રહે છે. ન્યાયનો આ એકે જવસંત દર્શાવે છે. એવવર્ષનો મહિમા અપાર છે. આ પ્રમાણે ત્યાં કેસોએ અત્યાચાર હથેલી યથા કરે છે. આ ઓવરસીયરે જોઇની લાતોથી મારતવાસીઓને મારવાનું સારી રીતે જાણુ છે તથા માર્યા તેમના દાંત જડામાંથી પાડી નાખવાનું પણ સારી રીતે જાણુ છે, તે કમડાં બાળી મૂકે છે, લાત મારીને ખાવાનું ફેંકી દે છે, અને અમારા લોકોને ઇચ્છાનુકૂલ દુઝાવે છે.

એક વખત હું સન ૧૯૧૨ માં નાદી જીલ્લાની કચેરીમાં બેઠો હતો. તે વખતે એક કેસ મેજિસ્ટ્રેટની પાસે ચાલતો મેં જોયો. એક મહત્તરીએ પોતાનો જ્વાંત આ પ્રમાણે કહેવા માંડ્યો. “ હાથના દરદથી પીડાવાથી કામ ન થઇ શકવાથી મારું દવાખાનામાં આવવું થયું. આ ઠેકાણે મને લોહાની બે ડાલ આપીને ટાંકીમાંથી પાણી લાવવાનું કહ્યું. મેં કહ્યું, મારા હાથના દરદથી હું પીડાઉં છું, જેથી પાણી લાવી શકીશ નહિ. આથી મને સારી રીતે માર મારવામાં આવ્યો. તેથી મેં છુટો પાડી. હાકતર સાહેબે મારી પાસે આવીને મને પૂછ્યું, કે શું છે ? પેલા માણસે કહ્યું, આ માણસ કામ કરીએ છીએ તે કરતો નથી, અને કુકમ માનતો નથી. મેં કહ્યું, સાહેબ મારા હાથે દરદ છે તે તો આપ જાણો છો, અને તેથી ખાલી ડાલ પણ હું ઉપાડી શકતો નથી. આ સાંભળી હાકતર સાહેબે પણ મને સારી રીતે માર્યો, તે એટલે સુધી, કે મારા દાંત જખમી થયા અને મારા નાકમાંથી સોહી નીકળવા લાગ્યું. હું બેમાન થઇ ગયો અને જમીન ઉપર પડ્યો. અને બેમાન સ્થિતિમાં ઉપાડાને જલજની ઓરડીમાં નાખીને પારણું બંધ કરીને તાણું દેવામાં આવ્યું. હું જ્યારે શલિયાં

આંખો ત્યારે મેં જોયું તો જાણ્યું, કે હું જાગરની બોરીમાં હતો. જે રસ્તેથી જાગર સાફ કરવામાં આવે છે, તે રસ્તેથી એક લાકડાની ચીપ ઉખાડીને હું નીકળ્યો; અને નાસીને આપની પાસે આવ્યો છું. હજુરે જલ્લા દાકતરની પાસે મોકલ્યા હતા, જ્યાંથી મને અહીં બોલાવતાં હું અહીં આવ્યો છું. મારી ફરિયાદ થતી અનેક મનુષ્યોએ જોઈ છે, પણ દાકતરની બપોથી કોઈ મારી સાક્ષી પૂરનાર નથી. મારી સાક્ષી પૂરવાને અહિં જે આવ્યા છે તેમને પણ દાકતરે ધમકાવ્યા છે.”

આ હકિકત સોંજળીને સાક્ષીને બોલાવ્યો, જેણે આ મદરાસીની વિરુદ્ધ જ સાક્ષી પૂરી. દાકતર સાહેબના વકીલે કચલતાથી વકીલાત કરી. મદરાસીનાં પક્ષેને પ્રુટિ ન મળવાથી તેની દાર થઈ અને દાકતર સાહેબ જલ્લા. દરમિયાન દાકતર સાહેબ નિર્દોષ હયા, દાકતર સાહેબે પોતાને થયેલું ખરચ અપાવવા મેજિસ્ટ્રેટ સાહેબને વિનંતિ કરી. દયા લાગીને મેજિસ્ટ્રેટ સાહેબે કહ્યું, જ્યારે આ માણસ મારી પાસે આવ્યો હતો ત્યારે તેણે મેં ફુટબોલની પેટે પ્રુટી મંગેલું હતું. તેની પાસેથી તમારે ખરચ લેવું છે? નહિ મળે. જોયું, દાકતર સાહેબ આજ્ઞા મળ્યા. પેલા મદરાસીને પકડીને જોતરથીવર કામ ઉપર લેઈ ગયો. આ મદરાસીનું નામ માર્કસ છે.”

એક વખતે હું મારા એક મિત્રની સાથે એક અંગ્રેજ બેરીસ્ટરની ઓફીસમાં ગયો હતો. ત્યાં એક ભારતવાસી કંઈ લખી રહ્યો હતો. બેરીસ્ટર સાહેબે પોતાની મેમસાહેબને કહ્યું, કે તમે ક્યાલથી તમારું મોં તથા નાક બંધ કરી દો નહિ તો આ કાળા આક્રમીતા મોંમાંથી નીકળતી હવાથી તમને રોગ લાગુ પડી જશે. જો, કે, પેલા આદમી મેમસાહેબથી તો બહુ દૂર હતો, તથા જો, કે આ બેરીસ્ટર સાહેબ, અમારા જ. ભાઈઓ પાસેથી હજારો પાંડ હર વખે કમાતા હતા !

કંપનીની ઓફીસના અંદરના ભાગમાં, અમને લોકોને જવા દેવામાં આવતા નથી. કદાચ બૂલથી કોઈ જઈ ચકે છે તો તેને ધક્કા મારીને કાઢી મૂકવામાં આવે છે.

આવી જાતનાં અનેક દુઃખો અમારે કાળા આમડીને લીધે નિત્ય ભોગવવાં પડે છે. અમે લોકો, કે જે અંગ્રેજ સરકારની પ્રજા છીએ, તે બ્યારે પોતાના દેશમાં જઈને નીકળીએ છીએ ત્યારે આ પ્રકારનું વર્તન અમારી સાથે કરવામાં આવે છે. અને ત્યારે જ અમારી આંખ ઉઘડે છે, કે વસ્તુસ્થિતિ શું છે.

વ્યાપારીઓના અત્યાચાર—અમારા લોકોની બહાઈ દ્રીજના અંગ્રેજ વ્યાપારીઓ કદી ધમ્મતા નથી. પ્રથમ તો અમારા કંટલાએ ભાઈઓ પાંચ વર્ષ સુધી કઠિન પરિશ્રમ કરીને યમસેક પહોંચી જાય છે. કદાચ કોઈ પાંચ વર્ષ સુધી સખત મજુરી કરીને જીવે છે અને free સ્વતંત્ર થાય છે તો તે ખેતીનું કામ કરવા ધમ્મકે છે. તો યુરોપીયન વ્યાપારીઓ તેના કાર્યમાં અનેક રીતે વિઘ્ન નાખે છે. જે માલ મારા લોકો પાસેથી ૧૪ શીલ્ડિંગ ટંતના ભાવથી વેચાય છે તે જ માલ અમારી પાસેથી ૬ શીલ્ડિંગના ભાવથી લેવાય છે. કોઈ કોઈ ભારતવાસીયો દ્રીજમાંના નાળીયેરનો વ્યાપાર કરે છે. નાળીયેર આસ્ટ્રેલીઆમાં ત્યાંથી ચઢાવવામાં આવે છે. આસ્ટ્રેલીઆમાં જઈને તો અમે વ્યાપાર કરી શકતા નથી. જેટલા માલનું મૂલ્ય ત્યાં યુરોપીય વ્યાપારીઓ ૧૪ શીલ્ડિંગ લે છે તેટલો માલ અહીં અમારી પાસેથી બે ત્રણ શીલ્ડિંગથી ખરીદી લેવામાં આવે છે, અને અમારી સ્થિતિ એવી છે કે અમારો માલ અમારે હલકા ભાવમાં વેચવો જ પડે.

૨૦૦ ભારતવાસીઓને કેવી રીતે હેતુરવામાં આવ્યાં—દ્રીજમાં બાંધરન સાહેબ કરીને એક જૂના પ્લેન્ટર (ખેતી કરનાર) છે. તેમણે ૮૦૦ એકર જમીન જંગલીઓ પાસેથી પટ્ટેથી લીધી હતી. આ જમીનમાં ઘણું જંગલ હતું, તેથી તેમણે વિચાર કર્યો કે હું આ જંગલને કપાવીશ તો ૧૦૦૦ પૌન્ડથી ઓછું ખર્ચ નહિ આવે. જેથી બલાભોળા ભારતવાસીઓ પાસેથી કામ લેવું ઠીક પડશે. એમ ધારીને તેમણે ૨૦૦ ભારતવાસીઓને ખોલાવ્યા અને કહ્યું, અમારી પાસે ૮૦૦ એકર જમીન છે. જેમાંથી જને જેટલાની જરૂર હોય તેટલી તે લેઈ શકે છે. તેને તમે સાફ કરી લો અને ફાળે તેની ખેતી તેમાં કરો. આ પ્રમાણે કહીને તેમણે તે જમીન ભારતવાસીઓમાં વહેંચી આપી, અને એક કાગળકપર લખી આપ્યું કે તે જમીન તમે પાંચ વર્ષ અથવા દશ વર્ષ સુધી ઉપયોગમાં લેખઃગકો છો. તમારે માત્ર દરેક એકરે એક પૌન્ડ જી માત્ર આપવી પડશે.

બોએ ધણે પરિશ્રમ લેધને તથા પોતાના પરના પૈસા કાઢીને તે જમીનમાંથી જંગલ છપારીને સાફ કરી તથા તેમાં એક વર્ષ ખેતી કરી. ખીન્ન વર્ષની શરૂઆતમાં જ તે બસોએ ભારતવાસીઓને બાહરન સાહેબે ત્યાંથી હાંકી કાઢ્યા અને જમીન છીનાવી લીધી. આ ખીયા-રાઓએ ધણું એ કહ્યું પણ સર્વ વ્યર્થ ગયું !

આવાં અનેક દૃષ્ટાંત આપી શકીએ તેમ છે. પરંતુ સ્થળસંકોચને લીધે આપતા નથી. વાંચક ગણ સ્થાલીપુલાંક ન્યાયથી તેનું અનુમાન સહજ કરી લેશે.

ખીજીનો લસંનો કાવદો—ફીજીમાં જે મનુષ્ય પોતાની ઓની લગ્નની કાર્ટમાં રજીસ્ટર નોંધ કરાવે છે તે તેના કાયદેસર ધણી હરે છે. જ્યારે લગ્ન થયાનું હોય છે ત્યારે સ્ત્રી તથા પુરુષ બન્નેએ કાર્ટમાં જવું પડે છે, અને ત્યાં મેજિસ્ટ્રેટ તેમની બન્નેની રાજી છે, કે કેમ તે પૂછીને તેમને એક સર્ટિફિકેટ આપે છે, જે મેરેજ લમનું—સર્ટિફિકેટ કહેવાય છે. અને આ રજીસ્ટર નોંધ કરાવવાના પાંચ શીલ્ડોંગ આપવા પડે છે. આપણી ધર્મ શતિપ્રમાણે કરેલા વિવાહ, જે તે રજીસ્ટર ન થયો હોય તો સંમત ગણી શકાતો નથી. જે કાંઈ પુરુષ પોતાની ઓની સાથે ફીજીમાં આવે અને ત્યાં જઈને કાર્ટમાં નિયમપ્રમાણે લગ્નને રજીસ્ટર નોંધ કરાવે તો તેના મરણ પછી તેના પૈસાની વારસ તેની સ્ત્રી થઈ શકતી નથી; અને તે ધન છપીએશન દફતરે મોકલી દેવામાં આવે છે. જેનો ખીજે કાંઈ વારસ હોતો નથી, તેનું ધન પણ તે જ દફતરે મોકલી દેવામાં આવે છે. છપીએશન ખાતાવાળા તે ધનને હિંદુસ્થાનમાં મોકલી આપે છે. પરંતુ જે મનુષ્યને દલાસો મારફતે આ દેશમાંથી ફીજીમાં મોકલવામાં આવે છે તેઓ તેમનાં નામ વગેરે તદ્દન જુઠાં જ લખાવે છે. જેથી તે ધન જે ઠેકાણું તથા નામ લખાવ્યું હોય છે ત્યાં મોકલવામાં આવે છે, પણ ત્યાં પત્તો નહિ મળવાથી પુનઃ તે પાછું ફીજીમાં જ મોકલવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે દલાસોની બદમાશીથી મરેલા મનુષ્યનું ધન તેનાં માતાપિતા, કે બાપ ભાંડુને મળતું નથી !

અમે આશા રાખીએ છીએ, કે ભારત સરકાર આ પ્રકારના અન્યાયને રોકવાને પ્રયત્ન કરશે. ફીજીના લગ્નસંબંધીના કાયદા સંબંધમાં પણ ફીજીમાં જતા ભારતવાસીઓ લખાવડી કરી રહ્યા છે, પણ હજી કંઈ તેનું ફળ થયું જણાતું નથી.

ગોરા બેરીસ્ટર અને વકીલો—જે કાંઈ ભારતવાસી ગોરા બેરીસ્ટર અથવા વકીલોમાંથી નામ છે તો એક ગીનીને ઠેકાણું તે દસદસ ગીની લે છે. કાંઈ કાંઈ બેરીસ્ટર સાહેબો તો એટલે સુધી ધૂતતા કરે છે, કે પ્રથમ પેટ ભરીને 'ફી' લેઈ લે છે, અને પછીથી કાર્ટમાં પણ જતા નથી. કાંઈ મહાસય બેરીસ્ટર તો પહેલાં કેટલાક પૈસા લે છે, અને પછી જ્યારે કેસ ચાલવાનો હોય છે તેને આગલે દિવસે તેને કહાવી મોકલે છે, કે તમે જે ખીન્ન પાંચ ગીની આપશો તો તમારું કામ થશે. નહિં તો નહિ. પેલો મનુષ્ય ખીજે બેરીસ્ટર પણ કરી શકતો નથી અને દબાવો ચંપાવો ખીન્ન પાંચ ગીની આપે છે કદાપિ તેમને કહેવામાં આવે છે, કે અમારા પૈસા પાછા આપી દો, તો તે કહે છે, કે અમે પૈસા પાછા આપી શકતા નથી. ભારતવાસીઓના દંધ સુકદમાં કાર્ટમાંથી નીકળી ગયા છે, અને વખતસર ગોરા બેરીસ્ટર પહોંચ્યા નથી. કદાપિ ગોરા અને ભારતવાસીઓ વચ્ચે કાંઈ

તકરાર થાય છે તેા ગોરા બેરીસ્ટર ભારતવાસીયોપાસેથી નૈસા લે છે, અને કેસ ચાલે છે ત્યારે ગોરાને જ જીતાવે છે. વચ્ચેમધ્યે જે અમારા બાધાઓ દશ દસ કલાકની સખત મજુરી કરીને જે કંઈ થોડું ધણું કમાય છે તે ગોરા બેરીસ્ટર આ પ્રમાણે જળકપટથી લેઈ લે છે. કલાકી કાંઈ ગોરા ઉપર કાંઈ ભારતજીવી કેસ ચલાવવા હજી છે તેા તેના કાંઈ ગોરા બેરીસ્ટર, કે વકીલ વકીલાત કરવું નથી. ।

ગોરા બેરીસ્ટર ૧૧૨૫ પૌંડ અર્થાત્ ૧૬૮૭૫ રૂપૈયા હજમ કરી ગયો— ફીજીની રાજ્યધાની સુવામાં બહુલે નામનો એક બેરીસ્ટર હતો. એક વખત ૪૫ પંજાબી મનુષ્યો તેની પાસે ગયા અને પ્રાર્થના કરી, કે અમે દક્ષિણ અમેરિકાના આર્જેન્ટાઇલ પ્રજા સત્તાક રાજ્યમાં જવાને હજીએ છીએ. અમે સાંભળ્યું છે, કે ત્યાં અમને ધણી સારી મજુરી મળશે. પરંતુ ફીજીથી કાંઈ આગળોટ દક્ષિણ અમેરિકામાં જતી નથી, શું કરીએ? કેવી રીતે જઈએ? ગોરા બેરીસ્ટરે જ્ઞેયું, કે આ લોકો કીક કસાય છે, તેથી તેમની સાથે તેણે આ પ્રમાણે વાર્તા કરી. જ્ઞે તમારામાંથી દરેક મને ૪ પૌંડ જમાનીના, ૫ પૌંડ મારી મહેનતના, અને ૧૬ પૌંડ બાકાના આપો તેા તમારે માટે આગળોટ તૈયાર કરાવીને તમને સીધા આર્જેન્ટાઇલ મોકલી દઈશ. આ સીખ લોકોએ તે બેરીસ્ટરના કહેવા પ્રમાણે દરેક પચીસ પૌંડ આપ્યા. જેમાંથી તેણે માત્ર સોલ પૌંડની જ મહેનત આપી. આ પ્રમાણે ૧૬૨૫ પૌંડ આ લોકોપાસેથી લીધા, અને પોતાની સઘળી મિલકત પોતાના છોકરાના નામે ચલાવી દીધી.

આ પંજાબીઓએ સુપીમ કોર્ટ-ઉપરની કોર્ટ-માં કેસ માંડ્યો. આ કેસમાં તેમને ખીલ ખસોડિક પૌંડ ખરચ થયા, અને પેલા મનુષ્ય ઉપર હુકમનાયું થયું. પણ પેલા બેરીસ્ટરે તેા પોતાની સર્વ મિલકત પોતાના છોકરાના નામે ચલાવી દીધેલી હોવાથી તેની પાસેથી એક પાછ પછ મળી નહિ. બીચારા પંજાબીઓ રડીને છાના રહ્યા. કાંઈ તેા બીખારી થઇ ગયા, અને એક બીચારો તેા આ દુઃખથી મરો પણ ગયો ।

ભારતવાસી બેરીસ્ટરને ચોલાવવામાં આવ્યો—જ્યારે અમારા ઉપર આ પ્રમાણે કષ્ટ પડતાં હતાં ત્યારે અમે વિચાર કર્યો, કે કાંઈ હીંદુ બેરીસ્ટર ફીજીમાં આવે તેા સારું. ગોરા બેરીસ્ટર લખે છે કંઈ અને અમને કહે છે કંઈક. અમારી સાથે સદાતુર્થતા રાખવાની વાર્તા તેા દૂર રહી, પરંતુ અમારા ઉપર તિરસ્કારની દૃષ્ટિથી તે જુએ છે, તેથી એવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, કે કાંઈ હીંદુ બેરીસ્ટર અહીં આવીને રહે. અમે લોકો ધણા દિવસથી વર્તમાનપત્રોમાં પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રીમાન્ ગાંધીજી નામ તેા વાંચતા હતા, તથા તેમના પંચોપકારી સ્વભાવવિશે પણ અમે થોડું ધણું જાણતા હતા. જેથી અમે લોકોએ એક સમા કરી. આ સભાના પ્રમુખનું સ્થાન શ્રીયુક્ત રૂપરામજીને આપવામાં આવ્યું. સર્વની સંમતિથી આ સભામાં એવુ નાંકી કરવામાં આવ્યું, કે શ્રીમાન્ ગાંધીજી એક પત્ર લખવું, જેમાં અમારા દુઃખોનું સ્વરૂપમાં વર્ણન કરવું. તથા તેમાં તેમને પ્રાર્થના કરવી, કે તેમણે ફીજીમાં કાંઈ હીંદુ બેરીસ્ટરને મોકલી આપવાનો જાહેરાત કરવો. આ પત્ર લખવાનું કાર્ય મને સોંપવામાં આવ્યું. મેં મારી અલ્પમતિ પ્રમાણે એક પત્ર લખ્યું, જેના સારાંશ

અમને લોકોને ફીજમાં ગોરા બેરીસ્ટરથી અનેક પ્રકારના ત્રાસ થાય છે. આ ગોરા સોકો અમારા ઉપર નાના પ્રકારના અત્યાચાર કરે છે તથા અમારા સેક્ટો પોંક આપ જાય છે. અહિં ભારતવાસી બેરીસ્ટરની ઘણી જ જરૂર છે. આપ શ્રીમાન એક પ્રસિદ્ધ દેશભક્ત છો, જેથી અમે આજ રાખીએ છીએ, કે આપ અમારા ઉપર કૃપા કરીને કોઈ ભારતવાસી બેરીસ્ટરને અહીં મોકલી આપવાનો બંદોબસ્ત કરશો. અહિં પરદેશમાં આપના પિતા અમારે ખીલ કાઢીને આશ્રય નથી.”

શ્રીમાન ગાંધીએ કૃપા કરીને આ પત્રનો અનુવાદ કોઈ કોઈ પત્રમાં છંપાવ્યો અને મારા ઉપર પણ એક પત્ર નીચે પ્રમાણે લખ્યું.

શ્રાવણ વદી ૮ સં. ૧૯૧૭

આપનું પત્ર મળ્યું છે. ત્યાંના હાદી બાઇચીની દુઃખકથા સાંભળીને હું દુઃખી જ થાઉં છું. અહાંથી કોઈ બેરીસ્ટરને ત્યાં મોકલી રાખાય તેમ લાગતું નથી, તથા ત્યાં મોકલવા સામક બેરીસ્ટર પણ કોઈ જણાતો નથી. જે જે હકિકત ત્યાં બને તેનું વર્ણન મને તમારે અહાંથી લખી મોકલવું, અને હું તે હકિકત વિલાયતમુધી પહોંચાડીશ.

આગમોટમાં પડતાં દુઃખનો ચિતાર મને બરાબર ખ્યાનમાં આવે છે. આને માટે ત્યાં કોઈ અંગ્રેજી જાણનાર સ્વદેશભિમાનીની જરૂર છે. મારા લક્ષમાં કોઈ આવશે તો હું જરૂર મોકલી દઉં. આપના ખાન પવની હું વાટ જોઉં છું.

લિ. મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીના યથાયોગ્ય.”

જેમણે પોતાના બાઇચીને માટે આખું જીવન ગાળ્યું છે, જેણે ૪૦૦૦૦ની માસિક આવક હોડીને ભારતવાસીયોનાં દુઃખને યોજી કરવામાટે એક કુળીસુધીનું કામ કર્યું છે. જે પોતાના દેશખુશીને માટે કંઈ વખત જોલમાં મળ્યા છે. તે, શ્રીમાન ગાંધીનું જિવનનું પત્ર છે. આ પત્રમાં પણ શ્રીમાન ગાંધીની મહત્તા તથા દેશભક્તિની લાગણી જણાઈ આવે છે જ.

ચિંતીપત્રના ગાંધીશ્રીએ જાહેરે લેખ છ-ડીવન એપીનીયનમાં શ્રી મણિલાલ એમ. એ. એમ. એલ. શ્રી. બેરીસ્ટર એટ. લૉ. એમણે વાંચ્યો. આ વખતે તે મોરીસમાં કામ કરતા હતા. શ્રીમાન મણિલાલભાઈ ભારતવર્ષના એક પ્રસિદ્ધ દેશભક્ત છે. કોંગ્રેસમાં તે બહુ દિવસથી લાગ લે છે. આપણા દેશના કેળવણીના બાઇચીને આ મણિલાલભાઈનો અધિક પરિચય કરાવવાની જરૂર નથી. તેમણે મોરીસમાં રહીને પણ સ્વદેશસેવાનું ધણું કામ કર્યું છે. તેમણે ત્યાં કૃષી જતા અટકાવ્યા છે. જે ભારતવાસીયો ત્યાં હતા તેમને ઘણી ઘણી સાહાય્ય કરી છે. તથા કષ્ટપ્રદ કેન્દ્રકલ્યાણોમાં દેરદાર કરીને હિંદુ-મુસલમાન બાઇચીને મુક્ત કર્યા છે. પહેલાં મોરીસમાં કેદખાનામાં અમારા બાઇચીની ચેટણી તથા હાદી કાપી તાખવામાં આવતી હતી, તથા ખાવાપીણની જાગતમાં પણ ઘણી ગરબઝ ઓસતી હતી, તે મારા શ્રી મણિલાલભાઈને જ છે. કે જેમણે આ અર્થે ત્રાસ બંધ કરાવ્યો છે.

શ્રી મણિલાલભાઈએ શ્રીમાન્ ગાંધીને ઉપરોક્ત 'લેખ' વાંચીને અમારી સાથે પત્રવ્યવહાર કર્યો. અમે લોકોએ ફીજમાં તેમને માટે ૧૭૨ પૌંડ...એકલા કર્યા. અને તેમાંથી ૪૫ પૌંડ તેમને આગળોટના ભાડામાટે મોકલી આપ્યા; તથા બાકીનામાંથી તેમને માટે કોયદાનાં પુસ્તક ખરીદ કર્યાં તથા તેમને રહેવાને માટે ઘર વગેરેનો બંદોબસ્ત કર્યો. પરંતુ થોડા દિવસ પછી તેમનું પત્ર આવ્યું, કે મારા સંબંધીઓ મને ફીજમાં જવાની સંમતિ આપતા નથી. હું નૈતાલ જઈ છું ત્યાં શ્રીમાન્ ગાંધીને મળીને જે નિશ્ચય થશે તે હું જાણીશ. કદાપિ જો મારાથી નહિ આવી શકાય તો મને મોકલેલા આપના પૈસા હું પાછા મોકલી આપીશ.

ઉપરનું શ્રી મણિલાલભાઈનું પત્ર જ્યારે અમને મળ્યું ત્યારે અમને ઘણી જ નિરાશા થઈ. પુનઃ અમે એક સભા કરી અને પુનઃ શ્રીમાન્ ગાંધીને અમે એક પત્ર લખ્યું. એ અરસામાં જ શ્રી મણિલાલભાઈ નૈતાલ પહોંચ્યા. શ્રીમાન્ ગાંધીએ મણિલાલભાઈને કહ્યું, કે આપે જે વચન આપ્યું છે તે તમારે પાળવું એ જ ઉચિત છે. શ્રી મણિલાલભાઈ ફીજ આવવાને રાંછ થયા. સ્વનામધન્ય શ્રીમાન્ ગાંધીએ કૃપા કરીને એક પત્ર પુનઃ અમને લખ્યું. તે પત્રમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું હતું.

“આપનું પત્ર મળ્યું છે. શ્રી મણિલાલભાઈને માટે મેં તારું કંઈ હતો, પણ તેનો જવાબ મળ્યો નહિ, જેથી હું સમજ્યો હતો કે તમે તેમને મુક્ત કરવાને રાંછ નહતા. બીજા કારણોને લઈને શ્રી મણિલાલભાઈએ ફીજ આવવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. તેથી ગંધા શુદ્ધિકરણ દિવસે કેપટી નીકળી ચૂક્યા છે, અને તે આરટ્ટેલીઆ થઈને ત્યાં આવી પહોંચશે. મને લાગે છે કે, હવે આપ સર્વ પ્રસન્ન થશો જ તથા મણિલાલભાઈની સારી રીતે સેવા ઉઠાવશો. તેમનો રહેવાનો તથા ખાવાપીવા વગેરેનો બંદોબસ્ત ત્યાં રહેનાર મનુષ્યોએ કરવો જોઈએ છીએ. જો સર્વ ભાઈઓના તરફથી ઉત્તેજન મળશે તો અવશ્ય મણિલાલભાઈ ત્યાં હંમેશાં સ્થિતિ કરશે. પુનઃ કંઈ લખવાનું હોય તો લખશો.

લિ. મોહનદાસ કર્મચંદ ગાંધીનાં યથાચોગ્ય.”

૨૭ મી ઑગસ્ટ સન ૧૯૧૨ ના રોજ શ્રી મણિલાલભાઈ ફીજની રાજધાની સુવામાં પહોંચ્યા. અમે લોકોએ તેમના સ્વાગતમાટે યથાશક્તિ બંદોબસ્ત કર્યો હતો. આ દિવસે અમે ફીજમાં રહેતા ભારતવાસીઓને જે પ્રસન્નતા થઈ હતી તે અકથનીય હતી. સેંકડો ભારતવાસીઓ ત્યાં એકત્ર થયા હતા. આ દિવસે અમારા બીજા સેંકડો હિંદુભાઈઓ ત્યાં બીજા જગોએથી આગળોટને રસ્તે આવ્યા હતા. ફીજમાં મૂળથી રહેતા જંગલીઓને પણ આજનાં દિવસે બહુ આનંદ થયો હતો. કદિન પરિચય તથા દોડાદોડ કરવાથી અનેક ભારતવાસીઓના મુખઉપર પરસેવાનાં ટીપાં પણ આવી રહ્યાં હતાં. અહા ! આ દેખાંવ કેટલો રમણીય હતો ! સડકો ઉપર જરા પણ જગો નહતી, અને મનુષ્યો સમગ્રડાસજડ બરાબા હતા. ફીજના અંગ્રેજ પત્રના જે એક રીપોર્ટરે ગભરાતા ગભરાતા અહીં તહીં ધૂમી રણા હતા. આમને એ વાતની ખબર નહતી, કે આ થી ધમાલ આવી રહી છે. શ્રી મણિલાલભાઈ

ઉતારામાં ગયા અને જંગલમાં જઈને કિતબી. તે દિવસે સંધ્યા સમયે ફીજના ભારતવાસીયો તઃકથી તેમને અભિનંદનપત્ર આપવામાં આવ્યું. તે અભિનંદનપત્રમાં તેમને પ્રાર્થના કરવામાં આવી હતી, કે ભારતવાસીયોની યજ્ઞેલી ફર્દામાં તે સુધારો કરે તથા કૃપા કરીને અમને લોકોને સાહાય્ય કરે. આ સર્વ સાંભળીને શ્રી મણિલાલભાઈએ એક ટુંકે ભાષણ કર્યું, જેમાં તેમણે કહ્યું, કે હું આપ સર્વની સેવા કરવાને યથાશક્તિ નિત્ય તત્પર રહીશ.

અત્યંત હર્ષની વાર્તા છે, કે શ્રી મણિલાલભાઈ આજપર્યંત પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાલન કરવામાં નિત્ય તત્પર રહે છે.

આ દિવસ પછી ત્રીજે દિવસે ત્યાંના જંગલી લોકોએ પણ મણિલાલભાઈનું મોટી ધામધૂનથી સ્વાગત કર્યું. કોઈ છસો સાતસો જંગલી એકઠા થયા અને તેમણે મણિલાલભાઈને નિમંત્રણ કર્યું તેમના સ્વાગતમાં તેમણે તથા સ્ત્રીઓએ મળીને ખુબ નાચ કર્યો, તથા ગાયન પણ કર્યું. ફીજના જંગલી લોકોમાં એવો રિવાજ છે, કે જેમને તે સહીષ્ણુ પધારે પ્રિય માને છે તથા જેનું તે અધિક સન્માન કરવા ઇચ્છે છે, તેમના ગળામાં તેમના મોટા સરદારની પુત્રીને હાથે હાર પહેરાવે છે. તે પ્રમાણે શ્રી મણિલાલભાઈને હાર પહેરાવવામાં આવ્યે હતો. આ જંગલી લોકોનો આ પ્રશરનો ઉત્સાહ જોઈને અમને સર્વને ધણું જ આશ્ચર્ય થયું. કોઈ કોઈ જંગલી લોક પોતાની બાથમાં દહેતા હતા, કે "આજે અમારાં મહદ્ સુમાગ્ય છે, કે શ્રી તે.તારામદારા આ વિદ્વાન ભારતવાસીનું સ્વાગત કરવાનો શુભ દિવસ અમને પ્રાપ્ત થયો છે. જ્યારથી ફીજ દેશ વસ્યો છે ત્યારથી ભારતવાસી આટલો વિદ્વાન અહીં કોઈ આવ્યો નથી. અહીં આવા વિદ્વાન મનુષ્યની ઘણી જ જરૂર છે. ઇશ્વર તમને તથા તમારા ભાઈઓને દીર્ઘાયુષી કરો."

પછીથી મણિલાલભાઈએ પણ એક ટુંકમાં ભાષણ કર્યું. સંધ્યાકાળે પછીથી ત્યાંથી વિદાય થઈને મારે ત્યાં જોજન થયું. સવાર પૂર્ત ત્યાંથી નીકળીને મણિલાલભાઈ ફરિદુલ્લા ચાણુની પાસે મહાજન અસહુને મળવા માટે ગયા. ત્યાંથી તેણે શ્રીમાન આયુ રામસિંહની બચ માં ખેસાને સ્તુતિ ગવા.

મહાત્મા ગાંધી.

(અનુસંધાન, વર્તમાન વર્ષના, પૃષ્ઠ ૩૪ થી.)

“ જાણે કે હું પુત્રચિંતાથી ધણી જ, જોડોશ થઇ ગઇ, જેથી ચિત્તને શાંત કરવા આપણા મહેલની અગાશીમાં જઇ એક આસનપર બેઠી છું. તે સમયે સૂર્ય અસ્ત પામી ચોતરફ અધકાર ફેલાઇ રહ્યો હતો. હું આકાશતરફ તારાઓને જોતી મનને પ્રમંથન કરી રહી હતી. આમ કરતાં કરતાં મધ્યરાત્રી વીતી ગઇ; એવામાં એક મોઠો તારો અર્ધો તે વિલક્ષણ વેગે પૃથ્વી તરફ આવવા લાગ્યો. જાણે હવે તે તારો મારા માથાપર જ, પડશે કે શું, એવી મને ખીક લાગવા માંડી; આ પ્રભાણે જો, કે મને ખીક લાગતી હતી તોપણ હું ત્યાંથી ઉઠવાને તદ્દન અસમર્થ બની હતી. ત્યાંથી ઉઠી જવું એવી મને ઇચ્છા થતી, પણ શરીર એટલું તો ભારે થઇ ગયું હતું કે, જાણે મને કાષ્ટએ આસન સાથે મજબુત બાંધી જ લીધી ન હોય. જો કે ખીક લાગતી હતી તોપણ આંખો મીંચવાની ઇચ્છા થતી નહોતી; હું તે અમલકાર એકસરખો જોયાં જ કરતી હતી. જોતજોતાંમાં તે તારાનું સ્વરૂપ, પદ્મરાગુ. હવે તે તારાનો આકાર મોઠો ને મોઠો જણાવા લાગ્યો, અને તેની ચોતરફ છ કિરણો દેખાવા લાગ્યાં. આરંભે આસ્તે, તે તારાએ સ્વેત હાથીનું રૂપ ધારણ કર્યું, અને તેની વિશાળ સુંદ નીચે છ કિરણો દાંતની માફક દેખાવા લાગ્યાં. હવે તે છ દાંતનો શુભ્ર હાથી આપણી જ, અગાસીમાં ઉતર્યો, અને તીક્ષ્ણ દષ્ટિથી મારી તરફ જોવા લાગ્યો. આવી સ્થિતિમાં તેવા બધાં કર હાથીને તદ્દન મારી સમીપ ઉભેલા જોઇ હું સાહાય્યમારે કોઇને, પણ બોલાવવાની છોક અણીપર હતી એવામાં પેલા હાથીએ મારી જમણી કુખ પોતાની સુંદથી ફાડી અને પોતે સૂક્ષ્મરૂપ ધારણ કરી મારાં પેટમાં અદ્વય થયો. આ વખતે હું ધણી જ ગંભીર અને ત્યાંથી ઉઠી જતા રહેવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી એવામાં આંખ ઉઘડી ગઇ. નાથ ! આપું આ સ્વપ્ન આવતાં હું ગંભીર ઉઠી અને આપને જગાડ્યાં. આ સ્વપ્નનો શો અર્થ? હશે વાર? આ સ્વપ્નથી મને જો કે ખીક લાગી પણ તે સ્વપ્ન અશુભ હોય એમ મને તો લાગતું નથી.”

મામાંવતીએ કહેલો આ સ્વપ્નજગાંત સાંભળી રાજા શુદ્ધાદેવ અને રાણી પ્રજાવતી બન્નેને ધણી જ નવાઇ ઉપજી. શુદ્ધાદેવે તે સ્વપ્નસંબંધી ધણા ધણા વિચારો કર્યા પણ સ્વપ્ન શુભ છે, કે અશુભ તેનો કંઈ નિર્ણય થઇ શક્યો નહિ. વહાણ વાતાં સુધી આ ત્રણે વચ્ચે તે જ સંબંધીની ચર્ચા ચાલી રહી હતી. ભગવાન સૂર્યનારાયણનાં સુવર્ણ કિરણો રાજ્યભુવનમાં પડતાં જ રાજા રાણા તથા સૂર્યને વંદન કરી નિત્ય નિવર્ગે વળગ્યા. રાણીયો પણ નિત્ય ક્રમ કરવાને ગઇ. ત્રણે, પોતપોતાના બ્યવહારો ચલાવી રહ્યાં હતાં, પણ સ્વપ્નવિચારે તેમનું ચિત્ત સ્વસ્થ નહોતું. બપોરે ભોજન કરી રાત્રીએ દરબારમાં જઇ વિદ્વાન પુરોહિતોને તે સ્વપ્ન કહી સંભળાવ્યું; પુરોહિતમાંના એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ કે જેને જ્યોતિષશાસ્ત્રનું પૂર્ણ જ્ઞાન હતું તેણે તે સ્વપ્નનો વિચાર કરી આ પ્રમાણે કહ્યું, “ રાજન ! સ્વપ્ન મદત્તનું છે અને શુભ છે. જે રાત્રે રાણીને આ સ્વપ્ન આવ્યું, તે જ રાત્રે તેણે ગર્ભ ધારણ કર્યો છે અને

તેને યથા સમયે પુન થશે. તે પુત્ર ઐહિક ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત થતાં ચક્રવર્તી રાજા થશે, અને જો આયાપાયમાં ન વિઠાય તો જન્મમૃત્યુના બંધનથી મુક્ત થઈ એક જૂદો જ માર્ગ પ્રજાને દર્શાવી દહનરો જતોતો હિંદાર કરશે.”

સ્વમનુ’ શુભ દળ સાંભળી રાજા તથા રાણીયોને કેટલો જલ્પો આનંદ થયો હશે એની કલ્પના કરવી અશક્ય છે. ઉપર પ્રમાણેનું સ્વપ્ન થયાને ત્રણ ચાર માસ વીતી ગયા. રાણી માયાવતી સગર્ભા છે, એવા આનંદજનક વર્તમાન શુદ્ધોદનના સંવળા રાજ્યમાં ફરી વળ્યા. રાજ્યબંધન પ્રજાને આ વર્તમાન સાંભળી ઘણા જ આનંદ થયો. પ્રજાજનોએ ઘેરે ઘેર આનંદે ત્સવ શરૂ કર્યો. રાણી માયાવતીને નવ માસ પૂર્ણ થતાં તેમણે પ્રસૂતિમાટે પિતા ગૃહે જવાનો પોતાનો મનોદમ જણાવ્યો. શુદ્ધોદને તે વિનંતિ માન્ય કરી, અને તેમને રથ, શુભપાલ, દામદાસી મહાવર્તમાન બારે દાઢાદાથી પિયેર તરફ વિદાય કરી. રાણી માયાવતી એક પ્રતાપી રાજાની રાજ્યપુત્રી હતી. પ્રસૂતિમાટે પિતાગૃહે જતાં માયાવતીને જ આનંદ થયો તેનું વર્ણન કરવા લેખક અસમર્થ છે; પણ દેવ સત્તાનો વિચાર રાણી માયાવતીની તે ઇચ્છાં પૂર્ણ કરવાને નહોતો; રથ અરણ્યમાં રહેતો ઢાંચી રહ્યો હતો. તે વન પ્રદેશનું પ્રાકૃતિક સૌંદર્ય જોઈ રાણી મુગ્ધ થઈ. તેમણે એવક જતોતે તે અરણ્યમાં ઘોડો વખત વિશ્રાંતિ લેવાનો પોતાનો વિચાર જણાવ્યો. સેવકોએ રાણીની તે આજ્ઞા સંતોષે માન્ય કરી; રથ છોડ્યો, ઘોડાઓને મુક્ત કર્યા, અને તે અરણ્યમાં વિશ્રાંતિ લેવા લાગ્યા. તે દિવસો વસત ઋતુના હોવાથી તે વનપ્રદેશને સ્વાભાવિક રમણીયતા પ્રાપ્ત થઈ હતી. જ્યોત્સ્ના નવપક્ષવે અલંકૃત થઈ પોતાના વિશાલ બાહુ ફેલાવી હવાં રહ્યાં હતાં. તે મનોહર જ્યોત્સ્ના તરફ જોતાં વટેમાગુંતે એવો જ ભાસ થતો કે જાણે તેઓ પોતાનું સ્વાગત જ કરી રહ્યાં છે તેમાં વળી કેટલાંક જ્યોત્સ્ના પુષ્પ તથા ફળથી ડાલતાં જાણે, કે પોતાના હાથથી તેઓ અર્પિત થિતો સત્કાર જ કરી રહ્યાં હોય નહિ. રાણી માયાવતીએ વનની શોભા નિરખતાં નિરખતાં પલાશવનમાં પ્રવેશ કર્યો. તે સમયે કેમ્પોડો એટલો તો ખીલ્યો હતો કે દરયા તે પ્રદેશ સ્તવર્ણ પર્વત પ્રમાણે દેખાતો હતો. નીચે પુષ્પોના ખરી પડવાથી તેનો એટલો તો ચરબાખી ગયો હતો કે જમીનપર જાણે રંગીત માલીઓ જ ન પાથર્યો હોય. રાણી ત્યાંથી આલતાં હતાં તેમને પગ નીચે પથરાયેલાં પુલો ધણું જ મૃદુ લાગતાં હતાં. કેટલાંક જ્યોત્સ્ના હાથ પહોંચી એટલાં ઉંચાં પુષ્પો આબ્યાં હતાં; રાણીને તે તોડવાની સદજ ઇચ્છા થઈ. અને તે કુસોનો લુખમાં તે લુખમાં તોડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. આંડુલો તોડવાની ધૂનમાં તે ધૂનમાં તે પોતાની સગર્ભા અંતર્યાને વિસરી ગયાં અને ઉંચે આવેલાં પુષ્પોને કુદકો મારી તોડવા લાગ્યા; પણ રાણીની આકૃતિથી તેમના પેટમાં દરદર થવા લાગ્યું અને પ્રસૂતિવેદના થવા લાગી. તેમણે તન્ત જ પોતાની ઘસી અને પરિવારીકાઓને બોલાવી; પણ તેઓ આવી પહોંચી તે પહેલાં રાણીએ વેરાયેલાં પુષ્પોપર ઘડન કરી એક સુંદર પુત્રને જન્મ આપ્યો. આ જ પુત્ર આપણા પ્રસ્તુત અસ્તિત્વો નાપક.

શુદ્ધોદનજેવા પ્રજા રાજાની પદગણીને કલ્પના પણ ન થઈ શકે એવી રીતે અરણ્યમાં પ્રસૂતિ થવાનો સમય પ્રાપ્ત થવામાં, કંઈ પણ દૈવિ હેતુ હોવો જોઈએ એવું સદજ માન્ય પડે છે. જેની આખી હમગર મખમલની મૃદુ રાખાપર આજોડવામાં ગાદ હતી, તે

તે ઋષિનું આગમન થતાં જ રાજના અંતઃકરણમાં એકદમ થકા-ઉત્પન્ન થઈ તેમણે તે ઋષિની સામે જઈ સત્કારથી તેમને આસને બેસાડ્યા રાજ શુદ્ધિન પ્રણામ કરી બેસ્યા.

“ મહારાજ ! આપે અનુમત્ત કરો, અમને ષવિત્ર ક્યાં છે. આપની ક્ષી આગા છે તે કૃપા કરી કથન કરશો ? ”

“ ઋષિ પ્રસન્ન વદને બોલ્યા :—

“ રાજન ! મારું નામ કાલદેવ છે. તારી ખાસે હું કંઈ માયવા આપ્યો નથી. કેવળ તારા પુત્રના દર્શનાર્થે આપ્યો છું. ”

ઋષિના આવા સંબો સાંભળી રાજના અંતઃકરણમાં તે ઋષિપ્રતિ અધિક જ પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો અને તે બોલ્યા :—

“ મહારાજ, જેવી કૃપા. મારા પુત્રને, આપ જેવાનો સુખ આશીર્વાદ મને એવી જ મારી ઇચ્છા છે. અંતઃકરણમાં પધારો. હું આંખના ચાશુમાં મારા પુત્રને રથાપીશ ”

આ પ્રમાણે બોલી રાજ શુદ્ધિન કાલદેવ ઋષિને પ્રણામ કરીને લેઈ ગયા. ત્યાં તે ઋષિને નિહાળી રાણી માંયાવતીના અંતઃકરણમાં વિલક્ષણ પુન્ય ભાવ ઉત્પન્ન થયો તેમણે અવિચરણે પોતાનું મસ્તક ઘૂંટી તેમનો આશીર્વાદ લીધો. ત્ય રપછી તે નવદિશુને પશુઋષિના ચરણપર મુકવા જ્યાં દત્તા, પશુ રાણીને તેમ કરતાં કાલદેવે અટકાવ્યાં. તે સદજ પાછા હાથા અને સાશ્વર્થા બોલ્યા :—

“ માયાવતિ ! તમે આ શું કરો છો ? તમે કેને જન્મ આપ્યો છે, એની તમને ખબર નથી, જોના ચરણપર મસ્તક મુકતાં અમે પોતાને પાવન થયા સમજીએ, તેને મારા ચરણોના સ્પર્શ કેમ થાય ? ”

આ પ્રમાણે બોલી કાલદેવ તે બાળક તરફ એકામ દિશિથી જોવા લાગ્યા. ત્યાર-પછીથી પે તાનું મસ્તક જમીનને અડકાડી બોલ્યા :—

“ સિશુરૂપે ભગવત્ ! મારું વંદન એવણું કરો. તમે અન્ય કોઈ જ નથી. મારી ઉપારમ દેવતા તે તમે જ છો. તમારાં પદનેચારે હજ વજ્રકુશાદિ ચિકિત્સા નિદાગી તમારા અવતારની મને જરા પણ શંકા યતી નથી. પ્રભુ તે તમે જ છો; સર્વ જગતને સુખિતરૂપે પ્રેરો જનસમાજને નિર્વાણપથ દર્શાવનાં આપે અત્યાર લીધો છે. તમારા દર્શને આજે પારો જન્મ સફળ થયો છે. ”

આ પ્રમાણે ઠીક ઠીક હોઈને મહેલમાંથી આજ્ઞા ગયા; ક્યાં ગયા તેનો કોઈને ખતો જ ન લાગ્યો. રાજાએ ઋષિ વાક્યનો ધણો જ વિચાર કર્યો; પણ તેમને તે વાક્યનો કાંઈ જ ખોલ થયો નહિ. ઋષિના ખીલ વાક્યની સત્યતા માત્ર ખીજે જ દિવસે જણાઈ આવી. તે દિવસે સૂર્યોદય થતા પહેલાં જ માયાવતીને એક પ્રકારની સુખપ્રદ નિદ્રા આવવા લાગી. તે નિદ્રાના સ્વરૂપરથી તે છેલ્લી નિદ્રા જ છે, એવું માયાવતીના તે જ વખતે જાણવામાં આવી ગયું. તેમણે પુત્રને છેલ્લું સુખન લેઈ તેને પ્રભવતીને સ્વાધીન કર્યો અને તેનું સારી રીતે લાલનપાલન કરવા પતિ અને પ્રભવતીને બંધામણ કરી. ત્યાર પછી તરત જ માયાવતીને ઉંઘ આવી; ગઈ અને તે જ અવસ્થામાં તે નંધર શરીરનો જાગ કરી સક્ષમ શરીરારૂ થયાં. માયાવતીના સ્વર્ગવાસથી સર્વને માહું તો લાગ્યું, પણ પુત્રપ્રાપ્તિના આનંદોત્સવે સર્વને તે દુઃખનું જલદી જ વિસ્મરણ થયું તે પુત્રોત્સવ ઘણા દિવસો સુધી ચાલુ હતો. ઉત્સવના છેલ્લા દિવસે શુદ્ધાદને પુરોહિતને પૂછીને લેઈ પુત્રનું નામ સિદ્ધાચ પાડ્યું; તોપણ તેનું લાલનપાલન પ્રભવતી અથવા ગૌતમીએ કર્યું જેથી તેને ગૌતમ કહેવા લાગ્યાં, અને આ જ નામે તેણે જ્ઞાતિ મેળવી તે પ્રસિદ્ધ થયો.

ઉપરનો ખતાવ વાંચતાં જ ચળ મનના બંધનગાટે ગૌતમને ખચપણથી જ આરંભ કર્યો કે શું; એવા આશયોદ્ગાર અંતઃકરણમાંથી ઉર્જીવે તો તેનાં કાંઈ જ નવાઈ પામવા જેવું નથી. જન્મ ધારણ કરવા જેને ભૂમિ પસંદ પડી, તે માતાના કુધની અપેક્ષા ન. ધરાવે એવાત સહજ છે. જે કે જન્મ આપનાર માતા ગૌતમને ત્યજી ગયાં, તોપણ તેનું લાલનપાલન પ્રભવતી ધણી જ પ્રેમથી અને કળજીપૂર્વક કરતાં હતી. ગૌતમના સરસ-શુદ્ધ રાજાએ અનેક પરિચારિકાઓ પ્રભવતીને સોંપી હતી. વૃદ્ધપણે થયેલા પુત્રપર રાજાનો કેટલા પ્રેમ હશે તેનું અનુમાન કરવું એ કાંઈ કઠિન વાત નથી. તે પુત્રના સહવાસના દિવસો રાજાને આનંદ ઉત્પન્ન કરતા હતા. આ આનંદના આઠ વર્ષો જોતજોતામાં આજ્ઞા ગયાં તે જણાયાં પણ નહિ. હવે રાજા આમગ ગૌતમના શિક્ષણને પ્રશ્ન ખડો થયો. તે સમયની શિક્ષણપદ્ધતિ હાલના કરતાં ઘણા જ જૂદા પ્રકારની હોવાથી તેના શિષ્યશુની રાજાને શીકર થયાં માંડી. તે સમયની શિક્ષણ પદ્ધતિ એથી હતી કે, દરેકી હાલમાં પુત્ર હો અથવા તો ચક્રવર્તી રાજાનો રાજપુત્ર હો, પણ જેને વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવી હોય, તેણે ગુરુગૃહે બાર વર્ષ સુધી વિદ્યાર્જન માટે રહેવું જોઈએ; અને આ વિદ્યાદાન દેનારા ગુરુ ધણી ખરા જન-સમાજથી દૂર એવા અરણ્યમાં પહોંચી જઈ રહેતા હતા. આવા પ્રકારની વિદ્યાર્જનની સ્થિતિ હોવાથી ગૌતમને પોતાથી દૂર કેમ કરાય, એવા વિચારમાં રાજા શુદ્ધાદન પડ્યો હતો. ગૌતમને પોતાથી દૂર કરવો એ જો કે અસભ્ય હતું, તોપણ તેને વિદ્યાલક્ષન કરવો તેટલું જ આવશ્યક હોવાથી રાજાએ પોતાનો માયાપાશ સહજ શયિષ કર્યો, અને પુત્રના શિક્ષણની વ્યવસ્થામાં રોકાયો.

તે સમયે વિશ્વામિત્ર નામે ઋષિ ઘણા વિદ્વાન અને ઉત્કૃષ્ટ ગુરુ ગણાતા હતા; રાજ્ય-મંત્રીઓએ પણ તેમની જ પાસે રાજપુત્રને શિક્ષણ માટે મોકલવા પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો. રાજા શુદ્ધાદનને મિત્રમુંડળનો તે વિચાર પે. જ્ઞ જણાયો અને શુભ મુક્તિ જોઈ જ રાજપુત્ર ગૌતમને વિશ્વામિત્ર ઋષિના આશ્રમમાં વિદ્યાર્જન માટે મોકલ્યામાં આવ્યો. પુત્ર

એકવચન શુદ્ધોદ્ધનને મુશ્કેલી ગાંધીજીની રીતે રહી શકે, એવી વિચારણા થઈ હતી. પણ તેને આશ્રમમાં લેઈ જઈ મુશ્કેલી ને તે સંબંધિત કાંઈક તે કરતાં વધારે ઉત્સાહી જણાવા લાગ્યો, અને યોગ ન સમજતાં તેણે આશ્રમના સર્વ સદાધ્યાયીઓને મોતાના મિત્ર બતાવ્યા. રાત્ર શુદ્ધોદ્ધન અને રાણી પ્રમત્તી આશ્રમનો કાયદમ બોલા આર દિવસ આશ્રમમાં જ રહ્યાં હતાં. તે આર જ દિવસોમાં તે ગૌતમને પોતાનું સ્મરણ થતું નથી અને તે હંતર વિદ્યાર્થીઓ સાથે હળીમળી મળેલો બોધ તે બંનેની ઘણીખરી ચિંતા દૂર થઈ અને તેઓ ઋણિનો આશીર્વાદ લેઈ કપિલવસ્તુનગરી તરફ મિલાવ્યાં.

ગૌતમ અથવા સિદ્ધાર્થનું આગમન આશ્રમમાં થવાથી વિધામિત્ર ઋણિને ધણું જ આનંદ થયો હતો. સિદ્ધાર્થ નેવા ગંભીર તેજસ્વી અને બુદ્ધિશાળી વિદ્યાર્થીનો લાભ વિધામિત્રને અમૂલ્ય ભાસ્યો. સિદ્ધાર્થનું મનક નેવા વગેરે પરથી તે દિવિચરથી પુરુષ થયો, એવું વિધામિત્રને લાગતું હતું. સિદ્ધાર્થને જે વિષય કહેવામાં આવતો તે તે તરત જ મદલ્ય કરતો. આની લેની મદલ્યકારિ બોલાં જ વિધામિત્રને આશ્ચર્ય થતું હતું. આવું બુદ્ધિસામર્થ્ય પૂર્વ જન્મના સુફલમંત્રય વિધાય મળતું અશ્વત્થ હોવાથી વિધામિત્રનો ગૌતમ પર ધર્મ પ્રેમ વધ્યો. તે તેને અનેક મૂલ વિષયો પણ વિખવવા લાગ્યા. ગૌતમ પર નેટલો, મુશ્કેલી પ્રેમ હતો તેથી અધિક ગૌતમનો મુશ્કેલી હતો. મુશ્કેલી જ દેવ, તે જ માતાપિતા અને તે જ રાનસાતા છે, એવી ગૌતમની આશ્રમમાં ગવા પછી ભાવના થઈ હતી; અને તે : પૂન્યભાવના પ્રમાણે તે મુશ્કેલી વર્તતો હતો. જો, કે તે બુદ્ધિશાળી હતો, તેમણે તેને તકમાત્ર પણ અભિમાન નહોતું; તે મુશ્કેલી જ નહિ પણ પોતાના સદાધ્યાયીઓ સાથે પણ વિનયથી વર્તતો. આ તેનો વિચલણ મિત્ર બોધ વિધામિત્રને ગૌતમ જે એક વિનયની પ્રતીતિ જ છે એમ કહેતા. પોતે રાજકુમાર છે, એ વાતનું જાણે પોતાને સ્મરણ જ ન હોય એવી રીતે તે આશ્રમમાં રહેતો હતો. ગૌતમનો મુખ્ય શુભ દવાથી થતાનો હતો. બીજાનું કુશલક દુઃખ જોઈને પણ તેનું હૃદય ભરાઈ આવતું અને આંખમાં જળકળીમાં આવી જતાં. આ તેનો દવાળુ સ્વભાવ જાળવજીથી તેનામાં હતો. વળી ઈશ્વરપ્રજ્ઞાએ એવા ધણ જ બતાવે બતાવ્યા, કે નેથી ગૌતમના દવાળુ સ્વભાવને પોષણ જ મળતું. વિદ્યાર્થીને પાણીનું બેકું આણતાં જો થાક લાગ્યો હોય તો ગૌતમ તે બેકું પોતાની ખાંધે મુશ્કેલી આશ્રમમાં લાવતો. આ પ્રમાણે લાકડાં આણવાના વગેરે અનેક કામે હંતર વિદ્યાર્થીઓને નાસ ન પડે એવા કહેશે ગૌતમ પોતે કરતો. અત્યાસ પુરો થતાં નવરાસનો, વખત ગૌતમ અન્ય વેદાર્થીઓની મારફત સ્મત મુખતમાં ન માગતાં જોઈતમાં એવી મનન કરવામાં જાળતો. નેટલો કામળ પ્રકૃતિનો હતો, તેટલો જ પ્રકાશી પણ હતો; પણ તેની દયાચિત્રતાથી જ પ્રકાશ મુખાઈ ગઈ હતું. તેના નેવા ધોડાપર એસનાર તે સમયે બીજે એક નહોતો. પોતાનો ધોડો એટલા બેસથી ઠોડાવતો કે હવે સવળા વિદ્યાર્થી કરતાં તે આગળ જશે મ કરેને લાગતું; એવામાં તે ધોડાને ધોભાવતો અને નીચે હંતરી દેલેલો કે 'મુઝાં પ્રાપિને આમ સ્વાપચાં, એ આપણા નેવાં મનુષ્યને યોગ' નથી, 'આમ કરી તે ધોડાને જે આશ્રમમાં લાવી ખાંધતો. મુશ્કેલી કરવામાં પણ તે કુશળ હતો; તે મુશ્કેલીના નાદમાં મુશ્કેલી કરતો અને પછી તે મરેલા પ્રાણી માટે શોક કરી આંસુ વર્ષાવતો. આમ

કરતાં તેના હૃદયની સદૃશતા દિનપ્રતિદિન વધતી ચાલી. એક સમયે શિકાર કરતાં બે પશુના થતા હાલ જોઇ તેનું મન એટલું તો પીગળ્યું કે ત્યાર પછી તેણે કદી જ મૃગયા કરી નહિ. ક્ષત્રિય રાજપુત્રને યોગ્ય શિક્ષણ ગૌતમે યોગ્ય વર્ષમાં વિશ્વામિત્ર ઋષિ પાસેથી પ્રાપ્ત કર્યું. ત્યાંના અભ્યાસ પુરો થતાં રાજાશુદોદન યોતે યુવરાજને કપીલવસ્તુનગરમાં લેઇ આગા અને વિશ્વામિત્ર ઋષિના સારા સહાર કર્યો.

રાજપુત્ર સિદ્ધાર્થ યોતાનો અભ્યાસ પૂર્ણ કરી કપિલવસ્તુ નગરમાં પાછો આવ્યો. ત્યાર પછી શુદોદનને એવો વિચાર કર્યો, કે હવે ક્રમેક્રમે યુવરાજને રાજ્યકારભારમાં કુશળ કરી તેને જ સધળો રાજકારભાર સોંપવો. અને એવા જ વિચારે તેને તે કાર્ય શિખવવાનો પ્રારંભ પણ કર્યો. પણ આ તરફ ગૌતમનું પુરતું ધ્યાન નહોતું. કેવળ પિતાના સંતોષ માટે તે રાજ્યકારભાર તપાસતો. તે શિવાયનો બીજો સધળો વખત એકાંતમાં મનનમાં ગાળતો. આ ચિંતનનું તાત્પર્ય ધણા દિવસોસુધી તો કોઇના પણ જાણ્યામાં જ ન આવ્યું. ધણાખરા તો ગૌતમ કંઈક ચિંતામાં છે એમ ધારતા; અને તેથી કેટલાક તો તેને તેનું કારણ પૂછતા. પણ તે સમયે ચિંતનનો મૂલ્યાર્થ ગૌતમને જ પુરતો જાણ્યામાં આવ્યો નહોતો. તેથી તે પ્રશ્નોના પ્રત્યુત્તર તે કંઈ જ આપતો નહિ. તપાસ કરનારા અથવા પ્રશ્ન પૂછનારાઓને તો એટલું જ કહેતો કે, તમે ધારો છો તેમ હું ચિંતામાં નથી. શુદોદનના રાજમહેલની પાછળ એક વિશાળ બાગ હતો. તે બાગમાં એકાંત જગ્યાએ જઈ બેસતું ગૌતમને વધારે મનનું. તો પ્રભાતે એક દિવસે વસંતઋતુના સંધ્યાસમયે તે પેલા ઉપવનમાં એક આસનપર બેસી ચિંતન કરતો હતો. એવામાં તેના મસ્તકપર એક સુંદર રાજહંસ પક્ષીએ કરુણામય ફરે ચીંચીચારી કરી અને તેની સામે જ પડ્યો. આ બનાવ જોઇ સિદ્ધાર્થનું હૃદય ધ્રુજ્યું જ દુઃખી થવા લાગ્યું. જેથી તેને યોતે ઉપાડી લીધો. અને તેને તપાસતાં માલમ પડ્યું, કે તેના મસ્તકમાં બાણનો આઘાત થવાથી તેની દુઃસહ વેદનાએ તે તરફડતો હતો અને તેનું શુભ શરીર સતથી રાતુચોળ થઇ રહ્યું હતું. તે પડેલો જખમ, તેમાંથી વહેતું લોહી, અને તેને થતી વેદના નિહાળી ગૌતમનું અંતઃકરણ પીગળ્યું. તેના નેત્રોમાંથી અશ્રુ વહેવા લાગ્યાં. હંસના મસ્તકમાં બરાબ બેઠેલું બાણ તેણે ખેંચી કાઢી દૂર ફેંકી દીધું. જખમપર ઔષધ લગાવી પાંદો બાંધ્યા અને લોહીવાળુ શરીર ધોઈ સ્વચ્છ કર્યું. આટલું કર્યું છતાં હંસનો તરફડાટ કંઈ શમ્યો નહોતો. ગૌતમે તેને છાતીએ ચાંપ્યો અને તેને પંખાળતો બોલ્યો:—

“બાહ ! તારી આવી દુર્દશા કોણે કરી ? નિર્દય મનુષ્યે તે બાણ પ્રથમ યોતાના શરીરને બોંધી બેચાશિવાય તારાપર ફેંક્યું ? બે આ દુઃખ તેણે જાતે અનુભવ્યું હોત તો, તે તે તારો વધ કરવા પ્રવૃત્ત ન થાત !”

આમ કહી ગૌતમ તે હંસની યુક્તિ કરવા લાગ્યો. થોડોક વખત વીતતાં તે હંસનો તરફડાટ ઓછો થયો અને હવે તે નહિ મરે એવી ગૌતમને આશા ઉત્પન્ન થઇ. તે આશાએ ગૌતમના મનમાં સ્વચ્છતા પ્રાપ્ત થઇ અને તે હંસને થતા દુઃખ સંબંધી વિચાર કરવા લાગ્યો; પણ આઘાતથી થતા દુઃખની કલ્પના આવવાને જે અનુભવની જરૂર હોય છે, તેવો અનુભવ ગૌતમને અવાપિ મળેલો નહોતો જેથી તેનાથી તે દુઃખની જોઇએ તેવી કલ્પના

થઈ શકી નહિ. જેથી તેણે પેલા હંસના મસ્તકમાંથી ખેંચી કાઢેલા જે બાણને દૂર ફેંક્યું હતું તે પોતાના હાથમાં લેઈ જોરથી પોતાની એક આંગળીપર તેનો આપાત કર્યો. તે આપાતે તેની આંગળીમાંથી જોરથી લોહી વહેવા લાગ્યું અને તેનો જીવ ગમગમવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે ગૌતમે તે દુઃખનો અતુલ્ય લીલા બાદ પોતાની આંગળીપર પાંચ બાંધી પાછો પેલા હંસને હૃદયે ચાંપી તેને પંખાવ્યો. તેના અંતઃકરણમાં હંસપ્રતિ અધિક જ કરચ્યા ઉત્પન્ન થઈ. તેનાં નેત્રોમાંથી પુનઃ અંજુ વહેવા લાગ્યાં, અને તે હંસને ઘાતી પીડાનો અધિક વિચાર કરવા લાગ્યો. ગૌતમ તે હંસને પોતાના હાથમાં લેઈ પંખાવતાં ધૃતસ્તતઃ જમણું કરતો હતો એવામાં એક મનુષ્ય પાસે આવી ઉભો અને અભિવંદન કરી નમ્રપણે બોલ્યો:—

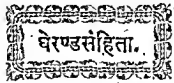
“મહારાજ ! હું રાજકુમાર દેવદત્તનો સેવક છું. તે કુમારશ્રીએ શિકાર કરતાં તેઓએ આ હંસને બાણથી નીચે પાડ્યો છે, જેથી આ હંસ દેવદત્તનો હોવાથી તેઓએ તેને મંગાવ્યો છે.”

દેવદત્ત એ શુદ્ધાદનના સગાનો રાજપુત્ર હતો, તેણે પોતાની શિકારી હાંચ પૂર્ણ કરવા તે હંસને બાણ માર્યાનું જાણી ગૌતમને ઘણું જ માફ લાગ્યું. તે બોલ્યો:—

“આ પ્રાણીનો વધ કરવાનો દેવદત્તને શો અધિકાર છે ? તે ગરીબ પ્રાણીનો વિનાશકારણ વધ કરવાનો અપરાધ કરી, તે પ્રાણીપર પોતાની સત્તા સ્થાપન કરવાનો હક્ક બતાવેલો એ ક્યાંનો ન્યાય ? છતાં જો તે પ્રાણી મુઆ હોત તો તે મેં દેવદત્તને આપ્યો હોત, પણ હંસ જીવતો છે જેથી તેને મારવાનો હક્ક દેવદત્તને નથી. કારણ કે જીવતા પ્રાણીપર ઈશ્વર-શિવાય કોઈની પણ સત્તા નથી.”

સિદ્ધાર્થનું આ પ્રમાણેનું વચન સાંભળી દેવદત્તનો સેવક પાછો ગયો અને તેણે સિદ્ધાર્થનો સદેશ કહ્યો. સિદ્ધાર્થનો આ સદેશો સાંભળી દેવદત્તને ઘણો જ ક્રોધ મંડ્યો. તે ક્રોધમાં તે ક્રોધમાં સિદ્ધાર્થ પાસે ગયો અને બોલ્યો:—

“સિદ્ધાર્થ ! મારી શિકાર અને ચોંપી દે.”

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૫૩ ૩૦ થી.)

હવે ક્રમપ્રાપ્ત પશ્ચિમતાનાસન કહે છે:—

પશ્ચિમતાનાસનમ્.

પ્રસાર્ય પાદૌ મુવિદ્વંડરૂપૌ સંન્યસ્ત ભાલશ્ચિતિયુગમમધ્યે ।

યત્નેન પાદૌ ચ ધૃતૌ કરામ્યાં યોગીન્દ્ર પીઠં પશ્ચિમોત્તાનમાહુઃ ॥

ભાવાર્થ—જાને પગને ભૂમિપર સીધા દંડ માફક પ્રસારવા, પગને મળવડે એ હાથ-ડે પકડવા અને જાને જંધા વચ્ચે પોતાના શિરસને—કપાલને લાવી સ્થાપવું તેનું નામ પશ્ચિમોત્તાન આસન છે.

હઠપ્રદીપિત્તમાં આ આસનનું વિસ્તારથી વર્ણન કરતાં આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે, કે—

પ્રસાર્ય પાદૌ મુવિદ્વંડરૂપૌ દોમ્યાં પદાગ્રદ્વિ તયં ગૃહીત્વ ।

જાનૂપરિ ન્યસ્તલલાઢદેશો વસેદિદં પશ્ચિમોત્તાનમાહુઃ ॥

इति पश्चिमोत्तानमासनाग्र्यं पवनं पश्चिमवाहिनं करोति ।

उदयं जठरानलस्य कुर्यादुदरे कार्यमरोगतां च पुंसाम् ॥

અર્થ—ભૂમિપર જાને પગને લાકડીના માફક સીધા લાંબા કરી સ્થાપવા અને એ સ્તવડે એ પગના અગ્રને પકડવા તથા જાનુ ઉપર લલાટને સ્થાપી એસવું તેનું નામ પશ્ચિમોત્તાન આસન છે. આ આસનોમાં ઉત્તમ આસન છે. આ આસનોમાં ઉત્તમ આસન ૧૧જીને સુષુપ્તના માર્ગમાં વહન કરતો કરે છે, જઠરાનલની દીપ્તિ કરે છે, ઉદરના મોદને દૂર ને છે અને શરીરની નીરાગતા સાધે છે.

આ આસન કરી જોવાથી એના લાભ સત્તર સમજાય તેવા છે. ઉદરને દૃશ કરનાર હોવાથી, ઉદરના ચેપને દૂર કરનાર હોવાથી ચરબી વધી ગયેલા મનુષ્યોએ વ્યવહારને માટે પણ આ આસન સેવ્ય છે. જઠરાનલને પ્રદીપ્ત કરનાર હોવાથી અજીર્ણથી પીડિત મનુષ્યો માટે આ વગર પેસાનો અને સ્વતંત્રાવાળો ઉપાય છે. સથાસ્ત્ર વ્યાયામપદ્ધતિ હાલ જે સ્થાપનામાં આવે છે તેમાં આ રિથિતિને અનુસરનાર વ્યાયામ અવસ્થ હોય છે.

ક્રમપ્રાપ્ત મત્સ્યેન્દ્રાસન હવે કહે છે.

મત્સ્યેન્દ્રાસનમ્.

उदरं पश्चिमाभासं कृत्वा तिष्ठति यत्नातः ।

नम्रांग्वा पादंहि दक्षजान् परिन्यसेत् ॥ ૨૩ ॥

તત્ર યમ્યં કૂપરં ચ યામ્યં કરે ચ વવત્રકમ્ ।

શ્વોર્મધ્યે ગતાં દાષ્ટિ પીઠં માત્સ્યેન્દ્ર મુચ્યતે ॥ ૨૪ ॥

ભાવાર્થ—પેટને પીઠ તરફ મૂલવડે કરી બેસવું; ડાબા પગને નમાવીને વાળીને જમણા પગના જાનુ ઉપર મુકવે, અને એ જ પ્રમાણે ડાબા પગ ઉપર જમણા પગની એડી મુકવી; આ મત્સ્યેન્દ્રાસન કહેવાય છે. મત્સ્યેન્દ્રનાયે એ આસન સ્થાપન કરેલું હોવાથી તેમના નામ ઉપરથી આ આસનનું નામ અપાય છે.

હા પ્રદીપિકામાં આ આસનનો આ પ્રકારે વિધિ જણાવ્યો છે, કે

વામોરૂમૂલાપિત દક્ષપાદં જાનોર્થદિર્ધેષ્ટિતવામપાદમ્ ।

પ્રમથ્ય તિષ્ઠેત્તરિવર્તિતાંગઃ શ્રીમત્સ્યનાથોદિતમાસનં સ્પાત્ ॥

મત્સ્યેન્દ્ર પીઠં જઠરપ્રદીપિત્તિ પ્રચંદરૂર્મંડલત્વંડનાસમ્ ।

અમ્યાસતઃ કુણ્ડકુણ્ડલિનીં પ્રવોષં ચંદ્રસ્થિરત્વં ચ દદાતિ પુંસામ્ ॥

ભાવાર્થ—ડાબા ઉભા મુજબ જમણા પગ સ્થાપવો અને તેની એડીને ડાબા હસ્તથી પકડવી તથા જમણા પગના જાનુપર રાખેલા ડાબા પગને એટલે તેના અંગુઠાને જમણા હાથથી પકડવો તથા સરીરને વાળીને એટલે ડાબા પડખા તરફ મુખવાળીને બેસવું તેનું નામ મત્સ્યેન્દ્રાસન છે.

આ આસનનો આ સાદો પ્રકાર છે. એમાં જ હાથને ઉભરામુવડા રાખવાથી બીજો પ્રકાર થાય છે. એટલે જમણા પગની એડીને જમણા હસ્તથી પકડવી અને ડાબા પગના અંગુઠાને ડાબા હસ્તથી પકડવો એ બીજો પ્રકાર છે.

આ જ આસનનો દર્શન પ્રકાર આ પ્રમાણે આપવામાં આવે છે; ડાબા સાથળના મુજબ જમણા પગને સ્થાપવો, અને પીઠ પાછળથી ડાબા હાથને લાવીને જમણા પગની એડીને પકડવી. જમણા પગના જાનુના ઉપર ડાબા પગને મુકવો અને તેના અંગુઠાને જમણા હાથથી પકડવો, પણ એ હાથને વામપાદના જાનુની બહારથી લાવવો આમ કરી અંગને વામ તરફ વાળીને બેસવું તેનું નામ મત્સ્યેન્દ્રનાથ આસન છે.

આ આસન જરૂરની અતિશય દીપ્તિ કરે છે, ગ્રેટા મોડા રોગોના સમયને, તરત દૂર કરે છે. અને પ્રતિદિવસ એનો અભ્યાસ રાખવામાં આવે છે તો તો એ કુંડલિની શક્તિને જગાડે છે અને તાણુના ઉપરિ ભાગમાં રહેલા ચંદ્રમાંથી જરૂર અમૃતને સ્થિર કરે છે, એટલે એ અમૃતને ક્લીજવા દેતું નથી.

કમપ્રાપ્ત ગોરક્ષાસન કહે છે:

ગોરક્ષાસનમ્.

જાનુર્ગેન્તરે વાદૌ લઘાનાવ્યક્ત સંસ્યતૌ ।

ગુરુભૌ ચાચ્છાદ્ય હસ્તામ્યામુચાનામ્યાં પ્રયત્નતઃ ॥

કળ્પ સંકોચનં કૃત્વા નાસાગ્રમવલોકયેત્ ।

ગોરક્ષાસનમિત્યાહુર્યોગિનાં સિદ્ધકારણમ્ ॥

અર્થ—જનનુ—હાથના અંગે આગમાં બંને પગને ચાલી કરી અને શુદ્ધ રાખી સ્થાપવા તથા હુડીના આગના ઉપર ચાલી હસ્ત કરી સંખ્યા, કંઠને સંકોચ કરવો તથા નાકના અગ્રભાગમાં દષ્ટિ સ્થાપી બેસવું તેનું નામ ગોરક્ષાસન છે કે જે યોગીઓને સિદ્ધિ આપનાર છે.

પ્રતર યથોમાં બદાસનનું અન્ય નામ ગોરક્ષાસન આપ્યું છે તેથી બદાસનનો પ્રકાર તે જ ગોરક્ષાસનનો પ્રકાર છે.

ક્રમપ્રાપ્ત ઉત્કટાસનં વર્ણી છે.

ઉત્કટાસનમ્.

અંગુષ્ઠામ્યામવદ્યમ્ય ધરાં ગુલ્ફો ચ સે ગતૌ ।

તત્રોપરિ ગુદં ન્યસ્ય વિજેયમુત્કટાસનમ્ ॥

ભાવાર્થ—પગના અંગુઠાને ખગવડે ભૂમિપર સ્થાપવા અને એડીને અધર-નિસ-હાથ આકાશમાં સ્થાપવી તથા એ એડીપર પાવના આગને સ્થાપીને બેસવું તેનું નામ ઉત્કટાસન છે.

ક્રમપ્રાપ્ત સંકટાસનં કહે છે.

સંકટાસનમ્.

વામપાદં ચિત્તેર્મુલં સંન્યસ્ય ધરણીતલે

પાદદણ્ડેન યામ્યેન યેષ્યેદ્વામપાદકમ્

જાનું યુગ્મે ફરયુગ્મમેતત્તુ સંકટાસનમ્

ભાવાર્થ—ડાબો પગ તથા તેનો અંગુઠો એને ભૂમિપર સ્થાપવા તથા જમણા પગવડે ડાબા પગને આંટી આરવી અને જાને પગના જનુપર બે હસ્તને સ્થાપન કરી સંખ્યા તેનું નામ સંકટાસનનાં છે.

ક્રમપ્રાપ્ત મયૂરાસનં વર્ણી છે.

મયૂરાસનમ્.

ધરામવદ્યમ્ય ફરયોસ્તલામ્યાં તત્કૂરે સ્થાપિનનામિપાર્શ્વમ્ ।

ઉચ્ચાસનો દણ્ડવદુત્થિતઃ સે મયૂરમેતત્તત્રવદન્તિ પીઠમ્ ॥

ભાવાર્થ—હાથના અંગે તળાખાંને-હથેળીને ભૂમિપર સ્થાપી હાથની ઓછીને નાભિના પાર્શ્વમાં સ્થાપવી તથા એમ કરી દંડવત્ અધર ઉભા રહેવું તેને મયૂરાસન કહેવામાં આવે છે.

આ આસનસંબંધમાં હાથપરિણામો જણાવ્યું છે, કે,

ધરામવદમ્ય કરદ્વયેન તત્કૂર્વર સ્થાપિતનામિપાર્શ્વમ્ ।
 ઉચાસનો દંડવદુત્થિતઃ સ્યાન્મયૂરમેતત્ત્રવદન્તિ પીઠમ્ ॥
 હરાતે સકલ રોગનાશુ મુસ્મોષાદી ।
 નામિમવતિ ચ દોષાનાસનં શ્રીમયૂરમ્ ॥
 વહુ કદશનમુક્તં મસ્મકુર્યાદશેષં ।
 જનયતિ જઠરાગ્નિં જારયેત્કાલકૂટમ્ ॥

અર્થ—એ હાથપરે જમિનું અવસ્થામન કરી અર્ધાત્ જને હથેલીને જમિપર સ્થાપી તથા તેની કોણીપર નામિ પાર્શ્વને સ્થાપી પૃથ્વીથી ઉચા થઈ જવું તેનું નામ મયૂરાસન છે. આમાં મોરના જેવો દેખાવ તે મનુષ્યનો થાય છે. તેથી એને મયૂરાસન કહેવામાં આવે છે. મુસ્મવાયુ, જ્વરોદર, પ્લીહઆદિ ઉદરના સ્વભાગ રોગને આ આસન તરત શમાવે છે તથા વાત, પિત્ત, અને કફ એ ત્રણે દોષને દબાવે છે તથા હૃદય પદાર્થ અને તે પશુ અતિ પ્રમાણમાં ખાધો હોય તો તેને સ્વભાગે ભાગ્ય કરે છે અર્થાત્ પચાવે છે, જઠરાગ્નિને પ્રદીપ્ત કરે છે. સંશેષમાં એ જ કે વિપને પંચ જીવુ કરી દે છે, વિપજેવા હાનિકર હૃદય જેવા પદાર્થને પશુ પચન કરવાની શક્તિ આપે છે.

કુંભપ્રાપ્ત કુકુટાસન ઉપે કહે છે.

કુકુટાસનમ્.

પદાસનં સમાસાય જાનૂર્વોરન્તરે કરૌ ।
 કૂર્વેરોમ્યાં સમાસીનો મંચસ્યઃ કુકુટાસનમ્ ॥

ભાવાર્થ—પદાસન થાળવું એટલે જને ઉડના ઉપર જને પગ ચડા કરી મુકવા. જમણા સાથગપર ડાબે પગ અને ડાબા સાથગપર જમણે પગ મુકવો અને જાનુ તથા ઉડની વચ્ચેના ભાગમાં થઈ હાથને નીચે જામપર સ્થાપવા તથા હાથની કોણીપર સરીર થોળી મંચપર બેસા હોય તેમ પગાંડી સહિત ઉભા થવું, અર્થાત્ તેનાપર સરીરને ટેકવી અધર સ્થિત થવું તેનું નામ કુકુટાસન છે.

હાથપરિણામો પશુ આ આસનનું વર્ણન કરતાં આ જ અર્થ જણાવ્યો છે. ત્યાં કહ્યું છે, કે.—

પદાસનં તુ સંસ્યાપ્ય જાનૂર્વોરન્તરે કરૌ ।
 નિવેશ્યમૂઠૌ સંસ્યાપ્ય વ્યોમસ્ય કુકુટાસનમ્ ॥

આ શ્લોકનો અર્થ ઉપર પ્રમાણે જ છે.

ક્રમપ્રાપ્ત કૂર્માસનતું હવે વર્ણન કરે છે—

કૂર્માસનમ્.

ગુલ્ફૌ ચં વૃષણસ્યાધો વ્યુત્ક્રમેણં સમાદિતૌ ।

ઋજુકાયશિરોગ્રીવં કૂર્માસનમિતીરિતમ્ ॥

ભાવર્થ—એ પગની બે એડીને વૃષણની નીચે વ્યુત્ક્રમથી મૂકવી, એટલે ડાબી એડીને જમણી બાજુએ અને જમણીને ડાબી બાજુએ તથા શરીર, માથું અને શીયા સીધા ટટાર રાખી બેસવું તેનું નામ કૂર્માસન છે.

ક્રમપ્રાપ્ત ઉત્તાનકૂર્માસનતું હવે સ્વરૂપ કહે છે.

ઉત્તાનકૂર્માસનમ્.

કુલ્લકુટાસનં વંધસ્થં કરાભ્યાં ધૃતકંઠરમ્ ।

પીઠં કૂર્મવદુત્તા નમેત દુત્તાનકૂર્મકમ્ ॥

ભાવાર્થ—પ્રથમ કુલ્લકુટાસનનો બંધ કરતો, એ આસન કરવું અને પછી હસ્ત-વડે શીયાને પકડી કૂર્મવત્ ઉત્તાન થઈ સ્થિત થવું તેનું નામ ઉત્તાનકૂર્માસન છે.

આ શ્લોકના અર્થને શુદ્ધ રૂપમાં જાણવાનાં હયોગપ્રદીપિકા જણાવે છે કે:—

કુલ્લકુટાસનવંધસ્થો દોભ્યાં સંવધ્યકંઠરામ્ ।

મવેદ્ કૂર્મવદુત્તાનં एतदुत्તાનકૂર્મકમ્ ॥

અર્થ ઉપર પ્રમાણે જ છે.

હવે ક્રમપ્રાપ્ત ઉત્તાનમંડૂકાસનનો પ્રકાર કહે છે;

ઉત્તાનમંડૂકાસનમ્.

મણૂકાસનમધ્યસ્થઃ કૂર્પરામ્યાં શિરોવદેત્ ।

મવેદ્ મેકવદુત્તાનં एतदुत्તાનમંડૂકમ્ ॥

ભાવાર્થ—(આગળ કહેવામાં આવશે તે) મંડૂકાસન પ્રથમ વાળવું અને પછી કાણીવડે માથાને ધારણ કરવું અને ઉત્તાન થઈ જવું તેનું નામ ઉત્તાનમંડૂકાસન છે.

(અપૂર્ણ).

પ્રકીર્ણ. ❧

एक अनुकरणीय प्राथमिक शाळा.

पूना नवी मराठी शाळा.

(લેખક-અબ્દાલાલ મોતીભાઈ પટેલ બી. એ.)

દરેક દેશના બહિષ્કૃત આધાર તેરી ઉછરતી પ્રભતે મળતી કેળવણી પર રહેલો છે, એ સિદ્ધાન્ત ધણી પ્રાચીન સમયથી હનીઆના વિચારશીલ અને આગેવાન પુરુષોએ સ્વીકારેલો છે. આ સિદ્ધાન્તનો આપણા દેશના અગ્રમણ પુરુષોએ સ્વીકાર કર્યા પછી જ દેશના દરેક બાળકને પ્રાથમિક કેળવણી મળત અને ફરજિયાત મળતી ભેદબેદ, એટલા માટે છેલ્લાં થોડાં વર્ષથી ઉદ્ઘોષિત થયા માંડ્યો છે. પરંતુ હાલ જે પ્રાથમિક કેળવણી આપવામાં આવે છે તે ધણી જ ખોટામાં છે અને તે સુધારવા અને તેટલો પ્રવલ્લ કરવા ભેદબેદ, એ કલ્પનાનો હિલ્લ હજી ધણી થોડા વિચારશીલ પુરુષોના મનમાં થયો છે. અને એટલા માટે એ વિચારને કાર્યમાં મૂકવાના પ્રયોગ જે જે સ્થળે થતા હોય તે સર્વ સ્થળોની અને પ્રયોગોની માહિતી મેળવવાની ઇચ્છા કેળવણીના ઉદ્યોગ ઇચ્છનાર સર્વને યામ એ સ્વભાવિક છે. એવા પ્રયોગનું અપૂર્ણ વર્ણન પણ સર્વને તે સંબંધી વધારે માહિતી મેળવવા પ્રેરશે, એવી આશાથી નીચે એક પ્રાથમિક શાળાનું વર્ણન આપવામાં આવે છે:

દક્ષિણી-શિક્ષા-સમિતિ (Deccan Education Society) નું નામ સર્વનાં જાણવામાં આવે છે, અને તેની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં ફક્ત ફર્ગુસન કોલેજે જ જાહેર પ્રભુત્વ પામી વધારે જોઈએ છે. પરંતુ જે પ્રયોગ સરજ થપેલો જાહેર થવાથી પ્રાથમિક કેળવણીમાં મોટો ફેરફાર થશે તે તરફ હજી ધણી થોડાનું લક્ષ્ય ખેંચાયું છે.

એ જ સોસાયટી બીજી બધી સંસ્થાઓની સાથે આજ મુલ સોળ વર્ષથી એક પ્રાથમિક શાળા પણ ચલાવે છે. અને તે 'નવી મરાઠી શાળા' ને નામે ઓળખાય છે. તેને ઇ. સ. ૧૮૯૯ માં શરૂ કરવામાં આવી હતી. હાલ તેમાં કુલ ૫૫૦ છોકરાની સંખ્યા છે. દરેક છોકરા પાસે ૦-૪-૦ શી લેવામાં આવે છે. અને પ્રાથમિક શાળાનાં બધાં ધોરણો ત્યાં શીખવાય છે. આટલું તો અન્ય પ્રાથમિક શાળાઓની માફક તે પણ ધરાવે છે.

તેટલાં માટે શાળાના મકાનમાં જ ચાર હોલ ખામ છઠ્ઠાપદા રાખવામાં આવ્યા છે. હોલનો અંદર કંદર ગોઠવી રાખવામાં આવ્યાં છે જેના પર બાળકો પોતાનું ખાવાનું મૂકી ઉભા હોવાનું છે જે બાળકોનાં ઘર પસંદ હોય છે તેમને ખાવા માટે અમુક સમયે ઘેર જવા દેવામાં આવે છે. શાળાના હાજરી પત્રકમાં કેટલાં બાળકોને વચ્ચે નારતા જેવું નથી મળતું તેની પણ નોંધ રાખવામાં આવે છે.

આ ઉપરાંત બાળકો બરોબર કસરત કરે તેટલા માટે બાળકોને રમવાને એક વિશાળ ઉપાડી જગ્યા શાળાના મકાન પાસે જ છઠ્ઠાપદા રાખવામાં આવી છે. ત્યાં આગળ બાળકો હંમેશાં ઉલ્લાસે કલાકમાં કસરત કરે અથવા શરીર કસામ એવી રમત રમે છે. શિક્ષક તે પર દેખરેખ રાખવાને હાજર હોય છે.

હવે બાળકોના માનસિક વિકાસને કેવી રીતે સકામ કરવામાં આવે છે તે તરફ આપણે લક્ષ્ય આપીએ. બાળકોનાં પરિવિત સર્વ જાણે છે, કે બાળકોને લીટા દોરી મનમાં આવે તેવા આકાર કરવાનું જુદું ગમે છે. બાળકોના આવા વલણનો લાભ લેવા માટે ખાસ ચિત્રશિક્ષક રાખવામાં આવે છે. આટલું તો બધી પ્રાથમિક શાળાઓમાં હોય છે. પરંતુ તે ઉપરાંત ત્યાંની શાળામાં દરેક બાળકને નાનું ઢાળું પાટીલ આપવામાં આવે છે. અને તેને કેન્ડી પર વાંધુ ગોઠવવામાં આવે છે. બાળક એવું પર એકાં એકાં શિક્ષકની પેઠે જ ચિત્રકામ કરે છે પ્રોફેસર કાનિટકરને લીટીઓથી ચાલુ થતું ચિત્રકામ ચિખનાડવાનું જુદું ગમેતું નથી. ક્રોલિન્ડ પ્રોફેસર જ પ્રથમ શીખવતું બોધે. એટલા માટે શિક્ષક પાટીઆ પર ગમે તે આકાર ચિતરે છે અને બાળકો તે બોધે કરે છે. અને પછી વારે તેનું અનુકરણ કરે છે આથી કરીને ત્યાં એક વાર કહેલી વાતને બાળક પાસે ફરીથી કહી જવાનું કહેવામાં આવતું નથી, પરંતુ વાર્તાનો ભાવ સમજાવે એવું ચિત્ર શિક્ષક બોધે છે અને બાળક તેનું અનુકરણ કરે છે; એટલે વગર કંટાળે બાળકને વાત યાદ રહી જાય છે. જ્યાં વાત ફરીથી કહી જવાનું હોય છે ત્યાં વાર્તા રસિક નથી બનતી પણ ઉલટી તે કંટાળે આવે છે. રમેટ પર પેનથી ચિત્ર ચીતરવા કરતાં ચાકથી નાની પાટી પર ચીતરવાનું બાળકોને ધણું ગમે છે.

પ્રાથમિક શાળાઓમાં બાળકોને માટીના આકાર કરવા દેવાનું સરકારે દરમાન્યા છતાં ધણી થોડી શાળાઓમાં તેનું અનુકરણ કરવામાં આવે છે. નવી મરાઠી શાળામાં આ આ માટે ખાસ એક શિક્ષક રોકવામાં આવ્યો છે અને એક હોલ છઠ્ઠાપદા રાખવામાં આવ્યો છે. દરેક બાળકને કામ કરવા માટે એક નાનું લાકડાનું પાટીલ તથા ઘાટ ધડવાને માટે લાકડાની છરી આપવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત પ્રોફેસર કાનિટકર પોતાની શાળામાં કુંભારનું ચક્ર યોગ સમયમાં રાખવાની યોજના કરે છે. જ્યાં બાળકો કુંભારના જેવા જ સુંદર આકાર બકી સકશે અને રમતમાં ને રમતમાં વિગાનશાસ્ત્રના કેટલાક સિદ્ધાન્ત ધીબી સકશે.

આ ઉપરાંત કહીઆ કામના સિદ્ધાન્તો પણ રમતમાં શીખી શકે તે માટે હાલ પચીસ નાનાં લેલાં તપાસ કરાવ્યાં છે જેનાથી નાની બાળિકા યશ્વી સકશે અને ઘર મજાવામાં ક્યા નિયમો ખાસ સાચા બોધે તે બાળકો સમજી શકશે.

એવા ઘણા માણસો હોય છે કે જે મોટી વયે પહેંચ્યા છતાં જૂદા જૂદા સુરને ઓળખી શકતા નથી અને સંગીતનો ખરો આનંદ અનુભવી શકતા નથી. પરિણામ એ આવ્યો છે કે યુગશતમાંથી હિન્દના અન્ય ભાગો કરતાં સંગીતશાસ્ત્ર વધારે લોપાયું છે. વર્જિતવર્થ કવિની ઉક્તિ આપણે સ્વીકારીએ, છે કે ‘બાળક એ માણસનો મિત્ર છે’ મેટલે પુખ્ત વયે પહેંચેલા માણસનો જ્યોત્સ્વભાવ આગપણમાં તેની અંદર ન આવડતો બીજના વિકાસથી ઉદભવે છે. એથી જો નાનપણમાં જ વિધિવિધ શક્તિઓ ખીલવવા પ્રયત્ન કરીએ તો યુવાવસ્થામાં એ બધી શક્તિઓ પૂર્ણ કળાએ પહોંચે. આથી અવજોન્મિય નાનપણથી જ ખીલવવાને આપણે પૂર્ણ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ સિદ્ધાન્ત લક્ષમાં રાખીને પ્રોફેસર ઇનિટકરે હાલ જૂદા જૂદા સુર આપે તેવી ઘંટડીઓ, ખાલા, વાડકા વિગેરે શાળાને અંગે ખરીદ્યાં છે. આ ઉપરાંત સંગીતનાં બે ત્રણ નાનાં નાનાં વાદ્યો ખરીદ્યાં છે. બાળક એ જૂદી જૂદી ઘંટડીઓ વગાડે, જૂદા જૂદા ખાલાને ટકોરા મારી જૂદા જૂદા સુર ઉત્પન્ન કરે, અને એ રીતે એક સુરથી બીજો કેટલો જિન્ય છે તે સમજી શકે, અને સુરના સિદ્ધાન્ત રમતમાં શીખી શકે.

આ શાળામાં ઇનિટકર શીખવવાની પદ્ધતિ વળી તદ્દન જૂની જ છે. પૂના એક ઐતિહાસિક રથળ છે અને તેનાં જીર્ણ મકાનની એકે એક ઇંટને બે કાલામાં આવે તો તેમાંથી અદ્ભુત કથા સાંભળાય. આવાં રથળ અને મકાનના ફોટા આ શાળાના એક શિક્ષકે શાળાને માટે જ પાડી લીધા છે, અને શાળા ખાતે ૨૫ સ્તરીરીઓસ્કોપ ખરીદ્યા છે. એટલે આ સ્તરીરીઓસ્કોપપડે વર્ગનો દરેક વિદ્યાર્થી પ્રાચીન ઐતિહાસિક રથળ જુએ છે અને તેની કથા શિક્ષક પાસેથી સાંનજે છે. પરિણામે જે ઇનિટકર અન્ય પ્રાથમિક શાળાઓમાં ઘણા વિદ્યાર્થીઓને હટાળે અને ત્રાસ આપે છે તે જ ઇનિટકરનો અભ્યાસ આ શાળાના વિદ્યાર્થીઓને સંસિક બન્યો છે અને તેથી એકંદરે ઓછી મગજમારી કરવી પડે છે.

બાળકો એ ચાલ્યાં જાયની, હાગિર, ચણા, ઘઉં, શાક અને ફુલના છોડ રોપે છે. પાંડ, ચણા, વટાણા, છાશ તથા શાખંડરાનું વાવેતર લેખકે જાતે જોયું છે. બાળકો પોતે જ ખોદીને ચાસ તૈયાર કરે છે, જાંતે જ પાણી પાય છે અને ચાસને નીંદી સારતો ખેં. પોતે પકવેલા અનાજના નમુના પણ બાળકો રાખે છે. આ રીતે બાળકને કુદરતના ધણા ધાંડા સંબંધમાં લગાય છે અને કુદરતના નિયમોનું જ્ઞાન મેલે મેલે મળી જાય છે.

નાનાં બાળકોને વૌશિક કળાનું જ્ઞાન અપવાને મીકેનો નામની રમત મૂરોપમાં તૈયાર કરવામાં આવી છે. જેની અંદર બેંગલ ગેસનપર વધરાતી લાંચી જેવા સાદી વસ્તુઓથી મોઢાં એન્ટન અને મોસિર ખાડી જનવી શકે છે. આપણા દેશમાં આ રમત તરફ ધ્યાન ખેંચાયું છે. પરંતુ મૂરોપમાં વૌશિક વસ્તુઓના ઉપયોગ સામાન્યમાં સામાન્ય માણસ કરે છે તેટલા અપણા દેશમાં નહિ. હોવાથી આપણા બાળકોનું લક્ષ તે તરફ સ્વાભાવિક રીતે ખેંચાયું નથી. આથી એવી જ રમતો આપણા દેશને અનુકૂળ થઈ પડે તેવી યોજનાની ખાન જરૂર છે. પ્રોફેસર કાનિટકરે ને પણ િસારે મૂક્યું નથી. તેમજે લોકશાની પાલળી ચીપો તૈયાર કરાવી છે અને દરેકને છેડે તથા વચ્ચે કાણું પાડવામાં આવે છે. શાળા ખાતે રફ વગેરે નાખવામાં આવ્યા છે. સિલક ચોરડી, લા, બંગના વગેરેના આકાર તૈયાર કરે અને વિદ્યાર્થીઓ પોતાની પાસે જે સામાન હોય તેમાંથી સિલકના કરેલા આકારનું અનુકૂળ કરે એવાં જનવેશાં ધરને ભીનો. ઉપરાંત વગેરે બનાવવા કાંઈ બોર્ડ (ખડાં પુઢાં) છોકરા ભણે તે માપનાં જ પુરાં પાડવામાં આવે છે. આ રીતે ક્ષેત્રફળ કેને કહેવામાં તે કેવી રીતે શીખી કદાચ તે વગેરે રમતનાં જ બાળકો શીખી શકે છે.

નવી મરાઠી શાળામાં દરેક બાળકનું વાજન, ઉંચાઇ વગેરે દર માસે તપાસી જોવામાં આવે છે. જે પરથી અવગણી બાળકના શરીરની શક્તિ થાય છે કે કાનિ પહોંચે છે તે તારતી જાય. ઉંચાઇ દબા રહેવાથી અને બેસી રહીને રટણ થાય છે તે જાનને પ્રમાણની તોંધવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત ત્યાં દર ત્રણ થણ માસે બાળકોની આંખ વગેરે તપાસવામાં પણ આવે છે.

સાધારણ રીતે જ્યારે એકાદ સિલક એન્ડાનર રહે છે ત્યારે તેનાં સીખવાના સર્વ વિષયોમાં બાળકો શિક્ષકની ગેરહાજરી દર્શિવાન રહે છે, અથવા એવા શિક્ષકને બદલે જેને કામ કરવું પડે છે તે કામને માટે તૈયાર નહિ. હોવાથી અને તે રીતે સમય પસાર કરે છે. નવી મરાઠી શાળામાં આવે પ્રત્યે કામની અનુકૂળતા થાય તેટલા માટે પૂનાનાં રાસિક પુસ્તકોની પચ્ચીસ પચ્ચીસ નકલો ખરીદવામાં આવી છે અને એકાદ વિષયમાં શિક્ષકની ગેરહાજરીમાં બાળકોને તેવાં પુસ્તક વાંચવા અપાય છે. સર્વ બાળક પાસે એક જ ખાતનું પુસ્તક હોય છે એટલે તેઓ રાત્રિથી વાંચે છે અને શિક્ષકનું કાંઈ ફરજ શાન્તિ સાચવવાનું જ રહે છે.

આ ઉપરાંત બાળકો નાનપણથી જ શુદ્ધ છે તે સમજે તેટલા માટે એક સખ્ત સીખવાયા વિના તેને ઉપયોગ કરતાં તેમને સીખવવામાં આવે છે. શાળાના મકાનમાં

એક મોટું ધર્માનિદર ગાખવામાં આવ્યું છે અને બાળકો પડોંચી શકે એટલે જ એ ચક્ર દાગળ બીંતે લગાડવામાં આવ્યો છે. બાળકો દિવસના જુના જૂદા સમયે ગરમીની વખ ધર્માનિદરમાં તપાસી આફ પેપરપર લીટા કરી નોંધે છે શિક્ષકોને પણ જૂદા દાગળ તે નોંધવાનું હોય છે એટલું રિધાઈએ પોતાની જૂઠ પોતાની મેથે સુતારી રાકે છે.

આ ઉપરાંત સર્વના તપમાં વંતુઓના પડઝમા જુદે જુદે સમયે લાંબા હુંડા હે છે તે ખતાવવાને માટે ઉઝાડા ચોગાનમાં એક નાનું લાકડું ભોપમાં ચોઢવામાં આવ્યું છે.

આ ઉપરાંત સર્વથી અગત્યની ખીના એ છે કે પ્રેફેસર કાનિટકર દરરોજ સાંજ અધી દલાક શિક્ષકોને શિક્ષણશસ્ત્રના નિયમો સમજાવવામાં ગાયે છે. એટલે શાળા રિધાઈ પ્રજ્ઞાઓ શા હેતુથી દાખલ કરવામાં આવી છે તે શિક્ષકો સમજે છે અને તેમ કેળવણીના દાયમાં પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરે છે.

આટલું બધું છતાં પ્રેફેસર કાનિટકર કહે છે કે મારા કાર્યની શરૂઆત જ ક યમ છે. સાધારણ પ્રાર્થનિક શાળાઓ દરતાં આ શાળા કેટલી આગળ વધી છે અને પોતા કાર્યની જોખમસરી સમજી શકે છે તેનો સહજ વિચાર કરતાં આપણે કેટલા બધા પ.ક છીએ તે સમજાવું પણ મુશ્કેલ નથી. પરંતુ આ સર્વ ધર્મા વર્ષના પ્રયાતે જ્યં છે આપણા પ્રાન્તમાં ખતથી પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો તેવા પરિણામ આપણે પણ તીવળ રાજીએ. સતત પ્રયાસ જ કંઈક ફળપ્રાપ્તિની આશા રાખી શકે. જુડી ધરેડમાં આજનાર ચેતન રોવું નથી પંડેશોટસી કહે છે તેમ “આખા દેશમાં જે સુખાચની જરૂર છે કંઈ આજના કારીએ વધારે આગ મે ૧ જોવાની જ ને એ જ ની. ૨૦૦૦ ૨૦૦૨ ૧૦ ૧૦

પ્રાપ્ત કાર્યો તો શી રીતે નિભાવ કરશે ? આપણા દેશમાં અને ગ્રામોમાં વિશેષ કરીને યુવક-રાતમાં વર્તમાનપત્રના માલીકો, ગંપવામાં હતા અને સારી સ્થિતિમાં હોવાથી પોતાના પરમાંથી પૈસા કાઢીને તે કૃત્રી રીતે વર્તમાનપત્રો ચલાવી, શકે તેથી આ પ્રસંગે નિર્દોષ કરવો, એ એક કઠિન પ્રશ્ન છે. આ પ્રમાણે હોવાથી નિરુપાયે તેમને સવાજમ વધારવું પડ્યું છે. તેમ છતાં પણ તેમને ઉપર જણાવ્યાં તે કારણથી નિર્દોષ કરવો કઠિન ચક્ર પડ્યો છે.

— પ્રાંતકાલનું સવાજમ જે વર્તમાન વખતમાં વધારવામાં આવ્યું છે, તે પૂરે વિસ્તારથી જણાવ્યા પ્રમાણે કાગળોના બાવ વધવાથી વધારવામાં આવ્યું નથી. કારણ કે તે વખતે કાગળોના બાવ આટલા બધા વધેલા ન હતા. પરંતુ તેનું કદ દોડું કરવામાં આવેલું હોવાથી તેનું સવાજમ માત્ર બાર જ આના નેટનું વધારવામાં આવ્યું છે, તે પછી આ વાતપ્રતિ સર્વ આહકોતી દષ્ટિ ગ્રાહ્ય હોય એમ જણાતું નથી. કદ તો વધે છે, કે અંમને સવાજમ વધારવામાં આવ્યું છે, તેની ખબર જ નથી ! જ્યારે આ ચાલી વિસ્તારથી પૂર્વથી જ એકથી અધિક વાર રૂબરૂ કરવામાં આવેલી છે.

આહકો અનુકૂલ થયાં હોત તો પ્રાતઃકાલ-મંદિર તરફથી બીજા અનેક પુસ્તકો આવતા વર્ષમાં પ્રસિદ્ધ થાત, પ્રાતઃકાલના ઉપહાર તરીકે આહકોએ નહિ. ધાર્યા હોય તેવા ઉત્તમ અને મોટા એકથી અધિક ઉપહાર ભગત, તથા પ્રાતઃકાલ સચિત્ર થવાની સાથે તે એક સર્વોત્તમ માસિક થઈ રહેત. તોપણ જોને અમુક કાર્ય કરવાની ઇચ્છા છે, તે એક રીતે ન સિદ્ધ થાય તો બીજી રીતે સિદ્ધ કરવા વિચારે છે, અને તે દિશામાં પ્રયત્ન કરે છે. આપણા દેશના મનુષ્યોની વર્તમાન સ્થિતિનું પણ અમને સારી રીતે યાન છે, અને તેથી તેવી સ્થિતિમાં જે બીડી રૂપેયા ખરચવા પશુ કફિન છે, એ અમે સારી રીતે જોઈ શકીએ છીએ; તો પણ એ વાર્તા જોઈ નથી, કે વર્ષે દિવસે જે બાદી, કે પાંચ દશ રૂપેયા પોતાના મનને હિન્નત કરનાર પુસ્તકો કે વર્તમાનપત્રોમાં ખરચવા, એ કોઈ પણ વ્યક્તિ કરી શકે તેમ છે. પરંતુ આ વાર્તાપ્રતિ આપણી પ્રેક્ષાને લક્ષ્ય નથી. ખગાલી તથા મરાઠીમાં ત્રણચાર રૂપેયા, કે તેથી વધારે લવાજમવાળાં પત્રોની સંખ્યા ચારપાંચથી દશનીસ હજાર સુધીની છે. ગુજરાતીમાં એવું એક પણ વર્તમાનપત્ર નથી, કે જોનો આટલો વિસ્તાર થયો હોય. આતું કારણ એ જ છે, કે ગુજરાતી પ્રજા વશિકૃત્તિની છે, અને તેને આવા કામમાં પૈસો ખરચતાં છુવડપર આવે છે. હા, પોતાને ઘેર પ્રસંગ આવે છે તો છઠ્ઠાથી કે છઠ્ઠા ન છતાં તે સેંકડો અને હજારો રૂપેયા ખરચે છે, પરંતુ આવા કામમાં એક રૂપેયો ખરચવો પણ તેમને મારે પડે છે, અને નકામો જણાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી જ ગુજરાતી સહિત્ય પાછળ છે. જે મનુષ્યો સારી સ્થિતિના છે તે પણ જો આવા કાર્યને પોતે વાંચવાને માટે નહિ, પણ સાહિત્યને ઉત્તેજન આપવાને માટે પણ નજરું ખરચ જો કરતા હોય. તોપણ સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરનારને ઉત્તેજન મળે, અને તેના વિકાસ થાય. પરંતુ તેવી જ્ઞતિ તેમને પ્રાપ્ત નથી, અને તેવો એક રૂપેયો પણ ખચતો હોય તો આવા કાર્યમાં ખરચાતો બચાવે છે, અને તેમ કરીને એક રૂપેયો બચાવ્યો, એમ તે સમજે છે. પરંતુ તેથી પોતાના જ દેશને કેટલી હાનિ થાય છે, તેના તેમને સ્વલ્પસરખો પણ વિચાર નથી.

—અમારા વાંચવામાં એક ઠેકાણે આંબુ છે, કે હિંદુસ્તાનમાં મનુષ્યોની સરેરાશ (average) માસિક આવક જેથી ત્રણ રૂપેયા છે. પ્રિય વાચક! આ વાર્તા સાંભળી તમને આશ્ચર્ય નથી થતું શું? ભલે આપણા દેશમાં કોઈ કોઈ મનુષ્યો મહિને લાખ, દશ હજાર, હજાર, સો, કે પચીસ, કે પાંચ રૂપેયા કમાતા હશે, પરંતુ સર્વની આવકનો જંખારે સરવાળો કરીને તેનું પ્રમાણ કાંદામાં આવે છે ત્યારે સરેરાશ માસિક આવક ઉપર જણાવ્યાપ્રમાણે માત્ર એ ધી ત્રણ રૂપેયા જ આવે છે! અહહ! કેટલી દરિદ્રતા, અને કેટલી નિકૃષ્ટ સ્થિતિ! પૂર્વે આપણી પ્રજાની આવી સ્થિતિ કદી પણ થઈ જણી છે શું? નહિ; કદી જ નહિ. અરે પરમાત્મનું! આટલી આવકમાં મનુષ્યોએ ખાતું શું, પહેરવું શું, જોડવું શું, અને પ્રસંગ આવે તો ખરચ કરવું શું? અમુક કરોડ મનુષ્યો બીજારાં હિંદુસ્તાનમાં છુપ્યાં જ રહે છે, અમુક કરોડને તો માત્ર અર્ધ જ પેટ ભરાય તેટલું ખાવાતું મળે છે, અને એવી સંખ્યા તો ઘણી જ જોઈ છે કે જેમને નિષ્ક્રિય પંથેજી ખાનપાન મળે છે. જ્યારથી આ વાર્તા અમે જાણી છે ત્યારથી અમને અમારા અંતરનાં હંડણમાં કોઈ અવશ્યનીય વેદન થયું છે. અને અમારા કેટલાક નિશ્ચયો અમે ખલ્લ્યા છે.

— પાલજીપુરથી રા. રા. કાળીદાસ નાથાચંદ લખે છે, કે આપનાં પુસ્તકો અતિ ઉપયોગી હોવાથી તે એટલાં તો પ્રીતિપાત્ર થઇ પડ્યાં છે, કે એ પુસ્તકો ફરી ૨રી વાંચવાનું મન થાય છે. આ અમૂલ્ય પુસ્તકોના લીધે હૃદયથી આપનાં સંદોહિત અભારી છંદો, xxx આપે મોકલેલાં પુસ્તકો બેતાં જણાય છે કે તે તત્ત્વગાનરૂપી અમૃતથી બણે બરેલાં ન હોય. આપે મોકલેલો અંક પણ વાંચ્યો છે. તે આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ કરાવનાર તથા મનન કરવાયોગ્ય છે.

— કુડોલીથી રા. રા. ત્રિકમજીવ સાંકળેશ્વર ભટ્ટ લખે છે કે, આપે મારાપર મોકલેલો પ્રાતઃકાલનો અંક વાંચી બેઠો. આગેન્નતિ સાધનાર પુરુષને ખાસ મનન કરવા-યોગ્ય જ છે. અને તેનો લાભ પ્રત્યેક ધર્મજ્ઞાસુએ લેવો જોઇએ, એવું મારું માનવું છે. xxx આપના લેખો જેમ જેમ વાંચતો ગયો તેમ તેમ વાંચેલા વિષયનું પાલન કરવાની આ જામત્ થતી ગઇ. +++

— મુંબઈથી રા. લલુભાઈ તાનચંદ લખે છે, કે આપનાં પુસ્તકો મને મળ્યાં છે. માર્થી છુદર ટી. વૉશીંગ્ટન જે ધ્યાનપૂર્વક વાંચ્યું છે. પુસ્તકોના દેખાવ તાનો છે, પણ નન કરે તો કિમતમાં વધે તેવું છે. “આપણી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનું” પ્રથમ ગ્રંથકિ” — મને વધારે પસંદ પડ્યું છે. xxx શુભરાતી સહિયમાં આવું પુસ્તકોની ધણી / ખોટ છે. બવિષ્યમાં આપના તરફથી આવાં પુસ્તકો બહાર પડે તેવી ઇચ્છા રાખું છું.”

— મહાકાલના ૧૯૭૦ ના વૈશાખથી આશ્વિન સુધીના તથા ૧૯૭૧ ના તિગણ સુધીના બાકી રહેલા અંકો નીકળ્યા છે, અને આઠકોને પીડવામાં આવે છે. ત્યાર પછીના અંકો પણ ક્રમશઃ તૈયાર થાય છે. અમારાઉપર આ સંબંધમાં અનેક સજ્જનોનાં વત્ર આવેલાં છે, તેથી અમે અત્ર તે સંબંધમાં ચૂચન કર્યું છે.

— શ્રીકૃષ્ણસ્થાપક અધિકારીવર્ગનો સાયનસમારંભ નામનો વર્તમાન વર્ષનો મહોત્સવ પુનઃ કરનાંથી ક્ષેત્રમાં જ આઠ દિવસ પાલન કરવામાં આવનાર છે. ગયા વર્ષે જે સુભાગી સજ્જનોએ તેમાં ભાગ લીધો હતો તેમને તે સ્થાનથી સર્વ રીતે સંતોષ તથા આનંદ પ્રાપ્ત થયો હતો. જે ગયા વર્ષે ન આવી શક્યા હોય, તે આ વર્ષે અવસ્ય લાભ લેશે, એમ તેમનાપ્રતિ વિનંતિ છે. આ સંબંધમાં પ્રાતઃકાલના આ અંકના ત્રીજા મુંબઈ ઉપર સચના પણ આપવામાં આવેલી છે.

— “પૂના નવી મરાઠી શાળા” એ વિષયની ૫૦૦ છુટી પ્રંત પડોદરા સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરીના આસીસ્ટન્ટ ફ્યુરેટર રા. રા. મોતીભાઈ નરસિંહભાઈ અમીન એમણે માણેલી હોવાથી, તેની તેટલી ધધારે પ્રતોઃકલ્પી આપવાની હોવાથી, તેની તથા જગો. હોવાથી પ્રાતઃકાલની બા. ખ. મુકેલી હતી, જે પ્રેક્ષી બુલથી તે જ વિષયની તથા છપાએલી છે. પ્રાતઃકાલમાં પ્રાતઃકાલની બા. ખ. બેઠેની વાચકને આશ્ચર્ય ન થાય તેટલા માટે આ રચ-ધીકરણ અત્ર કરવું ઉચિત ગણ્યું છે.

શરીર અને તેનું પોષણ.

(લેખક—કોમ્પીટાલ જયચંદ્ર ચૌધરી.)

હવેન અને આરોગ્યના સંદર્ભ માટે જેમ જળ અને દવાની મુખ્ય અંગત છે, તેમ તેની સાથે શરીરના સુદૃઢ પાયા માટે આહારની પણ જરૂર છે. આહાર આપણે જેને કદીએ છીએ તે એવી કંઈ વિશેષ સ્વચ્છ વસ્તુ છે કે જે આપણા શરીરની અંદર ભય છે, અને ત્યાં જ કંઈ ખૂટતું દબ હોય છે તેની ગરજ સાર છે, તથા રનાયુ, નાડીઓ વગેરે માટે નવું કંઈ ઉત્પાદક દ્રવ્ય, કૃષ્ણતા વગેરે જોઈએ તે પુરાં પાડે છે. આહાર શરીરના આધારના પાયારૂપ છે.

આમ છતાં આહારના સંબંધમાં અત્યારસુધી આપણે કોઈ એવા ચોક્કસ નિર્ણય ઉપર આવ્યા નથી, કે અમુક આહાર અમુક માણસો માટે શ્રેષ્ઠ છે અને તે તેમને પૂરેપૂરો માફક આવે તેમ છે. સર્વનાં જરૂર, યકૃત, વગેરે અંતરના અવયવોની સ્થિતિ જૂઠા પ્રકારની છે, જેમ કોઈ પણ એ માણસની મુખ્યકૃતિ સરખી આવતી નથી તેમ સર્વ માણસોની અંતરની સ્થિતિ પણ બેદનાળી છે. આથી જ સામાન્ય જનકથન છે કે 'એકનું' અમુક તે ખીલતું વિષ છે', એ કેટલેક અંશે સાચું હશે છે. તેથી આહારનો એક જ નિયમ આપણાથી કસવા શકાતો નથી. તોપણ આહારના સંબંધમાં આપણે કોઈ પણ જાતના દુરામ-દલિના કેટલાંક સામાન્ય સૂત્રો ધ્યાનમાં લઈ શકીએ એમ છોએ અને આપણા નિત્યના આહારમાં તેમના વિધિપૂર્વક ઉપયોગ કરી શકીએ તેમ છોએ. એ એક નિશ્ચયાર્થક બાબત છે કે જેમ આહાર તૈયાર કરવાની રીત સરળ અને સાદી તેમ તે જનસમાજના મોટા ભાગને વિશેષ અનુકૂલ, અને તે વધારે લાભદાયક હોય છે.

આહારનો હેતુ એવો છે, કે તેથી માંસની નવી નવી પેદાશો રચાય છે અને ન્યાં કંઈક તે પેદાશો બળવાન થવાની જરૂર હોય ત્યાં તેનો પૃથક્ પદાર્થ પુરો પાડે છે. એટલે અત્રેજમાં જોને (Nitro-genous) નાઇટ્રોજનસ પદાર્થ રહે છે તે, જેમ કે દુધ, ઘી, મલાઈ, દાળ વગેરે, શિંખી (શીંગ)-તત્ત્વનો આ બાળતના આહારમાં મોટે ભાગે સમાવેશ થાય છે. શરીરની આરંભની અવસ્થામાં આ તત્ત્વની જરૂર વિશેષ પડે છે. પછી જ્યારે શરીર પૂર્ણ રચાઈ રહે છે ત્યારે તેનો ઉપયોગ માત્ર રોજના વસાહને પુરો પાડવા જેટલો હોય છે. નવા રચાતા બાળક તથા યુવાન શરીરમાં દુધ, ઘી તથા શીંગના પદાર્થોના વિશેષ ઉપયોગની જરૂર છે. તેમને શરીરમાં નવું રચવાનું વધારે હોવાથી શિંખીતત્ત્વ વધારે લાભકારક હોય છે.

૧. પાચો ખાંધી નવું રચનાર આહાર.

અ. મલાઈ અને મીઝવાળા પદાર્થો, દાળ, દડોળ વગેરે.

બ. ક્ષાર, ખનિજતત્ત્વ.

ક. જળ.

આહારનો શરીરમાં ખીંતે જે ઉપયોગ થાય છે, તે ઉજ્જતા, બળ ઉત્પન્ન કરવાનો છે. તેમાં ફેટલા ઉપરના પદાર્થો પણ આવે છે.

૨. ઉજ્જતા વધારનાર, બળ ઉત્પન્ન કરનાર.

અ. સફરો, ખાંડ.

બ. ચરબી અથવા મેદ વધારનાર પદાર્થો, મૃત, તેલ આદિ.

ક. માવાવાળા પદાર્થો.

શરીર રચનાર પદાર્થો.

વરાળયંત્ર માટે અથવા કોઈપણ યંત્ર માટે તેના મજબૂતપણાનો બધો આધાર તેને બાંધકામમાં વપરાતી ધાતુ ઉપર છે. તે ધાતુ જેમ કૌંશ તેમ યંત્રની મજબૂતી. આમ હોવાથી શરીર માટે પણ તેના બંધારણમાં ઉપયોગ આવતા પદાર્થો ઉપર ઘણો આધાર રહે છે અને તેમની મદદના વધારે ગણાય છે. ન્યાં પાચાની મજબૂતી ત્યાં બધું કાર્ય સફળ અને સીધું, તેમ શરીરમાં પણ પાચાને રચનાર આહારની કૌંશતા તેમ તે યંત્રની કૌંશી લાંબી. અને વરાળયંત્રને દરેક જગ્યાએ ફરતે રાખવા તેના સાંચાકામને ટકાવે વસ્તુઓથી મજબૂત રાખવામાં આવે તો તે લાંબો વખત સારું કામ આપે છે. તેમ શરીરને પણ રોજ ઘટેલા વખતા પ્રમાણથી બરાબર ટકાવી રાખવામાં આવે તો તેની લાંબી આંચા ખાંધી રકામ છે. માટે જે આહાર તે જાતનું કામ કરનાર છે તેની સંભાળ બરાબર લેવાની અત્યંત છે. મીઝ-તત્ત્વ એવું રહ્યું છે કે તેના વિના જીવન ટકતું જ નથી. મીઝને આધારે સર્વ જીવન રહ્યું છે. કુદરતમાં ન્યાં જોઈએ ત્યાં જણાશે કે મીઝને આધારે સર્વ સંધિ જીવનથી બંધેલી દેખાય છે. અને તેનાથી જ કંઈપણ નવું રચાય છે અને જીવનને

હિતજન મળી ટોર ટપા રહે છે. જગતમાંથી, કે ક્ષેત્ર મનુષ્યના આહારમાંથી ખીમકુલ મૌન-તત્ત્વ કાઢી લેવામાં આવે તો અવસ્થ તે મનુષ્ય બુદ્ધિ મરી જાય. તેનામાં કલ્પા યવાની સ્થિતિ જ રહે નહિ. અનુભવથી એ જણાયું છે, કે ઘણી વખત એકલા મૌન-તત્ત્વના આધારે સાંધો વખત જાંઘી સાંધો શકાય છે. જો, કે તેમ કંઈમાં કંઈ, એ સલાહ-ખરેકું નથી. તોપણ દેહદેશના અનુભવીઓનાં દર્શનો મળે તેમ છે, કે જો આ એકલા તેવા અનાજ અને પદાર્થો ઉપર જીવી શક્યા છે.

મોટા માણસોને મુખ્ય કરીને યુવાન તથા બાળકો કરતાં તેવા મૌન-તત્ત્વના પદાર્થોની કમ્પોઝી જરૂર પડે છે. પરંતુ બાળકોને અને યુવાનોને જે અસંત કલ્પોગના હોવાથી તેમને તે પદાર્થો વિના બુદ્ધિ ખારવા એ બાબત નથી. તેમની જાંઘીમાં, તેમના શરીરમાં તેવા પદાર્થો વિશેષ ઉપયોગના છે. બાળકોને મૌન-તત્ત્વ ઉપયોગ છૂટકો કરવા દેવો.

ઉચ્ચતા, બળ ઉત્પન્ન કરનાર આહાર.

કુદ, સાકરનો આહાર ખરેખર મનુષ્યના શરીરમાં બળ અને વીર્યની ઉત્પત્તિ કરનાર છે. શરીરમાં સામાન્ય રીતે જે ઉચ્ચતા બેઝએ છીએ તે તેનાથી ઉત્પન્ન થાય છે. જરૂરમાં જે આહાર જલ્દને પડે છે તેના પ્રથમ ઉપયોગ શરીરની ઉચ્ચતા જાળવી રાખવા માટે તથા નવું બળ ઉત્પન્ન કરવામાટે થાય છે. અને આ બળ ઉત્પન્ન થાય છે તે સામાન્ય રીતે દરેક પ્રકારના ઉપયોગમાં આવે છે. તેનાથી સ્નાયુ, નાડીઓ, સાતતંત્ર વગેરેને પુષ્ટિ મળે છે એટલું જ નહિ પરંતુ શરીરની અંદરનો તમામ સસાયનિક ક્રિયાઓને મદદ મળે છે.

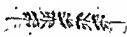
શરીરની અંદરની ઉચ્ચતા પ્રત્યેક અવયવમાં રહેલી ક્રિયાને પ્રેરનાર છે. સર્વમાં હલન ચલન તેવું છે. જેટલા પ્રકારના રસ તૈયાર થાય છે, જેટલા પ્રકારની સાતતંત્રની ક્રિયાઓ અંદર અને બહાર થાય છે તે સર્વ અંદરનો ઉચ્ચતાના પ્રતાપે જ થાય છે. સોલીની ગતિ આખા શરીરમાં ઉચ્ચતાની સમાનતા જાળવે છે. આથી સર્વ સાધારણ ઉચ્ચતા શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં વ્યાપી રહેલી છે. અને જ્યાં ત્યાં તે પ્રક્ટી રહી શકે છે.

જીવનનો અન્યાસ કરનાર કૃષક કાકડરો, વિજ્ઞાનવિદો તથા મહાપુરુષો કહે છે કે ઉચ્ચતા અને જીવન એ બે વિખૂટા પાડી શકાય તેમ નથી. જ્યાં જીવન છે ત્યાં ઉચ્ચતા છે અને ઉચ્ચતા છે ત્યાં જીવન છે. આથી શરીરમાં ઉચ્ચતાના પ્રકારમાં કાંઈ પણ અસાધારણ રહ્યો ચતાં જરૂર તેમાં કાંઈ નવિન ફેરફાર થાય છે જ. માટે તેની વખતે મનુષ્યે સાવધાનતા સેવવી.

આ ઉપરથી આપણે સ્કહન નિધય ઉપર આવીએ છીએ, કે જે આપણે નિત્યનો ખાન્ય ખોરાક છે તેમાંથી નેતું ટકા આપણા શરીરની ઉચ્ચતા જાળવી રાખવા માટે છે. જોખા, બટાકા, કેળાં, સાકર, ઘી કુદ, મલાઈ, તેલ, વગેરે શરીરમાં ઉચ્ચતા વધારનાર શક છે. અને જે કેન્સોક આહાર સહજે છીએ, તેના પરિણામ જરૂરમાં પણ ધીમે ધીમે ક્યા રૂપમાં આવે છે. કુદરતી ખાંડ ખાવાના પ્રત્યેક પદાર્થમાં મોટા પ્રમાણમાં રહેલી છે. તે ઉચ્ચતા વધારવાનું કામ કરે છે. આથી જો ટકાથી પણ એકાએક આહાર પાછળથી રત્ય ખાંધામાટે ઉપયોગમાં આવે છે.

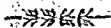
મોટા માણસોએ આહાર કેયો વધારે પડેદ કરે એ અને બાળક તથા યુવાનોને આહાર કેયો વધારે આપવા નેવો છે, એનો નિર્ણય આપણે ઉપરના વિચારોથી બેઠી શકીએ છીએ. શરીરની આરંભક રચનાનારે માનવોને વધારે ઉપયોગ કરવાની જરૂર છે. મદામ, શીંગદાણા, અનાજની શીંગે વગેરે તેમને સારી માદક આવે છે અને શરીરના બાંધાને રચનામાં બેઠતા પદાર્થને પુરા પાડે છે. મોટી ગાયના માણસોએ પોતાના શરીરની ઉચ્ચતા ઉત્તમ રીતે જળવાઈ રહે તેના આહારને પસંદ કરવાનો છે. કારણ; જીવનની આંધે તેને અત્યંત નિકટનો સંબંધ છે. તેમાં ફેરફાર થતાં આપ્યા શરીરયંત્રમાં ફેરફાર થઈ જાય છે, અને તે પ્રમાણે જળવાઈ રાખતાં સર્વ નાના મોટા અવયવો, ઇન્દ્રિયો, માનસગુણો, રસાયણો વગેરે નિયમિત કામ કરે છે. અને એક આરોગ્યપૂર્ણ, શરીરની સંપત્તિનો આનંદ મળે છે.

મનુષ્યની ઉંમર મોટી થાય છે અને તે ગંદાગિની યુગ પાડે છે, મલગત્તાશય વરાળર કામ કરતાં અટકે છે, દમ બરાછ આવે છે, તે સર્વ શારીરિક ઉચ્ચતાનાં સમવિપર્યયોને લઈને જ થાય છે. આપા દોષો આરંભમાં સદગ દોષ છે પણ પછી તેં ધર કરીને બેસે છે અને શરીરસંપત્તિ ટળી જઈ દુઃખ આવે છે. મારે શરીરમાં આહારથી, નિદ્રાથી, ભયથી તાથી કે એવા જ કોઈ કારણથી તેની યોગ્ય ઉચ્ચતાના પ્રમાણમાં અંશધરતો વધારો થઈડો નેવામાં આવે તો મનુષ્યે તરત સાવધાન થવું, આહાર બદલવો, નિદ્રા, શાંતિ વગેરે સેવા મનનું દુઃખ કોઈ પણ ઉપાયે દૂર કરવું અને પ્રસન્નતાપૂર્વક પૂર્વવત્ શરીરસંપત્તિ, શરીરની ઉચ્ચતા જળવાઈ રાખવી. તેનાથી સર્વ વ્યાપિ દૂર રહે છે, પદાવરથા ટળે છે અને મૃત્યુનો ભય ખરી જાય છે. ઉચ્ચતા એ જીવન છે. તેનાઉપર સ્વામીત્વ સ્થાપવાનું છે. ઇન્દ્રિય ઉપર વરાળતા ફરાગીતવડે મત્તા ચાલે છે તેમ શરીરયંત્ર ઉપર પણ તેની સાલક ઉચ્ચતાવડે સત્તા ટકાવી રખાય છે. જ્ઞાનવાન મનુષ્યને શું અસાધ્ય છે? આહારનો યોગ્ય ઉપયોગ કરતાં શીખો.

ચાલ અંકની પ્રસંગાનુરૂપ નો વિષય આવશ્ય વાંચવા સૂચના

જાહેરખબરો.

પોતાનાં છોકરાંને રાજ કરવા
બે રૂપીયા કાંધ મોટી વાત છે !

દેશી ૩૨ રમકડાં નોંધને લોહ વાળુમ થાય છે કે એટલા પૈસામાં આ ૨૨ રમકડાં
નાં બનાવ્યા છે ! ૨૨ રમકડાં માટીનાં નથી જે હાથ લગાડવાથી તુટી પડે. ૨૨ રમકડાં દેશી
પિત્તલનાં બહુ મજબૂત અને ખૂબસૂરત બનાવેલાં છે. છોકરાં છોકરી આ ૨૨ રમકડાં નોંધને
માથો દિવસ હસે છે. પસંદ ન પડે તો પૈસા પાછા લે. ૧ ચૂલો, ૧ ભુંગળી,
૧ તરો, ૧ ચીમટો, ૧ બટલો, ૧ ચમચો, ૧ આલુચી, ૧ ઠડાઇ, ૧ ઠોચા, ૧
મેના, ૧ પાલી, ૧ માલ, ૧ ખાલો, ૧ લોટો, ૧ ટોકની, ૧ પાણી ઠાકવાની ડોલ,
૧ છીપટ, ૧ પાતુ, ૧ ચકલા, ૧ એલણ, ૧ આકુ, ૧ ચાટી, ૧ પાટલો, ૧ ટોકટો,
૧ લીપાઇ, ૧ હીની, ૧ સૂપ, ૧ વડી, ૧ ચાલણી, ૧ વાટકો, ૩૨ રમકડાં ચેર બેડાં
કિ. રૂ. ૨૦-૧૨ સેટ લેવાથી બે સેટ મફત મળે છે. લેનાર વહેલી કરશે.

મેગજન હેન્ડ ફોટો કેમેરા.

ચારકાર્ડનાં બરાબર એકદમ ૬ એટ. ફોટોની તસવીર બહુ ઉતારી. લો. ૧૨
કાંડ, ૧૨ એટ, ૧૨ કાગજ, ૩ સ્પીસી સચાલો, ૧ ચર્ચલાલેટન. ૧ કેમ. ૧ ડીચ.

મૂર્તિપૂજના વિરોધીઓને સખ્ત કટકો.

શ્રી મૂર્તિપૂજ.

એ નામનું પુસ્તક આપણા સર્નાતનપર્મ કે જે પરંપરાથી મૂર્તિપૂજ કરવાનું કહે છે તે માટે અનેક વ્યક્તિઓ વિદ્યાર્થી તથા જન, મુલકમન, કિષ્કિપન અને આર્યોના માનનીય શ્રેયોના પ્રમાણરૂપે સંપૂર્ણ મિદ્દા છે. ધર્માનુસારી તથા શાસ્ત્રવિદો સમજીને એકવાર મંજૂરી માંગવા વિનાત છે. પુસ્તક કેવી આકર્ષણ પાતાં ૧૭૫ મુદ્ર દાગળ તથા પાકું પુકું છે. કિંમત માત્ર રૂ. ૦-૧૨-૦ છે. પોસ્ટેજ ભુદુ.

પુસ્તક મંગવાનું રકાવું.
શ્રી હરદાસ ધર્મભુજ
મુદ્રણની વેપારીયા અપાનથી.
સુભાષી.

શ્રી ગોકુલદાસ પુરુષોત્તમ થાનકી

પાલિસ કસ્તુરી.

અર્થ પ્રકારની નખાણાઈનો તાજા કરી નવું જીવન આપે છે. પરીક્ષિત સેવન વિધિસ્પદીત રૂ. ૨૬ તો. અસ્ત્રલ મમોરા, ઉત્તમ સુરો બનાવવાની વિધિસ્પદિત રૂ. ૩ તો. પવિત્ર દેશરૂ. ૩ ૧૧ તો. શુદ્ધ શિવાજીત ધાતુક્ષમથી થયેલી નખાણાઈનો નાગ કરે છે. સેવનવિધિસ્પદિત રૂ. ૧ તો. આંગુરી હીંગ રૂ. ૪૦, સુગંધિત શરો રૂ. ૨, સ્વાદિષ્ટ અને પેશિક મુરબા, બદામ અને સુદરજંગ પ્રત્યેક રૂ. ૧૧ રૂ.

કાશ્મીર દેટાઈ, શ્રીનગર નં. ૪૪.

ધી છડીવન લોયલીસ્ટ.

શ્રીગોપાલમાં અગ્રેજ-ગુજરાતીમાં દર આઠવાણે પ્રકટ થતું આવા પ્રકારનું આ એક જ પત્ર છે. તેમાં સ્વતંત્ર અને નિર્બંધપ્રાતીય શ્રેયો પ્રકટ કરવામાં આવે છે. એક રાસક આહુ વાતા વજ્ર સખા કરી છે. ઉદ્ધવામાં છેલ્લી તાજા ખખરા અને તેમાં શ્રીગોપાલનાં સૌથી વધારે તાજા ખખરા અને પાને મારે તો આ પત્ર એક જ સાધનરૂપ છે. ગુદેરખખરાના તથા હેન્ડપીકો વડે ચાવવાના દરે બહુ સ્ત્રાં છે. લખાઈ અગાઉથી વાંચક રૂ. ૦-૦-૦ પરદેશના આદરો પાસથી રૂ. ૫)

મેનજર-ધી છડીવન લોયલીસ્ટ. વઠવાણ કાંપ.

શ્રી જ્ઞાનદારિકા.

જ્ઞાન પુસ્તકમાં ઉત્તમ પ્રકારનો બોધ મળે તેના જાનનાં, બકિનાં, વેરાઓનાં તેમ આનંદ ઉપજાવનાં શાંતિનો સ્થાપનારો આપ પ્રકારના ઉત્તમ લેખોમાં આચરે સરાયસો ઉપરનાં પંથો ધણી જ ઉત્તમ સંબંધી લખાયેલા છે. નમ્ર સુદર શ્રીને સારા દાગળે ઉપર લખવામાં આવેલ છે. પુસ્તક સારા કલ્પ તેવક મારેલ બસા જાણુ રોના છતાં તેની કિંમત માત્ર આઠ આના જ રાખવામાં આવા છે.

હિંમતલાલ નાનાલાલ દવે.

મુ. સાતમણ તા. કાલોડ (પંચમહાલ).

કલકત્તા અને મદ્રાસનાં સંગ્રહ સિંદનાં આયુર્વેદિક પ્રદર્શનોમાં
સોનાનો ચાંદ મેળવનાર.

ઝંડુ કાર્મસ્યુટીકલ વર્કસ,

શાસ્ત્રોક્ત દેશી દવા બનાવનારા.

એલફીન્સ્ટન રોડ,--મુંબઈ.

દરેક જાતની શાસ્ત્રીય દવાઓ ધણીજ કીચાવત ભાવે મળશે.

ચંદ્રપ્રભા ગુરો.

મૂનાશયના તમામ વ્યાધિને તત્કાલ દૂર કરે છે તો. ૧ ની કી. રૂ. ૧-૦-૦.

મંદાગ્નિ પટી.

કીરપેશીયા માને મંદાગ્નિનો ઉત્તમ દવા. ૭ રેતકની કી. રૂ. ૧-૦-૦.

વધારે વિગત તથા લીસ્ટને માટે ઉપરને શીરનામે લખો.

તારતુ શિરનામું “ ઝંડુ, મુંબઈ. ”

ટેલીફોન નં. ૨૨૦૮ અને ૨૨૦૯

જીવનનો લડાવો ! સુખાત્રે દાન !

દરિદ્રાન્મર કૌતેય માપયછેશ્વરે ધનમ્ ।

વ્પાધિતસ્પૌષધંપથ્યં નીરજસ્પાધિમૌષધઃ ॥

યોગીશ્વર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અર્જુન પ્રત્યે કહે છે કે:--જે દુખીઆ આ વિશ્વ
અશસ્ત્ર-પાને અનાથ-છે તેઓને અર્પે દ્રવ્યનો વ્યય કર અને તે જ સાર્થક છે: કારણ
વ્યાધિવાળાને ઔષધ અપાય તે જ ઉપયોગી છે, વ્યાધિ વિનાનાને ઔષધ આપનાથી જે

દાનનીર શીમતો શાસ્ત્રોક્ત પાઘન કરવું તે અનુષ્ઠાનવતું કરવું છે. ઉપરન
આનાપ્રમાણે વર્તો. અમારી સરેરાશ અનાથ બાળકો, નિરાધાર વિદ્યાર્થીઓ, બ
વિધવાઓ, તથા વ્યાધિમસ્ત કેઓસ અનુષ્ઠાન પોષણ થાય છે. તો બધુઓ કરક
સ બાવો અને મિત્રોનો પ્રેમ મેળવો. વ્યવસ્થા સંપૂર્ણ સંકીર્ણલાગત રીતે પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થ
દાયનો છે. દાન આપનાર દાતાને પદ્મિંગ મોક્ષલાભ છે, તેમજ પેપરોમાં નામ પ્રસિદ્ધ
દુષ્ટિઆ એકથી મધુ દાન કરનાર દાતાને ચાર્લિ રીપોર્ટ મોક્ષલાભો આવશે. દયા લાવી લે

Batliwalla's Genuine Quinine Tablets gr. 1 each bottle of 100. Price 12 As. each
 Batliwalla's Genuine Quinine Tablets gr. 2 each bottle of 100. Price Re. 1 each.
 Batliwalla's Ague Mixture for Fevers, Malaria, Influenza etc. Price Re. 1 each.
 Batliwalla's Ague Pills for Malaria, Fever, Influenza etc. Price Re. 1 each.
 Batliwalla's Tonic Pills for pale people & nervous breakdown Price Rs. 1-8 As. each.
 Batliwalla's Tooth-Powder for Preserving Teeth. Price 4 As. each.
 Batliwalla's Ringworm ointment for ringworm, Dhobi itch etc. Price 4 As. each.

May be had from all dealers in medicines or from,

Dr. H. L. Batliwalla, Sons & Co., Ltd.

No. 226, Wachi, 18 Bombay

TELEGRAPHIC ADDRESS:—"Doctor Batliwalla Dadar"

સુંદર અને સસ્તી મોટી છબીઓ

"૧૦" ની રંગીની મોટી છબી ફક્ત રૂ. ૨૫ માં ૧૬" x ૨૦ ની હાથ લેવા
 લાગતી છબી ફક્ત રૂ. ૨૫ માં વધુ ફક્ત મોટા પ્રાઇસ લીસ્ટ મેળાવે.
 રાગીશો: } તારીલાલ, હર્ષનાથ પ્રેમાણ્ડર,
 અમાવાદ. } આલમપુરી ફોટો એનલાઈસ.

श्रीः प्रातः कालः

पुस्तकं १४] संवत् १९७२ वैशाख कृष्णपक्ष १४. [अंक

॥ ॐ श्रीं ॥

एक प्रश्नः

यद्, (नय क्षणतया महाभाग, ये वयः)

(लेखक-श्रीमद् उपेन्द्राचार्यश्र.)

भद्राभोरुहं मे वैश्वामभर्मा, तमे आभी वरया नमस्विपवनभां.

कवेः शुं शुं दीहं, शुं शुं वाग्यं भाहुं, कडो रगी शुं रहु तम नयनभां.

क्यं पुष्प सुं शुं, कडो शुं शुं मयुं, उपवनभांधी अवनभां निज;

अयं चित्तं क्युं, कडो शुं शुं अयुं, तमे उपवनभांधी निज मनभां.

तमे पुष्प दीहं के दीहो कटोक, नम भयुर यत्तापतया वनभां,

तमे द्राक्षतयं इग भीहं दीहं के गयुं चित्तं वीभिगीभां क्षयुंभां.

तमे ज्येष्ठं कुंदं तु अयत्तं मृग्युं, के मोक्षा महंवनतं तभां,

तमे सिंदरीं निर्भयता क्षीप्त्वा, के अये अय शिषाणतो ततभां.

तमे स्वरं शुं शुं अये दंष्ट्रं कागदये के मेक्षा के क्षिवाङ्गनभां,

गया आगङ्गदीसरभा रयवभां के इयां शुं सुगंधित पवनभां.

छे अगाध लीला नमस्विपवननी, नम तो न न्द्या कंष्ट निर्जनभां,

ज्येष्ठं अडेरी तोया न थरी, सारा के नारा नगजनभां.

દુનિઆમાં મહત્તરકે ભારતવાસીયોની સ્થિતિ.

(લેખક—ચુનીલાલ દ્વારકાંદસ નાણાવડી, બી. એ.)

એસ. વી. દાતાર નામનો મદદ પુનામાં અભિયોગ્યરેલી રીતે દોડવાની સરતમાં બહુ વખતમાં સૌથી વધારે દોડ્યો છે, અને અત્યારસુધીમાં એમની જેટલે દૂર નોટલા સમયમાં કોઈ દોડી શક્યું નથી. આખી દુનિયામાં જો કે એવો પડેલા આ નહિ, છતાં પણ એસિયામાં તો તેઓ પહેલા જ આવ્યા છે. આશા છે કે દુનિયાના બીજા બધા દોડનારાઓને હરાવી પડેલા આવશે.

તથુ જ મદદ રા. રા. દાતાર કરતાં વધારે ઝડપથી દોડે છે સંકેતની સરતમાં ઇ. સ. ૧૯૦૮ માં યુનાઇટેડકેટ્ડ્સનો પડેલવાન મી. જે. જે. હવેસ ક ૨ મી. ૫૫ સે ૧૮ ફે માં ૨૬ માઇલ ૩૮૫ યાર્ડ દોડી શક્યો હતો. ત્યાર પછી ઇ. સ. ૧૯૧૨ સ્કોટલેન્ડના સરતમાં એનાથી ચડી જાય એમ મી. કે. કે. મેકઆર્થરે ક ૨ મી. ૩૬ સેકન્ડ ૫૪ ૫ માં ૨૫ માઇલ અને મી. વીલીઅમ ગીટસડામ ક ૨ મી. ૩૭ સે ૫૨ માં ૨૫ માઇલ દોડ્યો હતો. મી. હેયસ હવે વાનપ્રસ્થ થયો છે. એટલે રા. રા. દાતારને હવે પાછલા એ ૫ લગાનોને હરાવવાના છે. પણ બધા કુસુક કરશે કે ૨૭ માઇલ એકે સપાટે દોડનાર તો દાતાર એકલા જ છે ભારતવાસીઓને દુનિયાના પહેલવાનોમાં જગ્યા મળતી નથી એ ઘણું દિલગીરી લેરું છે; આપણા જેટલી કોઇપણ પ્રજા એ માનને સાધક નથી. વારંવાર સાબિત થયેલું છે કે કોઇપણ પ્રજાકરતાં ભારતવાસીઓ મદદ કુરતીમાં આગળ વધેલા છે. ભારતવાસીઓ મહત્તરકે જન્મે છે, તેમને બનાવવા પડતા નથી. એ વિદ્યામાં નિપુણ અમેરિકનો અને અંગ્રેજો એ વાતને ટેકા આપે છે. મહત્તરકે હિંદુસ્થાનના ભારતવાસીઓમાં કોઇપણ ખામી નથી એમ તેઓ કહે છે.

પૂરાપત્રી મોટી પ્રજાકીય સરતોમાં ભાગ લેવાનું આપણે માટે બહુ કષ્ટદાયક છે. આ વર્ષે તે બર્લિનમાં રમવાની હતી, અને પોતાની પ્રતિષ્ઠા પાછી મેળવવાને ઇચ્છા એક ફૂટ હાથે ક્યું હતું. તેમાં રતન તાતાજેવા પ્રખ્યાત ભારતવાસીઓએ પેસાં ભર્યા હતા. ઇંગ્લાંડની કમીટીએ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના ભાગો, જેવા કે હાર્લિંગ આફ્રિકા, ન્યુઝીલેન્ડ, કેનેડા અને ઑસ્ટ્રેલીઆમાંથી ઉમેદવારો જોડાવ્યા. હતા હિંદુસ્થાનના મોંઘસોને આ તકનો લાભ મળશે કે નહિ તે સંજોગ પૂછવામાં આવ્યું પરંતુ પત્ર પાછો વાળવામાં આવ્યો.

હિંદુસ્થાનના પહેલવાનોનાં સારીરિક સંપત્તિની નિવિધ શા ખાઓનાં કામો તપાસીએ.

કસરત—ઇ. સ. ૧૮૯૨-૯૩ માં આયેન્સની સરતોમાં મી. કૃષ્ણલાલ બોસેક નામના ખાણસે દુનિયાના પહેલવાનોમાં પહેલાં આવી નામના મેળવી હતી. આ ગંધ પણ હોય. પરંતુ જો કોઈ આ વાતને ટેકા આપશે તો મોટો ઉપકાર થશે.

મુકાબાત—સારા મુકાબાત તરીકે ઘણા ભારતવાસીઓએ પ્રતિષ્ઠા મેળવી છે, તેમાંથી ગોખરડગાના પ્રખ્યાત શિકારી મી. જાનક પ્રસન્ન મુકરજી અને કલકત્તાના મી. પી. મિત્ર એ જે વિષે દલીલત મળે છે. દુનિવર્સિટીની માંદામાંદીની સરતોમાં કેમ્પીઝની કીટીટી કોમેજના વિદ્યાર્થી, કલકત્તાના બારીસ્ટર મી. પી. એલ. રાયના પુત્ર, જે વખત મુકાબાત

તરીકે નામના મેળવી છે. જે એ સરતો બંધ ના પડી હોત તો આંખજે એ વિષે કાંઈ વધુ સાંભળત હાલ એઓ બિરિશ રેડ કોસ સોસાયટીમાં કામ કરે છે અને લડાઇમાં છે. લડનગાં પહેલાં ગુરખા તરીકે તેઓ ઓળખાયા હતા, પણ પાછળથી એ બૂધ સુધારી છે. પ્રખ્યાત અંગ્રેજ કસરત માસ્ટરોના શબ્દો માં તો તેઓ મી. કાર્પેન્ડીઅરની માફક મુકાબાલમાં રાક્ષસજેવા છે. તેઓ કહે છે; કે મી. રૉયમાં મી. કાર્પેન્ડીઅરની મારફ લડવાના કેટલાક ઉમદા ગુણો છે, અને તેઓ દુનિયામાં પ્રખ્યાત મુકાબાજ નીકળશે.

આથી માલમ પડે છે, કે મુકાબાલ જે કે યુરોપીયનોની જ રીતે કરતાં પણ તેઓની એકલાની તે નથી. કેટલાંક વર્ષ પહેલાં કલકત્તામાં આખા હિંદુસ્થાનના મુકાબાલોની સરત યદ્ય હતી. મદારાજ ઓચાંતકુમાર, રાજ તાજહટ, સર રોજિંદ મુકરજ અને મી. જે એફ. માદનજેવા ધનાઢય ગૃહસ્થોએ ઇનામો આપ્યાં હતાં છતાં, કોઈ હિંદુસ્થાનનો વતનીને બાગ લેવા દેવામાં આવ્યો નહોતો. દરેક વર્ષે આ સરત યાય છે, પરંતુ દિલ્લીરીની વાત છે, કે યુરોપીયનો સાથે દેશીઓને સરતમાં ઉતારવામાં આવતા નથી.

સાયકલની સરત—ઈ. સ. ૧૯૦૦ માં ત્રણ પારસી ગૃહસ્થો સાધારણ સાયકલ ઉપર ૧૨૦૦ માઇલ પેશાવરથી મુંબાઇ ગયા હતા છતાં આની નોંધ લેવાઈ નથી.

વજન ઉંચકવું—યુરોપ અને અમેરિકામાં આ કસરત ધણી તંદુરસ્તી આપે છે એમ કહેવાય છે. આંખજા ધણા દેશીઓ વજન ઉંચકવાની ટેવ પાડવા લાગ્યા છે અને તેઓ તેને યુરોપમાંથી દાખલ થયે એમ મને છે, પરંતુ તેઓ નજીકના નથી કે ધણા જ જુના વખતથી જેવાં વજન હિંદુસ્થાનમાં ઉંચકવામાં આવે છે. યુરોપમાં સોનાના વજન અને આદિ પરચરનાં હોય છે. સાથી વધારે વજન ઉંચકનાર આર્થર સેક્સન છે, તે એકે હાથે ૩૭૦ પાઉંડનું વજન ઉંચકે છે; અને ઓરફીઆમાં નેસેરસ્ટીન બે હાથે ૫૦૦ પાઉંડનું વજન ઉંચકે છે સેક્સન પહેલે નંબરે ગણાય છે. ત્રણ વર્ષ આગાઉ કરાંચીમાં સરત રમાઈ હતી, અને તેમાં એક અંગ્રેજે ૨૭૦ પાઉંડનું વજન ઉંચક્યું હતું. સન ૧૮૨૧ ના અઘ્લાહાબાદના પ્રદર્શનમાં પ્રો. હિંમતજી અને ડૉ. ઇરમુસ્કા વચ્ચે હરિદ્રાઈ યદ્ય હતી. દક્ષિણમાં ઓરંગાબાદમાં આ સરત યદ્ય અને પ્રો. હિંમતજીએ ૪૮૫ પાઉંડનું વજન ૯ વખત ઉંચકી બતાવ્યું અને હિંદુસ્થાનમાં ૧ લે નંબરે તે ગણાયો. બનારસનો એક દેવી ચોધરી નામનો મસ્ત ૬ વખત ૪૬૦ પાઉંડનું વજન ઉંચકે છે. ૪૬ વર્ષનો તે છે. તેનેતાં તે પહેલાં ૪૬૧ નહિ બનેલો કે સંબળાયલો બનાવ છે, અને તે ન ધારી શકાય એવો બનાવ છે, પણ ખરી વાત તે ખરી વાત છે. આ પરથી સિદ્ધ થાય છે કે આખી દુનિયામાં હિંમતજી અને દેવી ચોધરી જ. ૧ લે નંબરે છે આવી રમતોની નોંધ લેવાનાં વિધાયતમાં મંડળા છે. સાથી સરસ કાણ છે તે નક્કી કરવાની તેમને સત્તા છે. આથી મદ્દોરી. જીરતોડ મહેનતનો બરોબર બહોલો મળે છે, અને બીજો કોઈ પણ ગાણુસ પછીથી ખોટાં ગયાં દેહાવી તેમને ઉતારી પાડી શકતો નથી. ઉલ્લાડમાં મુકાબાલને માટે વજન ઉંચકવાને માટે જુદાં જુદાં મંડળા છે અને મસ્તોને જેવાં મંડળોના નિયમોને તાબે રહેવું પડે છે. દોડવાની સરત માટે, તરવાને માટે પણ મંડળા છે. હિંદુસ્થાનમાં એવું કશું નથી. કલકત્તામાં કુટબોશ એસોસીએશન માન છે તેના પ્રભાવે કુટબોશની રમત કેટલી બધી આગળ આ દેશમાં વધી

છે, તે આપણે જાણીએ છીએ. જ્યાંસુધી આપણુ: દેશમાં એવાં મંદિરા નીકળશે નહિ, અને મદ્યોની કદર અને મૂલ્ય યથો નહિ ત્યાંસુધી આપણા મદ્યોની રિવાજ સુધરશે નહિ.

મદ્ય કુસ્તી—આ બાબતમાં દિંદુરયાન એક છે. અસહના વખતથી કુસ્તી ગાલી આવે છે. વર્ષો થતાં આ બાબતનો અભ્યાસ અને મદાવરો વળતો છે, તેથી કુસ્તી ટદિવામી છે. દિંદુરયાનના મદ્યો એક છે એમ ધણીયાર સંખિંત યુગ. ફરતમાં તો આપણે આગળ છીએ. આસા છે કે આપણે આ સ્થિતિ જાણી શકીશું. ધણા અંગ્રેજ વિદ્વાનો દેશ દિંદુરયાનની માફક દુનિયાના દેશપણ દેશમાં કુસ્તી લોકપ્રિય થઈ નથી; દિંદુરયાનની માફક દુનિયામાં સર્વથા એક છે. કુસ્તી પ્રણાલી રમત થઈ પડી છે.

કુસ્તી—લોકો જાણના જુલુપુલુપુ પહેલવાનોને દિંદુરયાનના મદ્ય કરતાં વધારે જાણી ગયું છે આ મોટી ભૂત છે. કારણ કે જુલુપુલુપુની અંદર જે હિંમતો વપરાય છે તે બધી દિંદુરયાનના મદ્યોને ખજાર હોય છે. પરંતુ આવી યુક્તિઓ વ.પરતી વ્યાજબી નથી એમ તેઓને શીખવવામાં આવે છે.

જુલુપુલુ ઉપર દિંદુરયાનમાં આવતી હતી અને તે 'બિનોટ' તરીકે ઓળખાતી હતી એમ ધણીને ખજાર નથી. પણ દિલગીરી તો એટલી જ છે કે એ કળા હવે નાશ પામતી જાય છે. રોડિલખંડમાં હાલ તો એક કે બે જ મદ્ય 'બિનોટ' માં હુથીયાર છે. આવી કળાઓને ઉત્તેજન આપવું અને જીવતી રાખવી એ આપણું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. દેથી રાખીએ આવી કળાઓને ઉત્તેજન અ.પે છે પણ જે પાશ્ચાત્ય તે જ સર્વ સાથે એ ભાવના આપણી બધી પ્રલપ્ત રમતોને, કળાઓને વગેરેને મારી નાંખે છે. જાણનાની 'જુલુપુલુ' અને આદ્યકલાંકની 'ધીના' એ બે આપણી કળાઓ છે, એટલું જ નહિ પણ તે ઉપરાંત બીજી કળાઓ પણ આપણી છે, કે જે ટેકાક માણસોના અવસાન પછી નહિ જોવી થશે અને બૂનકાજની કળાઓ તરીકે વાદ રહેશે.

આ કળાઓનો પુનરુદ્ધાર કરવાં, એ આપણી મોટી ફરજ છે, નહિ તો બીજાં વીસ વર્ષમાં તે એક મોટો સવાલ થશે. જુદાં જુદાં મંડળે સ્થાપવાં જોઈએ, અને એવાં મંડળોની સ્થાપનાથી ભવિષ્યમાં ઘણો સારો પરિણામ આવશે.

ચોડાં વર્ષ ઉપર પારિસના પ્રદર્શનમાં અસ્થાદાબાદના આ. પંડિત મોતીલાલનેહે પ્રખ્યાત મદ્ય ગુલામને ત્યાં લઈ ગયા હતા. ગુલામ પહેલાં દેશપણ મદ્ય યુરોપ માં ન હતો.

આ પ્રદર્શનમાં ગુલામે ઉદ્ધરનાનના પ્રખ્યાત મદ્ય અદમ્દ મદ્રાસીસાથે કુસ્તી કરી અને સદગમાં તેને હરાવી દીધો. ગુલામની જરાજરીઓ કોઈ યથો નહિ, અને આજે પણ ગુલામની જરાજર કરી શકે એવો દેશ મદ્ય નથી. યુરોપમાં ગુલામનો ઉદ્ધાર મદ્ય લે છે.

ઇ. સ. ૧૮૦૫-૧૦ માં મી. આર. જી. જેન્સમીન ગામા, ગમ્. ઇમામજી અને અદમ્દજીને ઉદ્ધાર લેઈ ગયા. પછી જેન્સમીને ગામાને પ્રખ્યાત અમેરિકાના મદ્ય ડો. રોક્કની સામે ડિનારો અને ગામાના નાના ભાઈ ઇમામજીને રરીદરજોડના પ્રખ્યાત મદ્ય વેન લેમની સામે ડિનારો. લેમ અને રોક્ક 'જાને પ્રખ્યાત હતા, અને લેમને મન ૧૮૦૮ માં દુનિયાના પહેલવાનને (Champion of the world) બિનાય મળ્યો

દેવો. બધાએ એવું ધાર્યું હતું, કે વિદુરથાનના મહત્ત્વ ધાસ ખાઈ જશે પણ પરિણામ જુદો જ આવ્યો. ગામાએ રોડને ૨૦ મીનીટમાં દરાવી દીધો. અને ૧૨ મીનીટમાં લેમ છમામજા આગળ ગયી પડ્યો. પૂનાવના કોકે ગામાને 'પંજાબી લિયો' (Lion of the Panjab) ને છમામજાને 'પાથ' (the Panther) કહેવા લાગ્યા. મી. બેનનમીને દરેક મહત્ત્વને સરતમાં કિતરવા 'બીકુ મોકેશું. પ્રખ્યાત મહત્ત્વ હેકનરમીટ ત્યાં હને, પણ સોકોએ તેને કિતરવા દીધું. નાંક. ગામાને ૧૦૦૦ પાઉંડ કિલોગ્રામ ૭૦ ટકા મળ્યા. છમામજાને પણ ૫૦૦ પાઉંડ અને કિલોગ્રામ ૭૦ ટકા મળ્યા. હેકનરમીટ કિતરે તો ૭૦૦૦ પાઉંડ અનામન મૂકતા જાહેર કે વામા આનું તો પાઉંડ ૩૫૦૦ કિલોગ્રામ (Russian Lion) કિતરવા ના પાડી. પાડી ગામાએ આનું નાના ચારકો (Zbysoo) સાથે ફરતી આપી, પરંતુ કંઈ પરિણામ આવ્યો નહિ તેનું કારણ માત્ર એટલું જ હતું કે બીરકો ગામા કરતાં લગભગ એવકે છે. તેમનાં માપ નાંચે મુજબ છે.

	ગામા	બીરકો
મરદન	૧૮ ઇંચ.	૨૨ ૬
છાતી	૪૮ "	૫૮
હાથના સ્નાયુ	૧૮ "	૨૮
આગલા હાથના સ્નાયુ	૧૪ "	૧૫
જંઘ	૨૭ "	૩૨

બીરકોનું વજન વધારે હતું છતાં ગામાએ ક. ૨ મી. ૪૫ સુધી ચતો સાદીપર ગમડાની પાડ્યો. બીજો દિવસે ફરતી ચરાની હતી. પણ બીરકો ઇંગ્લાંડ જતો રહ્યો. ગામાને જીતનાર તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યો અને ૧૦૦૦ પાઉંડ તથા બીજી છતાં આપવામાં આવ્યું. બીજો મહત્ત્વ હેકનરમીટ પણ ઇંગ્લાંડ જતો રહ્યો પણ ગામાનાં નાના ભાઈ છમામજાને ફેટકોનોડીની સાથે કિતરવામાં આવ્યો અને છમામજાએ તેને સહેલાઈથી દરાવી દીધો.

ધર્મો વધ પડેલાં દુનિયામાં પ્રખ્યાત થયેલો મહત્ત્વ ટોમકેનન ૪૨નો ૪૨નો કલકત્તા આવ્યો. કુચિનદારન આગલા રાત્રીએ તેની સાથે ગુલામતા પિતા રહીમને જતાપો. ટોમકેનન દારી ગયો અને કલકત્તા છોડી ચાલ્યો ગયો. ટોમકેનન 'કહીપણુ ન હારેશો' એવા રીતે ઇંગ્લાંડમાં યોજાયા છે. જે કે વિદુરથાનમાં રહીએ એને દરાવ્યો છે.

ઇ. સ. ૧૯૧૨ માં મી. બેનનમીન પાછા આવ્યા, અને પ્રો. રામમર્તિને પોતાની સાથે લેઈ ગયા, અને તે સાથે બીજા ફેટકાક મલને લેઈ ગયા. તે પૈકી અદમજાશુ, રહીમ, માંસા, તીજા, ગુનામ મોલીટીન દત્તા. ગામાના નામથી ઇંગ્લાંડ ચરવરી મધું હતું તેથી મોહપણુ મહત્ત્વ એમની સાથે લડવા બદલ પડ્યો નહિ. આખરે સ્વીટ્ઝર્લેન્ડનાં મહત્ત્વ મોરીશ કેમ્પાન સાથે અદમજાશુ જતાપો. અદમજાશુ એ દાવ જીત્યો; પડેલો દાવ ૬૬ એકન્ડમાં અને બંને ૯ મીનીટમાં જીત્યો તેથી વધારે જાજરા મલ અંમંડ ચરવીશોડને કિતરવામાં આવ્યો પણ ચાર મીનીટમાં તે દારી ગયો. પોતાને કંઈ છળ થઈ છે એમ કહેતો કહેતો ને ચાલ્યો ગયો, અને રહીથી જીત્યો નહિ.

એ ર્ષ' પહેલાં મી. જ્યોનિંગ્સરજી યુદ્ધ હોઈ ગોઅર યુરોપના મહત્ત્વસાધે કસ્તી લડવા ઇંગ્લાંડ ગયો. ઇંગ્લાંડના લોકો એના અસ્તધારણ બળથી અદિત યત્ન ગયા. 'Health and strength' નામના વર્તમાનપત્રે એનાં ખૂબ વખાણ કર્યાં એના કહેવાપ્રમાણે કોઈપણ સાધારણ અંગ્રેજ એના એક પછુ મગદળ તો ઉત્તેજી શકતો નહતો તેમાં અપ્યુ છે કે ઇંગ્લાંડમાં હાલ જે ગોઅર છે તે એવા મગદળ ફેરવે છે કે કોઈ સાધારણ અંગ્રેજ તે ઉત્તેજી શકતો નથી, અને તે પોતાના ગળામાં ૧૬૦ શેર (૪ મણ) ના વજનનો પથ્થર નાંચે.

ગોઅર જી કમ્પએલ અને જીમી ઇસન નામના બે મહત્ત્વ મળ્યો. બંનેને એ દરારી શરૂઓ ખીન દાવમાં ગોઅરને કંઈક સહન કરવું પડ્યું. પહેલા દાવમાં હારી ગયો તેથી જીમી ઇસને ગોઅરને યુદ્ધથી માર્યો અને વારંવાર તાર્યા છતાં તેણે માર્યા જ કયું. અધિકારીઓએ આથી સરત બંધ રાખી અને ગોઅરને છતનાર તરીકે જાહેર કર્યો. ગોઅરને ૧૫૦૦ પાઉન્ડ અને ઉપજના ૭૦ ટકા મળ્યા. ત્યાંથી ગોઅર પારીસ ગયો અને પછી અમેરિકા ગયો.

ગોઅર પછી વાનપ્રસ્થ થયો. આ પ્રમાણે કેટલાક ભારતવાસીઓએ યુરોપ અને અમેરિકાના મહોને હરાવ્યા છે, પરંતુ તેમની કોઈ ગણના કરવું નથી. જો તે લોકોએ આપણા ઈન્કસિંહ અથવા કાળુને જોયા હોત તો તેઓ શું કહેત તે આપણે કહી શકતા નથી. પરિજીમ સરખો છે ભારતવાસીઓમાં દમ દોષ કે ન દોષ તોપણ તેમની દુનિયામાં કોઈ ગણના કરવું નથી. સીધીઓને હરીફાઈ કરવા દેવામાં આવે છે, પરંતુ ભારતવાસીઓને કરવા દેવામાં આવતી નથી.

હિંદુસ્થાનમાં પણ જામન મનુષ્યો છે. તેમાં પ્રો. રામમૂર્તિ, દિ'મતમજ, કે. ડી. સીંહ, ભવાની શા, અને જી. પી. ગર્ગા પ્રખ્યાત છે. આમાં રામમૂર્તિ, કે. ડી. સીંહ અને ભવાની મોટા હાથીને છાતીપર ઉભા રાખી શકે છે. હાથીને ઉભો રાખવાનું કામ પહેલું રામમૂર્તિએ કરેલું. તે પહેલાં કાંઈને એ વિચાર સરખો પણ આવેલો નહિ. ૮૦૦૦ શેર (૨૦૦ મણ) નું વજન ખસેડી નાખવાથી રામમૂર્તિ વચ્ચે ઉત્તેજનારામાં ૧ લો આવે છે. તેમની પહેલાં મી. શ્યામકંઠે બેનરજી આર્વા હાથેમાં અને વાલ્મીકી રમણેમાં પ્રખ્યાત હતા. શા. જીમ ભવાની તરીકે જાણામાં પ્રખ્યાત છે. તે ૨૫-૨૬ વર્ષનો છે. ૧૨ વર્ષનો હતો ત્યારથી કસરત કરવા તેણે માંડી છે. તે કસરતજાન છે. તે પ્રો. રામમૂર્તિ સાથે કેટલાં વર્ષ રહ્યો હતો. રામમૂર્તિની છાતી ૪૮ ઇંચ છે, અને પુઝાવે ત્યારે ૫૭ થાય છે. કુનેલી ૧૦ મીનીટ સુધી રાખી શકે છે. ભવાનીની છાતી ૪૨ ઇંચની છે અને કુલાવે છે ત્યારે ૪૮ ઇંચ થાય છે. ૮૦૦૦ શેર (૨૦૦ મણ) નો પથ્થર છાતીપર રામમૂર્તિ રાખે છે; ૨૨ લોડના બળવાળી મોટરકાર અટકાવી શકે છે અને ૧૬ ઇંચ જાડી લોડની સાંકળ હાથથી તોડી શકે છે. બે બળદથી એકાદ એકાં બરેલાં ગાડાં છાતીપરથી પસાર કરે છે. ભવાની પણ આ કામ કરે છે.

સહચરોસંમેલન.

૪૪

૪૪

૪૪

પણે સુખને માટે નિત્ય વિવિધ પ્રયાત્ન કરીએ તેને માટે વિવિધ પદાર્થોને એકત્ર કરીએ છીએ.

પ્રાણીમાત્રમાં પરમાત્માએ સુખેચ્છા સ્વભાવે રાખેલી છે,

કે જેથી તે તેને શોધે છે. આ સુખેચ્છા પરત્વે કયા સુખ્ય હિંદુને લેખને હિંદુ આપણને આપણી શ્રવણશ્રામાં જ્ઞાન નથી જ. પરંતુ તે સુખેચ્છા રાખવાનો પરમાત્માનો કોષ નિગૂઢ આશય છે. આ સુખને શોધતાં શોધતાં પ્રાણીઓ હત્તરોત્તર કમ્ય હિંદુ સુખને શોધે છે અને પરિણામે જે સર્વોત્કૃષ્ટ સુખ છે, જે સર્વોત્તમ આનંદ છે, તેને પ્રાપ્ત કરે છે. ન્યાંયુધી મનુષ્ય આ સર્વોત્કૃષ્ટ સુખને પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંપર તેની સુખેચ્છા રામતી નથી; અને તેને અંતરમાં આત્મિક રહ્યાં જ કરે છે, પરંતુ જ્યારે તે આ સર્વોત્કૃષ્ટ સુખને વરે છે ત્યારે તે પૂર્ણ તૃપ્ત થાય છે, ત્યારે તે આત્મકામ થાય છે, અને પછી તેને કોષ પ્રાપ્ત્ય અવશ્ય રહેલું નથી. પછી તેને મારે અમુક સુખની જરૂર છે, એમ અંતરમાં થતું નથી, પરંતુ તેને હું પૂર્ણ સુખી છું, હું પૂર્ણ તૃપ્ત છું, એ પ્રકારે નિત્ય ભાન જાગત રહે છે.

પરંતુ આ પ્રકારનું સર્વોત્કૃષ્ટ સુખ જે માર્ગે પ્રાપ્ત થઈ શકે તે માર્ગે વહેતાર મનુષ્યોની સંખ્યા ઘણી જ નાનો હોય છે હજારમાં એકાદની કહીએ તો આલે કારણ, કે આ પ્રકારનું સર્વોત્કૃષ્ટ સુખ જે માર્ગે પ્રાપ્ત થઈ શકે, તે માર્ગે વહેવાનો અધિકાર પ્રાણી-માત્રને, કે મનુષ્યમાત્રને તત્કાળ પ્રાપ્ત થઈ જતો નથી. પરંતુ અનેક જન્મસંસિદ્ધ: તત્તોયાતિ પરાં મંત્રિ—એ વચનપ્રમાણે અનેક જન્મની સંસિદ્ધિને અંતે જ તે માર્ગપ્રતિ દર્શિ વળે છે, કે તે માર્ગે વહેવાની વૃત્તિ થાય છે.

જનસમાજપ્રતિ દર્શિ કરતાં જણાય છે, કે મનુષ્ય સુખને માટે વિદ્યા બજે છે, બજીને નોકરી કરે છે, કે કાં તો વ્યાપાર. કે અન્ય હિંદોગ કરે છે પેસા મેળવે છે ગૃહ બાંધે છે, તથા ગાદીવેશ વગેરે આ જગતમાં સુખને આપનાર ગણાતા પદાર્થોને તે મેળવે છે.

આ પદાર્થો જે મનુષ્યને વધારે પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત તેમ આજે તે જનસમાજનો દરિયો વધારે સુખી ગણાય છે. એક મજૂર કરતાં એક શેઠ, અને એક શેઠ કરતાં એક અમલદાર, અને એક અમલદાર કરતાં એક રાજા વધારે સુખી ગણાય છે, કારણ, કે જે વધારે સુખી ગણાય છે, તેમને ગૃહ, ધન, વસ્ત્ર, અસંકેર, વાહન, વગેરે વધારે પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત હોય જ.

મનુષ્યો વાસ્તવિકરીતે જેટલાં સુખી હોય છે તેના વિચાર આપણે અત્ર જ સ્વ-લ્પમાં કરીશું. પરંતુ સામાન્ય રીતે મનુષ્યો બીજાના અભિપ્રાયકપર જ પોતાને સુખીદુઃખી ગણે છે. એક ખેડૂત, કે એક મજૂર, કે એક સામાન્ય રિયલિસ્ટો મનુષ્ય એકાં સુખી ગણાય છે, તથા તે પોતે પણ પોતાને એકાં સુખી માને છે, કારણ, કે તે એકાં સુખી છે. અને સામાન્ય ગણાતા બીજા મનુષ્યો વધારે સુખી છે, એમ જનસમાજ માને છે. હવે આ મનુષ્ય કદાચ વધારે સુખી પરત્વે હોય છે તોપણ જનસમાજની દરિયો તે દુઃખી અર્થવા

૧૪ શકે તેવા આચારસાધ્ય વિવિધ માર્ગો તેમાં દર્શાવેલા છે. અને તેથી આ વર્ગમાં બેઠેલા પુરુષો જ પોતાના ક્રિયમૂલે સાધીને બેસી રહેતા નથી, પણ સાથે પોતાની ધર્મ-તત્ત્વોને પણ તે કાર્યમાં જોડે છે.

આ ક્રિયમૂલની સાથે આ વર્ગના સ્ત્રીપુરુષો પોતાની સારીરિક, માનસિક, નૈતિક, જોરે અનેક પ્રકારની ઉન્નતિને પણ વિચારતાં નથી, પણ તેને પણ સાથે છે. જેથી આ વર્ગનાં સ્ત્રીપુરુષો જે જે પ્રકારની કંતર ઉન્નતિ કે જેને જનસમાજ માને છે, તેને તો સાથે છે, એટલું જ નહિ; પણ જેનાપ્રતિ હજી જનસમાજ ઘણું મૂક્યું નથી, તેવા સર્વોત્કૃષ્ટ ક્રિયમૂલે પણ સાથે છે; અને આજે તે વર્ગપ્રતિ દૃષ્ટિ કરીએ તો તે વર્ગમાં સ્ત્રીપુરુષોએ ઉન્નતિની આ વિવિધ દિશામાં ઘણો માર્ગ કાપેલો છે.

અને આ પ્રમાણે આ વર્ગમાં પ્રાદેશિક અને સ્ત્રીઓની ઉન્નતિપ્રતિ દૃષ્ટિ રહેલી હોવાથી આજે તે વર્ગની કેટલીક સ્ત્રીઓની પ્રગતિ એવી તો સારી થઈ ગઈ છે, કે જેથી તે સ્વતંત્રપણે સ્ત્રીવર્ગની લૌકિક તથા અલૌકિક ઉન્નતિ કરી શકવાને સમર્થ થઈ રહી છે. કોઈ કોઈ મુશ્કાળી સ્ત્રીઓએ તો પોતાની સમુન્નતિ એવી મારી કરી છે, કે પુરુષોને પણ તે હાનિ પહોંચાડે. અને તેથી આવી આમળ રહેલાં ક્રિયમૂલો આ વર્ગનાં તથા આ વર્ગના કાર્યની સાથે જેમને જાગવાને અડચણ ન હોય તેમ, વર્ગની બહારની સ્ત્રીઓની વિવિધ પ્રકારની લૌકિક ઉન્નતિની સાથે કેવળ જાણવેલું ક્રિયમૂલ સંધાય તત્કાલ વર્તમાન વર્ષથી ચદ્ધતીસંમેલન નામના માત્ર સ્ત્રીના જ ઉદ્ધવનો પ્રારંભ આ વર્ગે કર્યો છે. આ પ્રકારનો આ વર્ગનો ઉદ્ધવ પ્રથમ જ છે, અને જનસમાજમાં પણ આવો ઉદ્ધવ આ વર્ગે જ પ્રથમ કર્યો છે, એમ હકીકત તો તે કેવળ કહિત જ છે.

આ ઉદ્ધવની તમામ અવસ્થા પ્રધાનપણે સ્ત્રીઓને હાથે જ થતી હતી અને તેમાં નીચે જાણ્યાઆપમાણે નિષ્ક્રમ પાલન કરવાના હતા તથા નીચે જાણ્યાઆપમાણેની તેમાં અવસ્થા ગ્રાપવામાં આવી હતી.

[ઉદ્ધવના દિવસો-ચેત્ર શુક્લ ૧૨-૧૩-૧૪ ત્રણ દિવસ.]

૨૫૭-શ્રી વિશ્વવંદોપવન-વડોદરા.

પુરુષ તથા બાળક એ ત્રણે વર્ગમાં ઉન્નતિ થવાની સર્વદા અગત્ય રહે છે. અને તે ઉન્નતિ તે તે વર્ગમાં વિવિધ પ્રકારના જ્ઞાનવડે પ્રકટે છે. આમ હોવાથી ત્રણે વર્ગને જ્ઞાનની અગત્ય છે. જ્ઞાન-પ્રકટવામાં અનેક માર્ગો હોય છે. પરંતુ તેમાં મુખ્ય ચોક્કસ

સમાગમ, ઉપદેશ અને દર્શાવ છે. ચોક્કસ સમાગમવડે મનુષ્યમાં જ્ઞાનના સંસ્કાર રચાય છે, પોષણ પામે છે અને વિદ્યા પામે છે. તે જ પ્રમાણે ઉપદેશદ્વારા પણ એ કાર્ય સંધાય છે. અને એ જ રીતે પ્રત્યક્ દર્શાવવડે પણ એ કાર્ય સિદ્ધ કરી શકાય છે. પરંતુ એ ત્રણે સાધ-નેનો સદ્ગુણી ઉપયોગ થવાથી મૂલ ઉદ્ધવની સિદ્ધિ અધિક સ્વરૂપ થાય અર્થાત મનુષ્યમ જ્ઞાનના સંસ્કાર અધિક હવેલે પડે એ સ્વાભાવિક છે.

પુરુષ અને બાળક એ એ વર્ગની મધ્યમાં સ્ત્રીઓની રચના છે. અને તેથી તે

સ્ત્રીવર્ગને પુરુષની સથેના વ્યાવહારિક તેમ જ બાળકસાથેના વ્યવહારાદિનું જ્ઞાન હોવાની જરૂર છે. સ્ત્રી એ, એવી જ્યોતિ છે કે જેનો પ્રકાશ પુરુષના જીવન ઉપર તેમ જ બાળકોના જીવનઉપર પડે છે. અને તે જને પ્રદેશેને ઉજાળે છે. આમ હોવાથી જ સ્ત્રીજાતિનું નાહાત્મ્ય પૂર્વપુરુષો ગાંધ ગયા છે, અને તેની જ સાથે તે વર્ગને જ્ઞાનસંપન્ન રાખવાનો ખાસ ઉપદેશ કરી ગયા છે.

સ્ત્રીજાતિ માથે જે કર્તવ્યભાર છે તેનું જો તેમને ઉત્તમ પ્રકારે જ્ઞાન હોય તો આખી જાતિ ઉજાળી જાય છે. સ્ત્રીજાતિને અંગે પુરુષને 'શુદ્ધસ્થાત્રમ' રૂપ આત્રમ રચાયે છે, અને તે આત્રમની સવિશેષ સિદ્ધિ સ્ત્રીજાતિને જ મળી જાય છે તો જ સ્ત્રી રીતે થાય છે.

આમ હોવાથી સ્ત્રીજાતિને તેમના વાસ્તવ કર્તવ્યનું જ્ઞાન થવાની પ્રથમ જરૂર છે. મને પછી તે માર્ગમાં તેમનું જીવન વહેતું થાય એ ખીજી જરૂર છે. આ બંને માટે સ્ત્રીજાતિમાં તેમના વિદ્યાસને યોગ્ય જ્ઞાનને પ્રદાવનું જોઈએ. એ જ્ઞાનના ટુંકામાં બે વિભાગ રહે. ૧ વ્યાવહારિક અને ૨ પારમાર્થિક. એ જ વિભાગોનું જરા વિશેષ સ્પષ્ટ રૂપ કહીએ તો સાંસારિક, શારીરિક, નૈતિક, ધાર્મિક, માનસિક, આધ્યાત્મિક એ વગેરે વિભાગો પડે છે. આ સર્વનું ધીમે ધીમે પરંતુ ઉપયોગી જ્ઞાન પામવાની સ્ત્રીજાતિને આવશ્યકતા છે.

ધ્રોતેયરસાધકઅધિકારિવર્ગતરફથી સ્ત્રીજાતિની ઉન્નતિ માટે વિવિધ પ્રકારના પ્રયત્નો કંઈ કંઈ અંશમાં થયા રહ્યા છે. ઉક્ત વર્ગ સ્ત્રીજાતિની ઉન્નતિ કરવાના કર્તવ્યપ્રતિ ઉપેક્ષા-મુદ્ધિવાળો નથી, પરંતુ તે જાતિની વાસ્તવ ઉત્તતિ કેંઈ પ્રકારે થઈ શકે તેનું ચિંતન કરતો આવ્યો છે અને કરે છે. વર્તમાન સમયમાં પ્રવર્તતા સ્ત્રીજાતિના વિદ્યાસના ઉપાયો બધવા માર્ગો કંઈકે અંશે યોગ્ય છે અને તેમાંથી શું માંખાલાભ પ્રાપ્ત થાય છે, તેના પ્રતિ દષ્ટિ નાખી વધારાક્રિત વિચાર કરે છે.

સ્ત્રીજાતિના વિદ્યાસને માટે અને તેમને પ્રાપ્ત કર્તવ્યોને તે ઉત્તમ સાધી શકે એવા પ્રકારનું જ્ઞાન પામવાને માટે ઉપર જણાવ્યા તે ત્રણે માર્ગોનું સહકારી સાધન તેમને પ્રાપ્ત થાય તો તે વિશેષ હિતકર છે, એ વિચારથી ઉક્ત વર્ગ તરફથી અનેક સજ્જન સ્ત્રી પુરુષની ઇચ્છાન અંગે સહચરોસંમેલન નામના કેવળ સ્ત્રીવર્ગનો સમારંભ વર્તમાન વર્ષના ચૈત્ર સુદ ૧૭, ૧૮, ૧૯, (જાન, રવિ, સોમ તા. ૧૫, ૧૬, ૧૭, એપ્રિલ ૧૯૧૬) એ ત્રણ દિવસ વડોદરામાં શ્રી વિદ્યવંદોપવનમાં ઇન્દિરગંધારી પાલન કરવાનો નિર્ણય થયો છે. તે સમેલનમાં જે જે સ્ત્રીઓને ભાગ લેવાની ઇચ્છા હોય તેમણે ચંત્ર સુદ ૭ રવિવાર (તા. ૯-૪-૧૬) સુધીમાં નીચેના સરનામે પોતાની ઇચ્છા જણાવી આ સમેલનનિમિત્તનું નીચેનું અનુમતિપત્ર ભરી મોકલવું. તે પછીથી અનુમતિપત્ર મોકલનારને પ્રતિદાનના આર આના આપવા પડશે.

સહચરોસંમેલનના સામાન્ય નિયમો.

૧. પ્રત્યેક સ્ત્રીએ નિત્યના આઠ આના પ્રમાણનું ભોજનઅર્થનિમિત્તે દ્રવ્ય આપવું પડશે. પાંચ વર્ગથી ઉપરના બાલકોમાટે નિત્યના આઠ આના આપવા પડશે.

૨. મોકર સાથે હશે તો તેના પણ આઠ આના નિત્યના આપવા પડશે.

૩ દશ વર્ષનો ઉપરના બાલકોના નિત્યના આઠ આના જ ગણાશે.

૫ એકસાધકવર્ષનાં બહેનોઉપરાંત અન્ય કોઇ બહેનને પણ આવવું હશે તો તે પણ આવી સંકરી.

અગત્યનું.

બનતા સુધી ઉઠત સંમેલન સમયે સ્ત્રીઓએ બનાવેલા વિવિધ વસ્ત્રો—મસ્ત, મુઠ્ઠા, ચિત્રકામ વગેરેનું એક નાનું પ્રદર્શન ભરવા ધારણા છે, તો જેમની પાસે નાનું સા હોય હોય તેમણે તે તરફથી મોકલી આવવું. અને નવીન કાંઇ બની શકે તેવું તે તૈયાર કરીને તેમણે સાથે લેતાં આવવું.

સહચરીસંમેલનમાં ભાગ લેનાર સ્ત્રીઓને સૂચના.

પૂર્વે જણાવેલા વસ્ત્ર અથવા તેમાંનાં કોઇપણ દિવસમાં એ સંમેલનમાં ભાગ લઇ શકાશે. તેમાંકયા કયા દિવસમાં આવવું છે તે એક સુદ સાતમ સુધીમાં જણાવવું. તેમાં પોતાનું નામ, પતિનું નામ, ઠેકાણું, ગામ, જ્ઞાતિ, સાથે કેટલાં બાલકો—તેમની ઉંમર સાથે (કોઇ નોકર સાથે આવનાર હોય તો તે—બનતાં સુધી સ્ત્રી નોકર લાવવી).

બનતા સુધી નાના બાલકોને ઘેર મૂકીને આવવું. જે ઘેર ન જ રહી શકે એમ હોય તેમને સાથે લાવવાં. પણ ને છોકરાંઓ ગરબડ કે અન્યને ઉપાધિ ન કરે તેને માટે નેનરો ખાસ સાવધાનતા રાખવી.

સ્ત્રીઓનીચે પ્રમાણેના સામાન સાથે લાવવો.

પૂર્જનનું સાહિત્ય:—આસન, પરાયું, આચમની, તરબાણું, દીળી, ચંદન, અરની વગેરે દેવની પ્રતિમા મૂર્તિ વગેરે, તેની પૂજનો સામન (ધૂપ, દીવાખાટે ધા, નૈવેદ્ય, અનીશ શુભાંશ વગેરે, કપૂર, કેસર દીવામળીની પેટી વગેરે.)

ખિજાનું—ચાદર ગોદડાં (ચોટલા પાથરવાનાં) વગેરે.

નાનાં છોકરાંઓ સાથે હાથ તેમણે તેમને માટે ખાવાનું લેતા આવવું.

શાનસ, મીઠુબત્તીનું સ્ટેડ અથવા એવું જ કોઇ દીવાનું સાધન.

કીર્તનમાટે કીર્તનનું કોઇ પુસ્તક તેમ જ પાંચવાને માટે કોઇ ધાર્મિક ગ્રંથ સાથે લાવવા.

કોઇ બહેનને એકાકી આવવાનું થાય અને સ્થાનની ખબર ન હોય તો તેમણે કઇ દેવનાં કથે દિવસે આવવાનું થશે તે જણાવવું, જોથી બનશે તો સ્ટેશનઉપર કોઇ મનુષ્યની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે.

ચાંચવાર પ્રાતઃકાલર્થ સંમેલનના કર્તવ્યનો આરંભ થશે. તેથી તે નિમિત્તે આવનારે તે પૂર્વના દિવસે-આવી જવું અને તેમણે બારોબાર શ્રી વિશ્વવંદોપનન (કારેલી બાગ) માં આવવું. રાત્રનારે સંજરે વાળુની વ્યવસ્થા રાખવામાં આવશે. તે પૂર્વે આવનારે મોજની વ્યવસ્થા કરી લેવી.

સંમેલનનો કાર્યક્રમ સોમવારે રાત્રે ૧૦-૧૦ના વાગતા સુધીમાં પૂર્ણ થશે.

વ્યવસ્થાપક મહાકાલ,

વડોદરા.

ત્રેયસાધકબંધુઓ પ્રતિ:

‘સાધ્યગીસ’મેલન’ માં આપનાં પત્ની, પુત્રી આદિ સ્ત્રીકુટુંબીવર્ગને અનુકૂળતા રચી આપી મોકલના કૃપા કરશે. મુખ્યત્વે સ્ત્રીને સ્ત્રીઓ ની સર્વ પ્રકારની વ્યવસ્થા નીચે આ ઉત્પત્તિ પાલન થશે. પ્રાતઃકાલમાં જપ, ધ્યાન ગેરે ધાર્મિક ક્રિયાઓ થશે. ધર્મવ્રતિ એ સ્ત્રીઓનો ખાસ ગુણ છે. તે ગુણ યોગ્ય અને જીવિ જામે તે નિમિત્ત ધાર્મિક વિષયોની ચર્ચા-ચર્ચા કરવામાં આવશે.

તે સ્ત્રી, ગૃહવ્યવહારના જ્ઞાનસંબંધી પણ વિવિધ ઉપયોગી ચર્ચા કરવામાં આવશે. તેનું વિશેષ નિયમસંબંધ (Practical) જ્ઞાન અપાય તેને માટે જે જે વસ્તુનું જ્ઞાન આપવાનું હોય તેના અંગના પદાર્થો વગેરે સાહિત્ય લેખકો. તેમાં મનશે નેટકો તે રીતે જ્ઞાન આપવાનો—તે જ સ્થાને સાક્ષાત્ કરી જતાવવાનો—પ્રયત્ન કરવામાં આવશે. પરંતુ તેમાં અરુચિ વધવાનો ધણે સંભવ રહે છે. તો તે નિમિત્તે એ કલ્પના ઉત્તેજનને અર્થે મોઢાને દ્રવ્યગત કરવાની ઇચ્છા હોય તો તે મોઢાથી આપવા કૃપા કરવી. જેથી તે અંગે સુવિશેષલક્ષણે સાધી શકાય.

સ્ત્રીઓનું શારીરિક આરોગ્ય, આલેશનું શિક્ષણ, તેમને ઉછેરવાની પદ્ધતિ, એ વગેરે ઉપયોગી વિષયોસંબંધી પણ ચર્ચા થશે. સર્વ પ્રકારની વાર્તા સ્ત્રીઓથી સમજી શકાય એવી સરળપણે અને સ્પષ્ટતાથી કરવાનો જ તેનો પ્રયત્ન થશે.

અરતગુપ્ત, વિગ્રહા, (સાથીયા વગેરે) સંગીત વગેરે કલાસંબંધી પણ વિવિધ પ્રશ્નો થશે.

બનશે તો સ્ત્રીઓને વાંચવા યોગ્ય ગુજરાતી પુસ્તકનું એક સધુ પ્રગતિ કરવામાં આવશે.

વિવિધ યોગ્ય પુરોહિતો સ્ત્રીઓને ઉપયોગી વિષયસંબંધી વ્યાખ્યાન કરાવવામાં આવશે. (તે સમયે સ્ત્રીઓને એવના માટેની વ્યવસ્થા ચર્ચાપુરઃસર કરવામાં આવશે.)

આ કાર્યમાં ઉત્તેજનનિમિત્ત મંડળે દ્રવ્ય મોકલવાની ઇચ્છા હશે તો તેમણે તે દ્રવ્ય નીચેને સંદાને મોકલવું. દ્રવ્ય અભેદથી પડેલ આપવામાં આવશે.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ.

વડોદરા.

આ પ્રકારનાં ચૂરનાપત્ર આરંભમાં કાદવામાં આગમાં હતાં, અને આ વર્ગની સ્ત્રીઓને મોકલવામાં આવ્યાં હતાં. આ પ્રકારનો ઉત્સવ પ્રથમ હોવાથી તથા સર્વને સમાચાર મેળા મળતા હોવાથી લે, કે વધારે સ્ત્રીઓની સંખ્યા આ સંમેલનમાં ઘટન હતી, તો પણ આ સંમેલનનું ધારવા કરતાં ઉત્તમ પ્રકારે પાલન થયું હતું તથા તે ઉત્તમ પ્રકારનાં સાબને કરનાર તથા વિજયપ્રદ થઈ રહ્યું હતું.

મવારમાં દરેલાં જીને આ સંમેલનમાં આવેલી સ્ત્રીઓ આ પ્રસંગને માટે ચોક્કસ ઇશ્વરની સ્તુતિનાં મંગલિક પદો ગાતી હતી. તદનંતર દંતધારન તોગરૂપનાદિયા પરવારીને.

સંયમને માટે રચેલા મનોરમ સ્થાનમાં સર્વ સ્ત્રીઓ પોતપોતાના આસને જઈને રંગ-
બેરંગી જુદા જુદા આકારના મનોહર સાધાયા પૂરતી હતી. પછીથી પોતાની પાસે રાખેલા
દેવાદિકને પૂજન અર્ચન કરી ધૂપ તથા દીપક કરીને આરતી કરવામાં આવતી હતી. આ
કાર્ય થઈ રહ્યા પછી સર્વ નેત્ર મીઠી સંતૃપ્તિથી જપ, ધ્યાન ધારણાઆદિ સંયમની ક્રિયામાં
જોડાતાં હતાં. સંયમને માટે રચેલું સ્થાન લીપવાગુપવાથી, રંગબેરંગી સાધાયા પૂરવાથી, ધૂપ
દીપઆદિ પ્રકટવાથી તથા દેવસેવાનાં પાત્રો તથા વસ્ત્રો અત્યંત સ્વચ્છ તથા અવસ્થાપૂર્વક
રહેતાં હોવાથી આ સ્થળનો દેખાવ અત્યંત ભવ્ય તથા ચિત્તાકર્ષક થઈ જાય છે.

જપ શું છે, આસન શું છે, ધારણા-શું છે, ધ્યાન શું છે, એની વિગતો પુરોગે જ
ખબર નથી; જ્યારે આ વર્ગની આ સાધ્વી સ્ત્રીઓ આસન, જપ, ધારણા-ધ્યાનાદિને
ઉત્તમ પ્રકારે સાધતી હતી આ સમયે અત્યંત શાંતિ-જળવાદ રહેતી હતી અને સર્વ સ્ત્રીઓ
પોતાને પ્રાપ્ત ક્રમ શાંતિથી અને અત્યંત ઉત્સાહથી સાધતી હતી, એ જોઈને આ વર્ગ
સ્ત્રીઓની કેટલી ઉન્નતિ કરી છે, તે સહજ સ્પષ્ટ થાય છે જ.

તદનંતર સાડાદશ વાગે સર્વ પોતાની છટદેવતાની આરતી ઉતારીને, સમય થતાં
જગવાના કાર્યમાં રોકાતાં હતાં. પછીથી મધ્યાહ્નકાલે સર્વ વિવિધ અર્ચામાં રોકાતાં હતાં.
તદનંતર સાંજે સ્ત્રીઓએ જ રચેલાં અને આ પ્રસંગને માટે પ્રસિદ્ધ કરેલાં કીર્તનો સર્વ
ગાતાં હતાં. આ કીર્તનો ગાવાનો ગાનારો પૂર્વથી અભ્યાસ ન કર્યા છતાં તે ઉત્તમ પ્રકારે
ગવાતાં હતાં. ખીળ દિવસથી ઇતર પુરોગે તથા સ્ત્રીઓને પણ આવવાની છુટ હતી,
જેથી સહેરમાંથી અનેક સ્ત્રીપુરોગ આ પ્રસંગે આવતા હતાં. કીર્તન પૂર્વે ભાષણની વ્યવસ્થા
રાખેલી હતી, જેથી પ્રથમ ભાષણના સંબંધમાં સ્વસ્થમાં અત્ર આપણે બે શબ્દ લખીશું.

પ્રથમ દિવસે સાંજે શ્રીમતી જયંતીદેવીશ્રીએ પોતાના મનને અંતરથી તથા બહા-
રથી જપ, ધારણા ધ્યાન, સારાં પુસ્તકોનું વાંચન, દંડ નિશ્ચય વગેરેથી કેવી રીતે મુધારવું તે
સંબંધમાં સ્વસ્થમાં એક અત્યંત ઉપયોગી વ્યાખ્યાન કર્યું હતું. બાપા સહજ સમજાવ્યું તેવી
છતાં શુદ્ધ અને પ્રૌઢ હતી, વિચારો અપૂર્વ અને અત્યંત ઉપયોગી હતા તથા ઉત્તમ વ્યવ-
સ્થાપૂર્વક તે દર્શાવતા હતા; વાણીનો પ્રવાહ અસ્ખલિતપણે મંદમંદ નહતું જલ વહે તેમ
વહેતો હતો. આ વગેરે અનેક ઉત્તમ ગુણોથી આ વ્યાખ્યાન અલંકૃત હતું અને વ્યાખ્યાન
કરનારના અંતઃકરણની અત્યંત ઉચ્ચ દશાનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન કરવાનું હતું.

બીજા દિવસે વડોદરા મેદાન, ટ્રેનીંગ કોલેજના પ્રોન્સીપાલ શ્રી. રા. પીનાડીપ્રસાદ
દેસાઈ, એમનું “અમેરિકાની સ્ત્રીઓનું વ્યાવહારિક જીવન,” એ વિષયઉપર વ્યાખ્યાન
હતું. ત્યાંની સ્ત્રીઓના કનિષ્ઠ, મધ્યમ, અને ઉત્તમ એમ ત્રણ વર્ગ પાડીને તે સ્ત્રીઓ
પોતાનું જીવન કેવી રીતે ગાળે છે તે મેળે ઉત્તમ પ્રકારે સાદી ભાષામાં જણાવ્યું હતું.

આ વ્યાખ્યાન પૂર્ણ થતાં સા. શ્રી શાંતાબેને આ ભાષણમાંથી આપણું કેશતી
સ્ત્રીઓએ શું સાર શીખી કરવાયોગ્ય છે તે દર્શાવ્યું હતું; તથા વક્તા અને ઓળાનો ઉપકાર
બાન્યો હતો. આ સચના તેમણે દુઃકમાં જ કરી હતી, પરંતુ તે એટલી તો એકસરીતે
વ્યાખ્યાતાના પ્રત્યેક મુદ્દાને લક્ષમાં રાખીને કરી હતી, કે ઓળવર્ગને તેમના વ્યક્તિત્વથી
અત્યંત આશ્ચર્યચકિત નહતું રહ્યું.

ત્રીજો દિવસે જૂદી જૂદી વ્યક્તિઓનાં જૂદાં જૂદાં વ્યાખ્યાનો થયા હતાં, જેનું આપણે અત્રે માત્ર વિહંગાવસોકન જ કરી જઈશું."

પ્રથમ વ્યાખ્યાન શ્રીશાંતાબેનનું હતું અને તે " ગુરુભક્તિ અને તેની આવશ્યકતા " એ વિષય ઉપર હતું. આ વ્યાખ્યાન તેમણે આપણા શાસ્ત્રનાં શ્રુતિસ્મૃતિ આદિનાં પ્રમાણ, તર્ક, તથા વિવિધ પ્રત્યક્ષોને દર્શાવતાં, એટલી તો વિદ્વાતા રીતે, અને એવા સારાં વક્તાત્વથી કર્યું હતું, કે તમામ સાંભળનારા આશ્ચર્યચકિત જ થઈ ગયા હતાં. " સ્ત્રીઓને ગુરુની આવશ્યકતા ક્યાં ક્યાં છે, તેનું તેમણે ઘણી ઉત્તમ રીતે પ્રતિપાદન કર્યું હતું. ગુરુભક્તિનાં જવાબે તે પણ તેમણે કોઈ કોઈ દષ્ટાંતો આપીને ઉત્તમપણે સિદ્ધ કર્યું હતું. મનની ભાષા સ્પષ્ટ કરી, તથા પ્રોત્ત હતા, અને લેશ પણ ક્ષાંભવિના તે અસ્ખલિતપણે જરૂર મનુષ્ય સુખમાં સાંભળી શકે તેવા સ્વરથી પોતાના વિચારને દર્શાવી શકતાં હતાં. મનું ભાષણ સાંભળનાર પ્રત્યેકને તેમની વિદ્વાતાનું જ્ઞાન સંદર્ભ થતું હતું.

તદનંતર શ્રી મુક્તેશચંદ્રાબેને " સત્સમાગમની આવશ્યકતા અને તેના લાભ " એ વિષય ઉપર ચર્ચા કરી હતી. એમની ભાષા પણ શુદ્ધ હતી, અને વિચારો પ્રોત્ત હતા, તથા સ્વચ્છ વિષયને કંઈકીને જ તે જે કંઈ કહેતાં તે કહેતાં હતાં.

તદનંતર શ્રી પ્રમીલાબેને સ્ત્રીઓને કેવી કેળવણીની જરૂર છે તથા કેવી કેળવણીથી સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચે એકરાગ હોઈ તેમનો મિત્રશાસ્ત્ર સુખજનક થઈ શકે, તથા હાલની કેળવણીથી સ્ત્રીપુરુષોને કેટલું સુખ પરસ્પર મળી શકે છે, એ સંબંધમાં સ્વસ્વર્ગ એક મનોરમ વ્યાખ્યાન કર્યું હતું. એમની વ્યાખ્યાનની સૈદ્ધી અર્પણ (original) જ હતી અને શ્રીવર્ગને તે સદૃશ પોતાના વિચારની સાથે એકમત કરી શકતાં હતાં. ભાષા વિશુદ્ધ, સંસ્કારી, અને અત્યંત સરળ હતી, તથા સાંભળનારને હજી તે વધારે ખોલે તો સારું, એ પ્રકારના ભાવને જાણ કરતી હતી. તદનંતર શ્રી હીરાગૌરીબેને આત્માનો આત્માથી ઉદ્ધાર કરવો, અને તેનો નિષ્કાંત ન થવા દેવો, એ વિષય ઉપર એક નિબંધ વાંચ્યો હતો. ભાષા તથા વિચાર પ્રોત્ત હતાં, અને નિબંધ ઉપયોગી હતો.

આ પ્રમાણે વ્યાખ્યાનોની સમાપ્તિ થઈ હતી, મોટા વિદ્વાન્ મણુતા પુરુષોને ચાર લીટી ખોલવી હોય છે તો જે જે પેપે થઈ જાય છે, અને ખોલવામાં તથા વિચારમાં કંઈ વ્યવસ્થા રહેતી નથી, એ સર્વના અનુભવની વાર્તા છે. આ પ્રસંગે આ વર્ગની સ્ત્રીઓ દ્વારા થયેલાં વ્યાખ્યાનો સાંભળીને શ્રીવર્ગને કે જેમાં અનેક વિદ્વાન્ પુરુષો તથા અનેક વિદ્વાન્ સ્ત્રીઓ હતાં, તે ચિત્રપટવત્ સ્થિર જ બની ગયા હતા. કારણ, કે આ વ્યાખ્યાનો સાંભળીને આ વર્ગની સ્ત્રીઓની આંતરિક બધી પ્રગતિ (progress) થયેલી છે, એ જાણીને તેમને મહદ આશ્ચર્ય જ થયું હતું. એકે એક વ્યાખ્યાન પુરુષોને લાગે એવું હતું અને તે જ વ્યાખ્યાન કરવાને જે પુરુષોને ઉભા કરવામાં આવે તો ભાષે સોમાં એકાદ તેવું સારું ભાષણ કરી શકે, એમ સર્વ કોઈને થતું હતું. આ દિવસોનાં વ્યાખ્યાન, તથા શ્રીવર્ગને અને સંગીત તથા આ વર્ગની સ્ત્રીઓને હાથે થયેલાં ગ્રંથ.

સ્ત્રીઓ વળી જમ કરે, સ્ત્રીઓ વળી આસન તથા ધારણા ધ્યાનાદિ કરે, અને સ્ત્રીઓ વળી પરમાર્થવિષયક ચર્ચા કરે, એ જોઈને તો આ પ્રસંગે આવેલી અનેક અગ્રણી ઉચ્ચ higher ક્લેશવર્ણી લીધેલી સ્ત્રીઓને આ શું, એવો પ્રશ્ન સંદર્ભ થતો હતો, કારણ કે તેમની દૃષ્ટિથી આ દિશા તદ્દન નવીન જ હતી.

પછીથી ઉપર જણાવ્યાપ્રમાણે કીર્તન કરવામાં આવતાં હતાં. આજના કવિમન્યો એક કવિતા લખવી હોય છે, તો ગાર છં, કલાક કે પ્રસંગે એક બે કવિતા લખી છે. ત્યારે કવિતા લખી શકે છે, અને તે અનેક ઠેકાણે છપાવીને પોતાને કવિમાં ગણાવવાનું શરૂ કરે છે. તેઓ જો આ પ્રસંગની સ્ત્રીઓએ રચેલી પત્રીચોક કવિતાઓ જોશે તો તેમને સઘ સમજાશે, કે આ વર્ગની સ્ત્રીઓમાં આ પ્રકારે કાવ્ય કરવાની શક્તિ કેટલી પામેલી છે, જૂદા જૂદા પ્રકારનાં પદો આ પ્રસંગને માટે રચવામાં આવ્યાં હતાં, અને તે ઉત્તમ પ્રકારનાં હતાં. તે સર્વના સંપ્રદમાં રચણસંક્રાંતને લીધે અત્ર અધિક ચર્ચા ન થઈ શકવાને માટે અમે વાચકગણની કૃપા જ યાચી સેધએ છીએ. જેમને આ પત્રો જોવાની ઇચ્છા હોય તેમણે હોદ્દા આનાની પોસ્ટની ટીપીટ મહાકાલના વ્યવસ્થાપક ઉપર મોકલી તે પુસ્તક મંગાવી લેવું, એટલે અમે જો લખીએ છીએ તેની સંપૂર્ણ ખાતરી થશે જ.

જેવાં આ કીર્તનો ઉત્તમ હતાં તેવાં જ તે ઉત્તમ પ્રકારે ગવાતાં હતાં. અંતમાં આ પ્રસંગને માટે રચેલાં ગરબા ઉત્તમ પ્રકારે ગાવામાં આવ્યા હતા અને આ સંમેલન પૂર્ણ કરવામાં આવ્યું હતું.

આ સંધ્યામાં અધિક ચર્ચા કરવાને અત્ર ક્વે સ્થળ નથી, જેથી એટલી જ અગ્રે સચના કરીએ છીએ, કે પુનઃ જ્યારે આ પ્રકારનું “ સહચરીસ મેલન ” થાય ત્યારે જો આમાં સ્ત્રીઓને મોકલવાથી આવને હિત જણાઈ હોય તો આવનાં ધર્મપત્ની, જેન, પુત્રો વગેરે જેમને તેમાં ભાગ લેવા મોકલી શકે. તેમ હો તેમને યોગ્ય જણાય તો મોકલવામાં સમાદ કરશે નહિં હતાલ.

સિદ્ધાર્થ પોતાની આજી શિરલાવંઘરી તે દિવસથી તે મહેસમાં રહેવા ગયો. સિદ્ધાર્થની તેનાતમાં જે જે માણસો શેઠવામાં આવ્યા હતા તે સંપંજાને રાજાએ તાકીદ આપી હતી, કે 'સિદ્ધાર્થના અંતઃકરણમાં ઉદાસીનતા, ઉદ્વેગ અગર ગેરવૃત્તિ થાય એવો દાંધપણ બનાવ બનવા દેવો નહિ. એવો શુદ્ધોદનની આરાપ્રમાણે વર્તવાનો અહનિય પ્રયત્ન કરતા હતા. સિદ્ધાર્થનું મન હમેશાં વિદ્યાસમાં ઘોષાઈ રહે એવા તેઓ સંપંજાનાં પ્રયત્ન ચાલુ હતા. જાણીતા જ્ઞાનની રમતો, અનેક પ્રકારનાં વાદો, તથા મનોહર વાર્તાવાંચમાં સિદ્ધાર્થને રમત ચીતે એવી અનુચરો ડાળજી લેવા હતા. કેમકે સાધારણ મનુષ્ય હોત તો તે આ રમતો, યજ્ઞને ગોડો બની આ જગતને પીસી ગયો હોત. પણ સિદ્ધાર્થના અંતઃકરણમાં તેનું જીવન યજ્ઞ હતી, તે આવા ચિત્તરંજનના વિષયો નિદાને પામી નહિ. તેના અંતઃકરણમાં પ્રજ્વલિત થયેલો જ્ઞાનદીપ વિદ્યાસક્ષમતાની કુકે બોલવાયો નહિ અને જગતની નિર્દયતા નષ્ટ કરવાનો તેનો સંકલ્પ ઉપર પ્રમાણેના મોહપાશો તુટી પડ્યા નહિ. ઉદાસ તે મહેસમાં પણ હરવખત એવા બનાવો અનુચર તરફની સાવધતા છતાં બનતા કે સિદ્ધાર્થનું મન અધિકાધિક સાત્ત્વ યતું. તે એક દિવસે ઉદાસમાંના એક સરોવર કિનારે એકી સમાનવયી મિત્રોસાથે વાર્તાલાપ કરી રહ્યો હતો; જેવામાં અંતમાં એક કૃષ્ણમેધ છપ્પન થયો અને તે સૂર્યમંડળપર આવતાં સરોવરમાંનું સૂર્યબિંબ અદૃશ્ય થયું અને તે સ્વચ્છ જલપૂર્ણ સરોવર મેધ પ્રમાણે જ કૃષ્ણવર્ણ દેખાવા લાગ્યું. સિદ્ધાર્થના મિત્રોના મનપર આની દંધ જ અસર ન જણાઈ, પરંતુ સિદ્ધાર્થનો સરિખત એવેરો ઉદ્વિગ્ન થયો. તે પોતાના મિત્રપ્રતિ બોલ્યો:—

"બંધુ, આ સરોવરમાંનું સૂર્યબિંબ ક્યાં ગયું ?"

મિત્ર બોલ્યો:—

"મહારાજ ! સૂર્ય વાદળામાં ઢંકાયાથી તે અદૃશ્ય થયું છે ?"

સિદ્ધાર્થ દીર્ઘ શ્વાસ છોડી બોલ્યો:—

"આપણા માનસ સરોવરપર પણ આવજ કૃષ્ણમેધ ચડી આવે છે અને સદગુણાદિ સૂર્યનાં પ્રતિબિંબો જે તેમાં પડ્યાં હોય છે તેને અદૃશ્ય કરે છે. મારા માનસ સરોવરના પ્રતિબિંબોને અદૃશ્ય કરવામાટે તમે તે મેધનું કાર્ય-તો નથી કરતા ?"

સિદ્ધાર્થના મિત્રોએ આનો દંધ જ જવાબ ન આપ્યો. સિદ્ધાર્થના મનમાં આવેલા વિચારોને દૂર કરવાના છતાં તેઓએ તે વિષય બહી બીજી વાત છોડી. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેના બનાવો જે ચાર દિવસે બની આવતા, અને તેની રાજા શુદ્ધોદનને જાણ થતાં તેમને અજાણમણ થતી જે દિવસે સિદ્ધાર્થે 'પોતાના મનને વિષયાસક્ત કરવા માટેનો તો આ તમારા પ્રયત્નો નથી ને, એવાં પ્રશ્નો કરતા તે દિવસે તો રાજા-પણી જ ચિંતા થઈ. તેજ પોતાના દિલચિંતક મત્રીઓને બોલાવ્યા અને આ સંકટમાંથી બચાવવા સું ઉપાય છે એમ પૂછ્યું. રાજા શુદ્ધોદન આ સમયે આદ્ર સ્વરે ચાચકટિથી શુભ્ય પ્રધાનપ્રતિ બોલ્યા:—

"પ્રધાનજી ! આ સમયે તું કેવી વિશ્વ સિધ્ધિમાં સંપાદ્યો છું, તે તને જાણી જ નહીં. રાજ્યકુમાર સિદ્ધાર્થે આ રાજ્યનો સ્વીકાર કર્યો એવી માહીતી છત્ત છે; તેમ તે. રાજા

થગને પણ સર્વથા યોગ્ય છે. તેની મુખશ્રી વીરશ્રી વગેરે રાજ્યધર્મને યુક્ત જ છે, અને જો તે રાજા થાય તો તે નિશ્ચય સર્વ પૃથ્વીના સાર્વભૌમ બૂપતિ બનશે, પરંતુ તેના મનનું વલણ અર્થ કરતાં વૈરાગ્ય તરફ જ વધારે દેખાય છે. કાલ દેવલ ઋષિએ કાઢેલા ઉદ્ધારો તમારા લક્ષમાં હશે જ? આ પાર્થિવ પુષ્પના સુખનોદર સુઘસે સધણું જગત પ્રસન્ન થશે, એવું તે ઋષિ બોલ્યા હતા, તેનો શો અર્થ? સિદ્ધાર્થ સાર્વભૌમ બૂપતિ થઈ જગતમાં પ્રસિદ્ધ થશે, કે વૈરાગ્ય ધારણ કરી સર્વ જગતને પોતાના ચરણે તમાવશે? સિદ્ધાર્થ જો સર્વસંગ મરિયામ કરી ચાલ્યો જશે તો, મારી અને પ્રજાવતીની શી સહાયતા, તેનો વિચાર કરો. મારો સર્વ વિશ્વાસ આપના પર જ છે. આ સંકટમાં આપણે જ મારા માર્ગદર્શક છી. મારી ચિતા દૂર થાય એવી અને એકાદ યુક્ત બતાવો. ”

રાજાના આ શબ્દો સાંભળી પ્રધાન વિચારમાં પડ્યા. તે યોદા વખત વિચાર કરી બોલ્યા:—

“ મહારાજ! આ પ્રશ્ન કંઈ એટલી બધી ચિંતા કરવા સરખો નથી. પુરાણમાં પણ એવી કથાઓ છે, કે, જે ઋષિઓ વૈરાગ્યાદિ તપોબલે ધણા પ્રબળ થયા હતા, પરંતુ તેમને સુંદર સ્ત્રીઓએ તપથી બ્રહ્મ કર્યા, અને તે તે સમયે ઉત્પન્ન થએલા સંકટમાંથી જનસમાજનું સંરક્ષણ થયું. તે જ પ્રયોગ સિદ્ધાથ પર અજમાવવો. એકાદ સુંદર સ્ત્રીના મોહપાશમાં સિદ્ધાર્થ સપડાતાં વૈરાગ્ય વગેરે સર્વ નષ્ટપ્રાય થઈ જશે અને સુખોપગોગ માટે આ વિશળ રાજ્ય પણ તેને તદન અપૂર્ણ લાગશે. ”

પ્રધાને આપેલી સલાહ સર્વતોપરી યોગ્ય હતી. રાજા શુદોદન બોલ્યા:—

“ પ્રધાનજી! તમે સિદ્ધાર્થને મળી તે લગ્ન કરવા તૈયાર થાય એવી વ્યવસ્થા કરો અને લગ્ન માટે કંપુલ થતાં તેને યોગ્ય એવી સુંદર રાજકુમારી શોધી કાઢો. જો આટલું કાંઈ તમે કરશો તો, આ રાજસંરક્ષણ કાર્યનું ક્ષેત્ર તમને મળશે. મારા પર જેવો તમારો મહત્ત ઉપકાર થશે તે જ પ્રભાણે પ્રજાજનોનો પણ આરા વંદે મળશે. આ કાર્ય કરવાનું જો, કે તમારું કર્તવ્ય જ છે તોપણ હું તે માટે તમને વિનંતિ કરું છું. ”

પુત્રપ્રેમ અને રાજ્યધર્મથી મોહવશ થએલા રાજા શુદોદનની તે અંતઃકરણથી કરેલી વિનંતિ પ્રધાને માન્ય હતી. પ્રધાન સ્વામી, કાર્યદક્ષ તેમ જ રાજ્ય પરિચાલનમાં તે એકો હતો, તેમ જ મુદ્દિશાળી અને વ્યવહારકુશળ હતો. તે પોતાનું કાર્ય સાધવા માટે નવીન તૈયાર કરેલા મહેલમાં રાજ જવા લાગ્યો અને યક્તિ પ્રયુક્તિએ રાજ્યકુમારનું મન વાળવા લાગે. એક દિવસે તેણે સમય સાધી સિદ્ધાર્થને પૂછ્યું:—

“ રાજકુમાર! આપ લગ્નને યોગ્ય થયા, છો. મહારાજના મનમાં આપનાં લગ્ન કરવાનાં છે. આપને યોગ્ય એવી રાજકન્યાની શોધનું કાર્ય મને સોંપવામાં આવ્યું છે. તો આપ મારી સાથે દેહાવરમાં કુચ કરવાનો વિચાર કરો તો; આપને અનેક રાજ્યઃકન્યા જેવાનો સમય પ્રાપ્ત થાય, તેમાંથી જેની સાથે આપ લગ્ન કરવાનું જણાવશો, તેની સાથે આપનો વિવાહ કરવાની વ્યવસ્થા મહારાજ કરશે. ”

સિદ્ધાર્થ કંઈ વિચાર કરી બોલ્યો:

સર્વાંગ સુંદર દિગ્ગાંગના, નીચે હિતની, તે રથમાંથી હિતતાં જ એકમ મંડપમાં ગણ્યા
સમયે મંડપમાંથી ગદાર જવાનો વિદેશે કબા થયેલા મંડળમાં અર્થાતિ ફેલાઈ હતી; પરંતુ
નવાગત તરુણીનું મંડપમાં આગમન થતાં મોંત્રિકના જાદુ પ્રમાંયે સર્વે તરફ પ્રસરી અને
સર્વનાં તેજો આવેલી સ્ત્રી તરફ વળ્યાં. આવેલી સ્ત્રીના લક્ષ્યમાં સમારંભની પૂર્ણાહુતી અને
અલંકાર બંધાર તેજસમયે ધૂર્ધુ થઈ ગયો છતાં તે તિરાશ ન જણ્યું, તે પ્રસન્ન વદને
કુમારપાસે જઈ જવા તૈયાર થયેલા સિદ્ધાર્થપ્રતિ સરિમત સ્વરે બોલી:—

મુખ્યરે । મને કંઈ જ પારિતોષક નહિ ।
 સ્વરે રાજપુત્રના અંતઃકરણપર બૂંદી જ અસર થઈ. તેણે તે તરુણી તરફ
 નિહાળ્યું. તેના અવધોને તેને ખાતરી થઈ કે, આ સ્ત્રી કંઈ સામાન્ય નથી; તેણે લક્ષ્ય તેના
 અંતઃકરણમાં સંદર્શી કંઈ વિધાયું નહિ, પણ તેના મુખપર જણાતી સતેજ અને પ્રયાત
 પવિત્રતાથી આકર્ષાયું. સદૃશ્યથી રાજકન્યાનો સહાર કેવી રીતે કરવો તેનો સિદ્ધાર્થને વિચાર
 કરવા પડ્યો નહિ. તે રાજ્યકન્યાને અર્પણ કરવા કંઈપણ અલંકાર નથી, એવું જોતાં
 શુદ્ધાદને અલંકારની તજવીજ કરી હતી અને સેવક તે લેવા પણ ગયો હતો, પણ સેવક
 આવો પહોંચે તે પહેલાં જ સિદ્ધાર્થે તેને પારિતોષક આપ્યું. 'મને કંઈ જ પારિતોષિક
 નહિ, આટલા શબ્દો' તે રાજ્યકન્યાના મુખમાંથી નિકળ્યા. એવામાં સિદ્ધાર્થ સ્મિત વદને
 મુખપર સ્વરે બોલ્યો:—

“એમ કેમ બને ? આ મારા કંઈમાંની રત્નમાળા તમારા કંઈ આરોધુ” છું. અને આ મારા હસ્તની હીરાની વીંટી, તમારી પવિત્ર અંશુલીમાં શોભાવું છું. કપિલવસ્ત્ર : નગરમાં પધારી તમે અમારી નગરીનું જે ગૌરવ વધાવું છે, તેના બદલામાં આ પારિતોષિક કેરણ હૃદ છે. છતાં તેને અદ્ભૂત ગણી તમે તેનો સ્વિકાર કરશો.”

આ પ્રમાણે કહી શિક્ષણે પોતાનાં ગજામાંની રત્નમાળા તેના ગજામાં આંસીથી અને અંશી આંગળીએ પહેરાવી. રાજકુમારી આ સ્તરથી પ્રસન્ન થતી પોતાનાં રથમાં બેઠી બેઠી અને પોતાના નગરે વિદાઈ થઈ. સિદ્ધાર્થ પણ મંડપમાંથી નિકળી પોતાના મહેલમાં ગયો. રાજ-શુદેહન જોતદનનિરાશ થયા હતા તે ઉપરના બનાવે ઉત્સાહી બન્યા. તે પ્રધાનપ્રતિ બોલ્યા:—

“प्रधान ! आ क्या देखनी राजकन्या ?”

પ્રધાન બેઠપે.

‘એ તો શામળકુતંબંશીય મુખપ્રજ્વલ સન્નતી સંજ્ઞામારી યશોધરા છે.’”

“ વાર, તો પ્રધાનશ્રી તમે મુખ્યમુદ્દા રાજા ખાસે જઈ સિદ્ધાર્થ માટે તેની ખાસે
પરિવરણનું આયુ કરો. ”

શ્રીધરણ્ડસંહિતા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૧૪૪૧૬૦ થી)

વૃક્ષાસનમ્.

વામે ઠમૂલ દેશે ચ સામ્યં પાદં નિમાય હુઃ ।

તિષ્ઠેતુ વૃક્ષવદ્ભૌ વૃક્ષાસનમિદં વિદુઃ ॥ ૩૪ ॥

આવાર્થ:—જમણા પગને ડાબા ઉરના મૂળ દેશમાં સ્થાપન કરી જમણા પગ પર

ઢિમા રહેવું તેનું નામ વૃક્ષાસન છે.

કમપ્રાપ્ત મણ્ડુકાસન કહે છે.

મણ્ડુકાસનમ્.

પાદતલૌ પૃષ્ઠદેશે અંગુષ્ઠૌ દ્વૌ ચ સંસ્પૃશેત્ ।

જાનુસુગમે પુરસ્કૃત્ય સાધયેન્મણ્ડુકાસનમ્ ॥ ૩૫ ॥

આવાર્થ:—બન્ને પગના તળીઆને પીઠ તરફ લાઇ જવા અને તેના બન્ને અંગુઠાને

પરસ્પર અડકાડવા તથા બન્ને જાનુને આગળ સ્થાપી બેસવું તેનું નામ મણ્ડુકાસન છે.

કમપ્રાપ્ત મણ્ડુકાસન કહે છે.

ચક્રહાસનમ્.

બે જગ્યા તથા સાધનને જમણે દબાવી, બે સાધનની ઉપર હાથને મૂકી સામવા

તેનું નામ ચક્રહાસન કહે છે.

કમપ્રાપ્ત ચક્રહાસન કહે છે.

વૃષાસનમ્.

યામ્ય ગુરુકે પાસુમૂલં વામમામે પદેતરમ્ ।

વિપરીતં સ્પૃશેન્દુમિ વૃષાસનમિદં સર્વેભ્યઃ ॥ ૩૬ ॥

આવાર્થ:—વામના મૂળમાં જમણી ઝોડી સ્થાપવી અને તેના ડાબા બાગમાં

ડાબા પગને ઉઘડાવી રાખવી તથા જમણે અડકવું તેનું નામ વૃષાસન છે.

કમપ્રાપ્ત વૃષાસન કહે છે.

શલમાસનમ્.

નીચું પેદું સખી સુધે જવું, બન્ને હાથને વક્ષસ્થલ પર સ્થાપવા તથા હાથના

નળીયાંવડે જમણાને પકડી, અને બન્ને પગને જે ત હિમા સખી સખીમાં સ્થાપવા તેનું

નામ શલમાસન છે.

૧ સંસ્કૃત શ્લોક કાવેશ્વર અતિ અશુભ દોષાથી તે અથ આશીર્વાદ નથી. આ જ હેતુથી હવે
પછીના ફેરવાક શ્લોક આપવામાં આવ્યા નથી.

હવે કમપ્રાપ્ત મહાસનનું પ્રતિષ્ઠાન કરે છે.

મહાસનમ્.

ઉધે માથે એટલે સુખને નીચું રાખી જમીનપર સુક જતું, ઊભી તથા પેટને જુગિને અડકાડવાં અને પગ લાંબા કરી સ્થાપન કરવા તથા એ હાથને માથાપર સ્થાપવા તેનું નામ મહાસન છે. આ આસન શરીરસ્થ અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરે છે.

હવે કમપ્રાપ્ત ઉષ્ઠાસનનો વિધિ કહે છે.

ઉષ્ઠાસનમ્.

નાથે જમીનપર સુક જતું અને એ પગને ઉધરાની પૃષ્ઠ દેશમાં સ્થાપન કરવા તથા એ હાથવડ એ પે પગને પકડવા તથા પેટ અને સુખને સંકેતવું આને યોગીઓ ઉષ્ઠાસન નામ આપે છે.

હવે કમપ્રાપ્ત ભુજંગાસન વર્ણવે છે.

ભુજંગાસનમ્.

પગનાં અંગુઠાથી તે નાભિસુધીને શરીરનો નીચેનો ભાગ જમીનપર સ્થાપન કરવો તથા એ હાથનાં ત્રણ આંગ્રેજી જમીનને પકડવી અર્થાત્ હાથનાં ત્રણાંગુલો જમીનપર દૃઢ સ્થાપન કરવાં તથા મસ્તકને સપની માફક ઉચું કરી સ્થાપવું તેનું નામ ભુજંગાસન આપવામાં આવે છે.

આ ભુજંગાસન સાધનાર સાધકને દેહાગ્નિ શક્તિ પામે છે, તથા એના સર્વ રોગ એ આસનવડે નાશ પામે છે. એટલું જ નહિ પણ કુંડળીની શક્તિ જે બીજા શરીરમાં ઉદ્ભવી પડી રહે છે તે આ આસન સાધનાથી જાગૃત થાય છે. કુંડળીની શક્તિ જાગૃત થવાથી સુખમાનું મૂળ પ્રવૃત્ત થાય છે. અને તેથી આગ, પ્રાણ તથા મનનો સુખમાન પ્રવૃત્ત થાય છે. અને જ્ઞાન પ્રમાણે જાગૃત થાય છે. જેથી તત્ત્વજ્ઞાન થાય છે અને સંયમ કરીને કોઈ જાણી જાય છે.

આ પ્રમાણે ફલસદિત ભુજંગાસનનો વિધિ દર્શાવે હવે કમપ્રાપ્ત યોગાસનનું વર્ણન કરી આ આસનને પદ્મ સમાપ્ત કરે છે.

યોગાસનમ્.

જે પગને ચત્તા રાખી તેને જે જાંઘના ઉપર સ્થાપવા તથા એક આમન કરી આસનનાપર બેસે હાથને ચાલી કરી મૂકવા તથા કંધને પુરક કરી આકર્ષણ અને નાકના અર્ધનાગમાં દૃષ્ટિ સ્થાપવી તેનું નામ યોગીએ યોગાસન રહે છે. આ અંશન યોગાસન સાધને કરવામાં સંહાયક છે.

॥ इति द्वितीयोपदेशः ॥

ગ્રંથાવલોકન.

સચિત્ર વિજ્ઞાનનો ઘાતો—લેખક ડૉ. કલ્યાણુચાય ન્યુમાઇ જોશી. બી. એ. પ્રકાશક મોહનલાલ મનમુખરામ શાહ, છુસ્સેવર, લહેરીપુરા, વડોદરા. ૬૬ રોપલ સોળ પેણ, પૃષ્ઠ ૨૭૫ પાકું પૃષ્ઠ મૂલ્ય ૧-૦-૦.

આજે ગ્રીમ દેશોમાં વિજ્ઞાન—Science નો વિશાસ ફેટકો પડ્યો છે. આજે વિજ્ઞાનની પ્રગતિ જીવનકેન્દ્ર બની ગઈ છે. વિજ્ઞાનની પ્રગતિથી જીવનમાં અસર થાય છે તે આજે હવે આપણને અનુભવ થઈ ગઈ છે. વિજ્ઞાનનું વધારે જ્ઞાન, તથા જોડતી પ્રગતિ તે દિશામાં પ્રગતિ, તેટલો દેશને વધિક લાભ છે. આ પુસ્તકમાં વિજ્ઞાનની જૂડી જૂડી આયતો રસવાળી વાર્તામાં ગાળકો સમજી શકે તેવી રીતે સમજાવેલી છે. વિશેષ કરીને સાળાઓને માટે આ પુસ્તક વધારે ઉપયોગી છે. વિજ્ઞાનની કદિન વાગે પણ સહેલાઈથી શી રીતે સમજી શકાય, તેને માટે લેખકે ઘણું શ્રમ લીધો છે. આ પુસ્તક પ્રકાશક પાસેથી મળી શકે છે.

વેદાદેશનો માર્મિક ઘાતો—લેખક હરિલાલ ખાગેશલાલ દેસાઈ તથા કલ્યાણુચાય ન્યુમાઇ જોશી. પ્રકાશક મોહનલાલ મનમુખરામ, છુસ્સેવર વડોદરા. મધ્ય પૃષ્ઠ મૂલ્ય ૦-૬-૦ ૬૬ રોપલ સોળ પેણ ઉપર પૃષ્ઠ ૧૦૦ ઉપર.

આ લેખકોએ “વેદાદેશની રસમય વાર્તા” એ નામનું એક પુસ્તક લખેલું છે જેના સંબંધમાં અમે અગ્રિય પૂર્વે પ્રકટ કરી ગયા છીએ. આ પુસ્તકમાં હાસ્ય ઉપાસના વતાર તથા કુદિની શક્તિ કરવાર ફેટકો વાતોનો સમૃદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે, જે વાંચતાં આનંદની સાથે કુદિનો વિકાસ થાય છે.

હરિયદા મીત—લેખક મં. રવ. જસવા. પ્રકાશક જયેન્દ્રરાવ લામવાનલાલ ડે. આશરોડના કુવાની પોળ, અમદાવાદ. પાકું પૃષ્ઠ. ૬૬ સુપરરોપલ સોળપેણ, પૃષ્ઠ ૧૭૫ ઉપર, મૂલ્ય ૧-૪-૦. આ પુસ્તકમાં જાગિન, વેરાજ તથા જ્ઞાન, અને નીતિનાં પદોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. પદોની ભાષા, વિચાર, રચના વગેરે ઉત્તમ છે. હાલના મોટા કવિ મણીલાલ કવિઓ પણ આવાં સરળ છંદો ઉત્તમ પદો લખી શકે કે કેમ એ અખતે તે શંકા જ લાગે છે.

પ્રકાશકે પદ્યની પૂર્વે લખેલી ઉપોદ્યાન વિદ્યાભરેલી તથા મનુષ્યજીવનમાં ઉપયોગી છે. હાલના નવા કવિઓએ તે આસ વાંચવાની છે, કે જે પોતાના કાવ્યને વિષય પ્રધાનપણે શુંમારને જ રાખે છે.

શ્રી કૃતેશ્વરદાસ આર્યનાથાશ્રમ ગ્રંથમાળા ગ્રંથ ૧ ભાગ—મૂલ્ય ૦-૧-૦. કાચું પૃષ્ઠ ૧૬. ૬૬ રોપલ સોળપેણ. આ લઘુ પુસ્તકમાં વિદ્યાસાગર તથા રંતીદેવનો સંવાદ આપી ઉત્તમ અનાથાશ્રમ વડોદરામાં છે, અને તેને સદામ્ન કરવા જનસમાજને પ્રતિ કરી છે.

નર્દ રોશનીકી ફુલદેવી—લેખક=પ્રદાસક-બી. પી. સિંધી. મૂલ્ય ૦-૧-૬.
 ઠે. સિરોહી (સળપુતાના) અથવા આજુ આ પુસ્તકમાં તમાકુનું વ્યસન કેવી રીતે પડે છે,
 તથા તેથી શી શી હાનિ થાય છે, તે બહુ રસિક અને હારવગ્નનક બાપામાં જણાવેલું છે.
 તમાકુ પીનાર અને ન પીનાર બન્નેએ આ પુસ્તક વાંચવાનું છે.

મૃગાંકલેસા—લેખક જૈન સાધુમુનિશ્રી વિમલવિજયજી. પ્રા. મુ. ૧૯૧૫, કાચી તા. ૧-૧-૦.
 સભા-અ. બાલા (પંચનખ) કદ રોયલ બાર પેજ, ૫૫૬ ૧૭૫, કાચી તા. ૧-૧-૦.
 આ પુસ્તક સુરતનિવાસી મુખસિદ્ધ થીમાન સ્વ સેકશી નગીનચંદ જીવેશ્વરજી આચાર્ય
 આપેલા દ્રવ્યમાંથી પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. બાપા હિંદુસ્તાની છે અને જિંદગીમાં બોધ છે.
 બાપા સિંદી હતાં મુજરાતી વાંચનાર સહજ સમજી શકે તેવી છે. આ એક પાંચ અક્ષર નાટક છે.
 અને તેમાં મૃગાંક લેખા પોતાના સતીત્વને કેવી રીતે રક્ષી રહે છે તે દર્શાવેલું છે તથા ધર્મ,
 નીતિ વગેરેને પાલન કરવાનો ઉત્તમ પ્રકારનો બોધ પાત્રોને મુખે કરાવેલો છે પુસ્તક અવસ્થ
 વાંચવાયોગ્ય છે અને તે એવું તો સરસ છે કે વાંચતાં લેશ પણ કંટાળો ઉપજતો નથી.
 તે પ્રકારક પાસેથી મળી શકે છે.

નવા વર્ષનાં પત્રો—રા. લીમસિંહ માણેક, જૈન યુક્તેસર, મુખ્ય માંકડી,
 શાકમણી એમની પાસેથી અમને નવા વર્ષમાં લખવાનાં બહુ મૂની જાનાં પત્ર અમને
 મળેલાં છે. પત્રમાં લખેલી સર્વ પંક્તિઓ ઉત્તમ પ્રકારની છે. જૈનોને માટે જ આ પત્ર
 કાઢવામાં આવેલાં છે. નવીન વર્ષે જોમને આવાં પત્રો લખવાનો અભ્યાસ હોય તેમણે
 તેમનું નામ તથા કેમણું લખી રાખવું. છપાઇ પણ રંગબેરંગી અને સુંદર છે.

રા. ઓધવજી રામજીલાલ—નું જીવન ચરિત્ર-રા ઓધવજીભાઈએ મહુવાની
 ગૌરદાસ શાળાની કેટલી ઉત્તમ પ્રકારે સેવા કરેલી છે તે આ પુસ્તકમાં જણાવેલું છે. તથા
 અંતમાં ગૌસેવાના લાભ પણ જણાવેલા છે. આ કાર્ય અવસ્થ દેશના કિતનું એક આપસપક
 કાર્ય છે, અને તે ઉત્તમ પ્રકારે કરવાને માટે રા. ઓધવજીભાઈને યોગ્ય ધન્યવાદ
 ધરતો નથી.

રાજા સત્યવૃત્ત—લેખક રા જમનાલાસ વસનજી હકર, શ્રી નરહરિ પ્રાસાદિક
 નાટક કંપનીના મેનેજર. કદ રોયલ બાર પેજ. ૫૫૬ ૧૧-૦ કાચુ ૫૬૬, મૂલ્ય ૧-૦-૦. આ
 એક ઉત્તમ પ્રતિનું નાટક છે, અને તેમાં કામા, વાયા, તથા મનથી ઈશ્વરાર્પણ બુદ્ધિપૂર્વક
 ઈશ્વરનું સ્મરણ કરતાં પરમ પ્રદીપ પ્રાપ્તિ થાય છે, એ સિદ્ધાંતને દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો
 છે. બાપા, ત્રિચાર, કલ્પના, કવિતા સર્વ ઉત્તમ છે.

કવિ નર્મદાશંકરની સાહિત્ય સેવા—લેખક તથા પ્રદાસક છોટાલાલ હંદાનલાસ
 પટેલ. ઠે. તાનપુરા સુસ્ત, મૂલ્ય ૦-૪-૦, કદ રોયલ બાર પેજ ૫૫૬ લગભગ ૧૦૦. આ
 પુસ્તકમાં ઉક્ત લેખક સ્વ. કવિ નર્મદાશંકરજીએ કરેલી સાહિત્ય સેવાના સંબંધમાં એક
 સારો નિબંધ લખેલો છે. આ નિબંધને માટે લેખકને સાહિત્ય પરિષદમાંથી રૂ. ૫૦] નું
 ધનિામ પણ મળેલું છે. તેમાં ઉક્ત કવિશ્રીની જીતી પણ આપવામાં આવેલી છે.

પંદર રૂપૈયામાં મારે મારો નિર્વાહ કેવી રીતે કરવો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૨૧૬ થી.)

૨૨૬૫માં આ વચનો દીધેને હવે આપણે પ્રસ્તુત વિષયપ્રતિ દષ્ટિ કરીએ. આ દેશની વર્તમાન સંકોચવાળી સ્થિતિ થવામાં ઉપર ૨૨૬૫માં જણાવ્યાં તે તથા ૨૨૬૫માં વિધમાન છે, જેનો વિચાર ધૈર્યગ્રાથી વળી અન્ય કોઈ વિષયમાં કરીશું. તેથી તો વર્તમાન સ્થિતિમાં શી રીતે આપણે નિર્વાહ કરી લેવો તે જ જોવાની જરૂર છે.

કોઈ પણ સ્થિતિ એવી નથી, કે જેમાં મનુષ્ય પોતાનો નિર્વાહ ન કરી શકે. એક મનુષ્યને જોશો તો તે રોજના આરંભ આનાની, કે આઠ આનાની મનુષ્યોમાં પોતાનો નિર્વાહ ઉત્તમ પ્રકારે કરી શકે છે. તેથી અમુક સ્થિતિમાં નિર્વાહ નથી થઈ શકતો તેમ પણ નથી જ. એક ખેડૂત પોતાની ખુંપડીમાં નિર્વાહ કરીને આખું જીવન પૂરું કરે છે, અને દૈનિકજીવન શહેરના હવે વૈભવોથી ભરેલા પંચાસ પંચાસ મહાસય પણ જોઈ પડે છે. તેથી મનુષ્ય પોતાના મોજાગળના પદાર્થોની ગણતરી કરેલી જાણી શકે છે, તથા કેટલી કુટુંબી કરી શકે છે, તેનો અંત નથી.

આ પ્રમાણે દીધેને મનુષ્યની જ સ્થિતિમાં સંતોષ માનવાને, કે તેટલામાં જ પોતાનું લક્ષ્યમાન સ્થાપવાને અમે કહેતા નથી. ઉચ્ચ લક્ષ્ય તો મનુષ્યે નિરતર રાખવાની જરૂર છે જ. પરંતુ ત્યાં સુધી તે પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંપર્યંત કાંઈ નહિ માનતાં પ્રાપ્ત વર્તમાન સ્થિતિમાં સંતોષ માનવો એ જ અમારું કહેવું છે.

એટલું તો અમે માનીએ છીએ, કે મનુષ્ય અમે તેટલી નિષ્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં વ્યવહારમાં હોય તોપણ તેને રહેવાને સ્વતંત્ર હવા અજવાળાવાળું એક ઘર, તથા ચિંતારહિતપણે તેને ખાવાને અન્ન તથા પહેરવાને વસ્ત્ર મળે એટલું તો પ્રાપ્ત હોવું જ જોઈએ. અને આપણા દેશની વ્યવસ્થા પૂર્વે એવી હતી, કે જેથી વ્યવહારમાં નિષ્કૃષ્ટમાં નિષ્કૃષ્ટ ગણાતા મનુષ્યોને પણ આટલી તો અનુકૂલતા રહેતી હતી જ. અને આ પ્રમાણે હોવાથી તે સમયની પ્રજાનું આરોગ્ય સ્વાભાવિકપણે જ સુદૃઢ રહેતું હતું તથા આયુષ્ય પણ સ્વાભાવિકપણે જ લાંબું રહેતું હતું. પછીથી જેમ જેમ પ્રજાને ખાવાપીવાની ચિંતા થતી ગઈ છે તેમ તેમ તેનું આરોગ્ય તથા આયુષ્ય ઓછું થતું ગયું છે.

હિંદુસ્તાનમાં જો આપણે વસતિનું પ્રમાણ દારીએ અને તેની સાથે ખતાજના પાકનું પ્રમાણ દારીએ તો જણાશે કે મનુષ્યોને ખાવાપીવાની ચિંતા ન જ રહેવી જોઈએ. વળી ધૈર્ય પ્રત્યેક વર્ષે અન્ન ધણી મોટા પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન કરે છે, તથા ખીજાં જીવનનાં નિર્વાહનાં સાધનોને પણ પુષ્કળ પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન કરે છે, તે છતાં મહદ્ આશ્ચર્ય છે, કે અનેક મનુષ્યોને ખાવાપીવાને માટે દારી ગારવાં પડે છે; તથા તે છતાં પણ તેમને પેટ

બરીને ખાવાનું મળતું નથી ! આ પ્રમાણે થવામાં પ્રજાનાં અન્યાયવાળો સ્વાર્થ, તથા ઇતર કારણો પણ છે.

પ્રાપ્ત સ્થિતિમાં સંતોષપૂર્વક ઉચ્ચ અભિલાષાવાળું જીવન ગાળવું, એ જ ઉત્તમ પ્રકારનું જીવન છે. ગમે તેટલી નિષ્ફળ સ્થિતિમાં આપણે હોઈએ તોપણ ઉચ્ચ અભિલાષાને અથવા મહત્વાકાંક્ષાને આપણે ત્યજવાની નથી. જો મનુષ્યમાન સ્થિતિમાં જ સંતોષ માનીને બેસી રહે છે, અને મહત્વાકાંક્ષાને સેવતો નથી તો તેની વૈભવશીલતા નથી. અને મનુષ્ય જે મહત્વાકાંક્ષાને સેવે છે પણ તેની સાથે પ્રાપ્ત સ્થિતિથી નિરંતર સેવ્યા કરે છે તો તે પણ હિનકર નથી જ. તેથી પ્રાપ્ત સ્થિતિમાં સંતોષ માની સાથે મહત્વાકાંક્ષાને નિત્ય સેવવી તથા તેને સિદ્ધ કરવાનો તદ્દનુકૂલ પ્રયત્ન કરવો, એ જ યોગ્ય જીવન છે.

પ્રથમ તો મનુષ્યે પોતાની કેટલી આવક છે, તથા કેટલું ખર્ચ છે તેનો નિર્ણય કરવો. પછીથી આવકના પ્રમાણમાં જ ખર્ચ રાખવું. અને તો આવકથી ઓછું જ ખર્ચ રાખવું; અને કંઈ પણ દરમિયાને ગચ્ચાવું, એ જ ઉત્તમ છે, તોપણ અનેક મનુષ્યોની વર્તમાન સમયમાં એટલી ટુંકી આવક હોય છે, અને તેની સાથે હવે જણાવ્યું પ્રમાણે નિર્વાહનાં સાધનો એટલાં મોંઘાં છે, કે દરમિયાને કંઈને કંઈ ગચ્ચાવું કઠિન પડે છે; એટલું જ નહિ પણ પોતાનો નિર્વાહ કરવો એ પણ કઠિન પડે છે. તોપણ વિચાર કરીને બની શકે તે તે ખર્ચને ઓછાં કરવાં, અને આવકની અંદર જ ખર્ચ કરવું.

જો તે ત્યાંસુધી દેવું ન જ કરવું. આ ઠેકાણે અમે કહીએ છીએ, કે દેવું ન કરવું પણ પ્રશ્ન પોતાને ઘેર પિત્રાહ, કે વરસાનો પ્રસંગ આવ્યો હોય છે તો મનુષ્યને દેવું કર્યાવિના ચાલવું જ નથી. કારણ, કે તે પ્રમાણે જે તે ન કરે તો વ્યવહારમાં તે રહી શકતો નથી, અને તેથી તેને અનેક પ્રકારની અડચણ પડે છે. હાલની સ્થિતિમાં આપણી ન્યાતજાતના અનેક વ્યવહારો તથા રિવાજોમાં પણ ઘણો સુધારો થવાની જરૂર છે. અને જો આપણા દેશના મનુષ્યો આ પ્રમાણે એ યોગ્ય સુધારો કરે, તો જે અડચણ પ્રજાને આજે પડે છે, તેમાંથી પણ ટકા જેટલી અડચણ સહજ ઓછી થઈ જાય. પરંતુ આ બાબતમાં જે પક્ષ વર્તે છે, એકને ગમે તે સ્થિતિમાં ન્યાતવરા, કે એવાં બીજાં ખર્ચ કરવાં ગમે છે, અને બીજાને તે પસંદ નથી. તેથી તત્કાલ આપણે ધારીએ છીએ તેવો સુધારો થઈ જાય તેવો સંબંધ નથી. આ સંબંધમાં અર્થાત ન્યાતિનાં કેટલાંક બંધનોને લીધે પ્રજાને કેટલો વિનિષ્પાત થાય છે, તથા તેથી પ્રજાનાં આરોગ્ય અને આયુષ્યની કેટલી ક્ષતિ થાય છે, એ સંબંધમાં એક સ્વતંત્ર પુસ્તક જ લખવાનો અમારો વિચાર છે, જે હિન્દુસ્તાનમાં લખાશે. હાલ તો એ સંબંધમાં એટલું જ જણાવીએ છીએ, કે આજે કંઈ મનુષ્યોનો એવો સ્વભાવ હોય છે, કે પોતાની સ્થિતિ અત્યંત હોય, કે ન હોય, તોપણ તે ન્યાતવરામાં ધણું ખર્ચ કરે છે, અને તેમાં મોટી ક્ષતિ માને છે. પરંતુ આ હિતકર નથી જ. જેમની સ્થિતિ સારી હોય તેમણે આવાં ખર્ચ બહુ નહિ કરતાં જેવડે પ્રજાને સાચો અભ્યુદય થાય તેવા માર્ગમાં પ્રયત્ન વ્યય કરવો જોઈએ. અને જેમની

સ્થિતિ સાધારણ છે, તેમણે ખોટા કીર્તિના મોહમાં નહિ પડતાં, તથા લોકોનાં મર્મવાક્યોને ધૈર્યથી સહન કરતાં, યથાશક્તિ જ ખરચ કરવું ઘટે છે. પોતાની જોટણ ખરચ કરવાની શક્તિ હોય તેટલું જ ખરચ કરવું, અને દેવું કરીને કંઈ પણ ખરચ કરવું નહિ. કારણ, કે લોકો આવું ખરચ કરનારની સ્થિતિ કેવી છે તે સારી રીતે જાણે છે. અથવા કદાચ તત્કાલ તે નથી જાણતા, પણ દેવું કર્યા પછી કેટલોક વખત જતાં તો તે અવસ્થા જાણે છે જ. જેથી આ પ્રમાણે કંઈ જ જરૂર નથી. આવા પ્રસંગે ધૈર્ય રાખીને લોકોનાં મર્મ વચન સાંભળે છે. તે સાંભળવાં પણ દેવું તો ન જ કરવું. કારણ તેમ કરવાથી આવું જીવન નથી ચાલે, અને આખા જીવનમાં અત્યંત ત્રાસ થાય છે.

આ સંબંધમાં એક સૂચના કરવાનું અમે અત્રે યોગ્ય ગણીએ છીએ, તે એ, કે જ્યારે ખરચ કરવાનું આવે ત્યારે વિચાર કરવો, કે તે ખરચ કર્યા વિના ચાલે તેમ છે, કે કેમ. અને જો ચાલે તેમ હોય તો ગલાતી લેવું, અને ન ચાલે તેવું હોય તો પછી એ વિચાર કરવો, કે તેમાંથી કેટલું ખરચ ઝાણું થઈ શકે તેમ છે. અને આ પ્રમાણે વિચાર કરીને જોટણ ખરચ દરેક પ્રસંગમાં ઝાણું થઈ શકે તેવું હોય તેટલું કરવું. અને તેની સાથે જેમાં આપણને જે પૈસા લાભ મળવાનો સંભવ હોય તેમાં ચોડું વધારે શી રીતે મળે. તેનો વિચાર કરીને આવકમાં વધારો કરવો. અપ્રમાણિકપણે તો કંઈ પણ કામ કરવું નહિ, એ લક્ષમાં રાખવું.

ઉપર જે સૂચના આપણે કરી છે તેનો સર્વ પ્રસંગમાં વ્યવહારમાં ઉપયોગ કરવાનો છે. અનેક મનુષ્યો કપડાં જીણાં પહેરે છે, જેની કિંમત વધારે પડે છે, અને તે જુદા જુદા જાય છે. વળી વારંવાર આવી વસ્તુઓ ખરીદવા માટે જવું પડે છે, અને તેથી સંખ્યનો પણ વ્યય થાય છે. જેથી ખોટી ટાપટીપ ન કરતાં ટકાવ અને કિંમતમાં સસ્તાં પડે તેવાં વસ્ત્ર વાપરવાં. જોડા, છત્રી, વગેરે ખીન પદાર્થોના સંબંધમાં પણ આ જ પ્રમાણે કરવું. બેરાં છોકરાંનાં વસ્ત્ર વગેરેને માટે પણ આ જ પ્રમાણે કરવું.

આ ઠેકાણે એક ગૃહસ્થનો દૃષ્ટાંત ટાંચવા જેવો છે. તેમના ધરની કેવી વ્યવસ્થા હતી તે અત્રે જણાવવાનું છે. જો આપણે તેમના ઘરમાં જઈને જોઈએ તો સર્વ વસ્તુઓ સુવ્યવસ્થિતપણે રહેતી હતી. કપડાં સારી જાતનાં અને નવાં હંમેશાં જણાતાં હતાં. પાઘડી, ટોપી, છુંદ વગેરે સ્વચ્છ અને નવાં જેવાં જ હંમેશાં લાગતાં. તમે તેને ઘેર કંડી પરીણા જાઓ તો તમને ઉપર ધીની, કે એવી જ સારી રસોઈ, પાપડ, અથાણાં તથા ચટણી સાથે જમવાને મળે. સવારમાં હાથાચી વગેરે નાખેલી ઉત્તમ ચાહા મળે. જમ્યા પછી સોપારી, હાથાચી, વરીયાળી વગેરે સાથે પાન ખાવાને મળે. તેમના ધરનો અને તેમના રીતરિવાજનો દેખાવ જોઈને કોઈ મનુષ્ય સહજ ધારે, કે તેમને મંદિને સહજ સો રૂપૈયા મળના હશે, પણ વસ્તુના સ્થિતિ જુદી જ હતી. તેમને ત્રીસ રૂપૈયા જ મળતા હતા, છતાં તે આ પ્રકારની ઉત્તમ વ્યવસ્થા રાખી રાકતા હતા; જ્યારે મંદિને પચાસ, પોણે સો, કે સો રૂપૈયા દમાનાર મનુષ્યને ત્યાં જતાં આ પ્રમાણે આનિદ્ય થતું નથી. તથા તેમના ઘરમાં આ પ્રકારની વ્યવસ્થા જોવામાં આવતી નથી.

આ કુટુંબ શી રીતે વીચ રૂપયામાં આવી સારી રીતે રહી શકતું હતું તે આ પ્રસંગે જાણવાનું છે. તે ઘરનાં મનુષ્યો રોજ ચાદા ખીતાં નહિ, પણ પ્રસંગે કોષ આવે ત્યારે જ ચાદા કરતાં અને ત્યારે પૂર્વે કોષ પ્રસંગે ઇલાખચી વપરાશ હોય, તેનાં છોકરાંને તે સાંચી રાખતાં અને તેને તે દિવસે ચાદામાં નાખતાં જેથી આખી ઇલાખચી વાપરવાની જરૂર પડતી નહિ. તે રોજ પાન સોંપારી ખાતાં નહિ પણ ઘરમાં સર્વ વસ્તુઓ રાખી મૂકતાં, અને જ્યાં કોષ અન્ય મનુષ્ય પોતાને ઘેર આવ્યું કે તેને તે વિવેકથી અને પ્રેમથી આવામાં તે બહુ જ સાદો ખોરાક ખાતાં. સાંજે દુધ ખાતાં તો ઘી વિના ચણેલાં દાળિયાં ખાકે ખાતાં તો દુધ વિના ચણાવી લેતાં. સારે પ્રસંગે તે આનંદથી મિથાન નાખતાં અને નિત્ય તો તે સાદો જ ખોરાક ખાતાં, અને એક દણોસરખો પણ તે કદી કમજરે નહિ. જે કપડાં તે ખરીદતાં તે ટકાવે અને સારી કિંમત આપીને ખરીદતાં; અને જે પ્રસંગે જેના ઉપયોગ કરવો હોય. તેના જ તે પ્રસંગે ઉપયોગ કરતાં. વસ્ત્રને બહુ જ મુખાળથી તે રાખી મૂકતાં. ઉપર આપણે જે નિયમ જણાવી ગયા છીએ તે નિયમનું તે સર્વ સમયમાં પાલન કરતાં. ઘરમાં પ્રસંગે થોડો કુરી જાય તો તેને ફેંકી દેતાં નહિ, પણ તેની કોસેરી કાઢીને રોટલાં કરવાના કામમાં લેતાં. ચૂલા સધડી વગેરે તે હાથે જ કરતાં. તથા છોકરાંનાં તથા પોતાનાં. પહેરણુ. ચોળી વગેરે તે હાથે જ સીવીને પહેરતાં. કપડાં તે મોટે ભાગે હાથે જ ધોતાં. દર રવિવારે તે ધોવાનાં કપડાંને ઉના પાણીમાં થોડો સોડા-પાવડી-આખાર નાંખીને તે ઉકાળતાં, અને પછીથી સહજ સાણુ લગાડીને તે ધોઈ નાંખનાં, જેથી તે વસ્ત્ર અત્યંત સ્વચ્છ થઈ જતાં. નિત્ય તે નડાવા કે ધોવામાં સાણુ વાપરતાં નહિ. ખાવામાં જે ઝતુમાં જે શાક થાય તે તે શાક તાજાં હોય તેમાં ખાતાં. તે ખોરાક સાદો ખાતાં અને બનતી સર્વ મહેનત હાથે કરતાં જેથી સર્વનાં શરીર પણ નીરોગ હતાં. દિવસની બે, કે બહુ તો ત્રણ દીવાસળાંથી તે વધારે વાપરતાં નહિ. ઘરમાં રોજ તે દીવેલ આળતાં, અને પ્રસંગે કોષ આવ્યું હોય તો શનક સળગાવતાં, અને વધારે સારું કોષ મનુષ્ય આવ્યું હોય તો મીજુખતિ પણ તે વાપરતાં. પણ જ્યાં તે આવનાર પોતાને ઘેર ગયું, કે તે પોતાના રિવાજ પ્રમાણે જ તે વર્તતાં. એક પાઠ પણ તે તકાળી ખરચતાં નહિ. અને અતેજ મનુષ્યો જેમ 'મુર', 'મોળ', વગેરે મોજમળકની વસ્તુઓમાં વધારે પૈસા ખરચી નાખે છે અને પછી ખાચખીચમાં કરકસર કરે. એ તેમ તે કરતાં નહિ, પણ તે ખાવાખીચમાં સારી રીતે યથાશક્તિ ખાતાં, કારણ કે તેને તે પ્રથમની અગત્યની વસ્તુ ગણતાં હતાં. તે મોળ, કોસર, નેકટાઈ વગેરેની જરૂર જોતાં નહિ. અને તેથી તેમાં પૈસા ખરચતાં નહિ. તમાકુ, કે એવું ખીલું વ્યક્ત પણ તેમને નહતું, અને તેથી તેમને આવું નકામું ખરચ થતું નહિ, તથા આરોગ્ય બગડતું નથી. પોતાનાં ધરનું કામ પરવારતાં અને તે બીજા ઉદ્યોગ પણ તે કરતાં અને જે કંઈ મહે તે મહેનત કરીને મેળવતાં. તે રાત્રે વહેલાં સુઈ જતાં, અને સવારે વહેલાં ઉઠતાં. તે ઘરની સ્ત્રી ઘણ વહેલી ઝોરતી, અને તેના ઉપર એવાનું આધણુ મૂકી દેતી, જેવી ધીમે તાપે દાજ તથા ચોંખા તૈયાર થતા ખાવાનું ઘણ રહેતાં તે કાપલાં ઝોલવી નાખનાં, અને બીજા ત્રીજા સાંજે તે કાપલાવડે જ ખાવાનું કરતાં. આખિભાણે કરવાથી લાકડાંનું ખરચ બહુ જ ઓછું આવતું. જ્યારે દીવાળી

આવે ત્યારે તે બાર મહિનાની રસમ ગમે તો કાઢી પાસેથી થોડા રૂપિયા લેખતે પણ બરી રાખતાં, કે જેથી મોઢું અનાજ પછીથી ખરીદવું ન પડે. પછીથી માત્ર તેલ, ધી કે શાકડું, જ ખરચ કરવાનું રહેતું. જ્યાં જરૂર હોય ત્યાં જ તે પૈસા ખરચતાં, અને નકામી એક પાઇ પણ ખરચતાં નહિ. દુધ, ધી, તેલ, શાક વગેરેને માટે અમુક રકમ દર મહિને ખરચવાનું તેમણે નક્કી કર્યું હતું, અને તે પ્રમાણે જ તે ખરચ કરતાં. તેમાંથી કંઈ રકમ ખચતી પણ ખરચ વધી જતું. એટલાં તે સાવધાન રહેતાં હતાં.

આજે રોજ એક વખત, કે જે ત્રણ વખત દિવસમાં ચાઢા પીએ છે, ધરમાં કરે છે, તમાકુ પીએ છે કે બીજું વ્યસન કરે છે, તથા બીજું ખરચ કરવામાં પડે છે, તેની કસ્ટ નથી, અને પછી તે નિત્ય એવી બૂમો પાડવા કરે છે, કે અમને ખરચ વધારવાય છે, અને અમુક રકમમાં પૂરું થવું નથી. ખરચ ઓછું કરવું આવા મનુષ્યોના હાથમાં જ હોય છે, છતાં તે તે સંબંધનો વિચાર કરતા નથી; અને કાઢના જે પૈસા લીધા હોય છે તો તે કદી આપતા નથી.

પ્રાતાને વીસ પચીસ રૂપિયાની જ મહિને કમાણી હોય છે છતાં આવા મનુષ્યો કંઈ પણ કામ હાથે કરતા નથી. ધરમાં લોટ દળવે બેઠાં જોઈએ તે દળતા નથી. ધોખીને વારંવાર પહેરણ-જેવાં લગાડ કે જે હાથે ધોધ શકાય તેમ હોય છે તે આપે છે. શાક હમેશાં મોઢું જ ખાંચ છે ધી દૂધ યુક્ત ગાયરે છે. ચાઢાવિના પણ ચાલવું નથી, અને આ પ્રમાણે રહીને પછી તે નિત્ય બૂમો પાડે છે, કે અમને ખરચ વધારે છે.

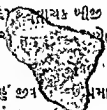
તેથી કાં તો કમાણી વધારવી, કે કાં તો ખરચ ઓછું કરવું, પણ જે બેમાંથી કંઈપણ એક પણ ન કરવામાં આવે અને પછી નિત્ય અસંતોષના ઉદ્ગાર ઠાંઠવામાં આવે તેથી શું લાભ ?

અમે જાણીએ છીએ કે આ વખત ઘણી મોઢવારીનો છે, અને તેથી કરકસર કરવી એ ઘણી કઠિન વાર્તા છે. તોપણ આવા વખતમાં પણ ખાંચ દર રૂપિયામાં અનેક મનુષ્યો પેતાનો નિર્વાહ કરે છે, તે જોઈને 'કેટલીક' કરકસર કરતાં શીખવાની જરૂર છે. અને તેની સાથે સમયને નકામો નહિ જવા દેઈને અવકાશના વખતમાં બને તે ઉલોમ કરવો, કે જેથી આવકમાં વૃદ્ધિ થાય. પણ આવકમાં વૃદ્ધિ ન થાય ત્યાંપર્યંત તો કમાણી કરતાં ખરચ વધારવું એ ઉચિત નથી જ. અમુક આવકમાં નિર્વાહ ન થઈ શકે તેમ હોય તોપણ તેમાં નિર્વાહ કરતાં શીખવું જોઈએ. કારણ તેવિના અન્ય માર્ગ નથી. આ પંક્તિઓ લખતાં લેખકના હૃદયમાં કોઈ વિલક્ષણ ભાવ પ્રકટે છે, અને તે જાણે છે, કે આવી બાબતનો મનુષ્યને વિચાર કરવાની જરૂર નથી જ છતાં પણ પ્રાપ્ત સંજોગોને લેખને આ પ્રમાણે લખવું પડે છે. તેથી બુદ્ધિમાને વગર એકબાજી, આ સંસાર કે જે વસ્તુતઃ મિથ્યા છે, જાણે છે, તેને તેવો જાણીને જે કંઈ બને તે કરીને પ્રસન્નતાને રક્ષી રાખવી એ જ ઉત્તમ છે.

ધણાં મનુષ્યોને આજે કિંમતી વસ્ત્ર પહેરવાની જ ટેવ પડી ગઈ હોય છે. પરંતુ પોતાની રિયલિટા પ્રમાણમાં જ વસ્ત્રોને ઉપયોગ કરવો એ સારું છે, કારણ, કે આપણે જાણીએ છીએ, કે કિંમતી વસ્ત્ર પહેરવાથી આપણે સારા દેખાઈએ છીએ, પરંતુ જગત

તો સારી રીતે જાણે છે, કે આપણી સ્થિતિ વસ્તુતઃ કેવી છે. તેથી જ્યાંસુધી આપણી સ્થિતિ સારી ન થાય ત્યાંસુધી સાદાં વસ્ત્ર પહેરવાં એ જોડું નથી જ.

આ સંબંધમાં કરવાજોવી બીજી ઘણીએ સૂચનાઓ છે, પણ તે પ્રમાણે સર્વ સૂચનાઓ કરતાં આ વિષય અત્યંત વિસ્તૃત થઈ જવાનો સંભવ છે. તેથી સ્વલ્પમાં એ ચાર ઉપયોગી સૂચનાઓ જ માત્ર કરવી હિચિત્ત મણી છે. તે ઉપરથી મુદ્દિ નિર્માયક બીજી કંઈ કંઈ જામતમાં સાવધાનતા રાખવી, તે સહજ સ્વતઃ વિચારી લેશે. તે જોડું નથી જોડી સૂચના કરી આ વિષયને પૂર્ણ કરીએ છીએ.

સંકુચિત સ્થિતિનું, અને દુઃખમાનનું કારણ એક જ છે તે હું જાણું છું. પ્રમાણે માનનું એ જ છે. બીજા હજાર ઉપાયો કરો, પણ જ્યાંસુધી હું જાણું છું એ પ્રકારનું જીવન જાન નહતું રહે છે, ત્યાંસુધી કોઈ પણ સકારવાળી કે પ્રતિકૂળ સ્થિતિ ટળતી નથી. તેથી દુઃખમાનથી હંમેશાંને માટે ઉપરવાનો એક જ સર્વોત્તમ માર્ગ છે, કે હું જાણું નથી, પણ હું શિવ છું, હું દુઃખી છું, હું દુઃખી છું, એ પ્રમાણે માનનું. પહેલે જ દિવસે કંઈ આ સ્થિતિમાં રિપત થઈ જવાનું નથી, અને જીવત્વવાળી દશામાંથી ઉદ્ધરી જવાનું નથી. પણ અગામે કરીને યોગ્ય સમયે બહી-જીત મહામનોહર અને પરમ સુખદ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી જે માર્ગે આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ શકે તે માર્ગ શોધીને, તે માર્ગે દર આગ્રહપૂર્વક વહીને અને તેટલા વહેલા જીવે દશામાંથી ઉદ્ધરીને બહીજીત સ્થિતિનો અનુભવ કરવો, એ જ આ જગતમાં એક પરમ પ્રાપ્તિ છે; કે જે પ્રાપ્ત થતાં પછી ઇતર કોઈ કર્તવ્ય કે પ્રાપ્તિ અવશ્ય રહેતું નથી; પણ નિત્ય સુખ જ પ્રાપ્ત રહે છે; અને હું પૂર્ણ સુખસ્વરૂપ છું, હું આનંદસ્વરૂપ છું, એ પ્રકારનું જાન નિત્ય જામત રહે છે.

બીજાડી અથવા કુતરે જ્યારે પ્રથમ જામત થાય છે ત્યારે શું કરે છે, તે નમે જોયું છે? તે ઉઠતાં જરાબર શરીરને ખાંસે છે? તે ઊંડે તાણે છે. થોડું આરોગ્ય અને આસુપ કે મધિદું ચાંકી જાય છે ત્યારે થાક ઉતારવાને શું કરે છે? તે તે વખતે જમીન ઉપર પડીને આજોડે છે, અને આખા શરીરને ખુમ તાણે છે. આ પ્રમાણે કરવાથી તેમનાં થાક ઉતરી જાય છે અને તે પુનઃ કામ કરવાને સંચકત થાય છે. આ જે પ્રમાણે સવારમાં ઉઠતાં આ પશુઓ કાં તો જમાસું ખાય છે, દીર્ઘશાંસ લે છે, કે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે પોતાના શરીરને ખુમ તાણે છે. આ પ્રમાણે કરવાથી આખા શરીરમાં લોહી વેગથી વહેવા માંડે છે. ડા. કરીએ આ ઉપરથી સવારમાં ઉઠતાંની સાથે જુદી જુદી કસરતો શોધી કાઢી છે. તે કહે છે, કે સવારમાં ઉઠતાં જમાસું ખાવાથી, શરીરને તાણવાથી, તથા હસવાથી, આરોગ્ય તથા આસુપ વધે છે. નિશાળમાં શિક્ષકો પૂર્વે જેમ અંગુડા પકડાવતા હતા તેમ અંગુડા પકડાવથી પણ આરોગ્ય સુધરે છે.

તત્ત્વવિચાર.

હું પ્રમાણની નિશ્ચિતિ અને પરમાત્મની પ્રાપ્તિ થવી, એ તત્ત્વવિચારનો પરમ કલ્પા-
ભુજનક હેતુ છે. અને આ સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવામાં ત્રણ સાધનોની જરૂર પડે છે.
તત્ત્વવિચાર, અભ્યાસ અને વાસના ક્ષય. આ ત્રણે સાધનોને યુગપત્ અર્થાત્ સાથે જ
સાધવા પડે છે. જ્યારે સાધક આમાંથી કોઈ પણ એક સાધનને સાધવા માંડે છે,
ત્યારે તે જોઈએ, સાધનોની ઉપરોક્ત સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવામાં જરૂર છે, એવું સમજાવા-
વિના નહીં શકે.

આપણે અત્ર આ ત્રણ સાધનોમાંથી તત્ત્વવિચાર સંબંધમાં પ્રધાનપણે વિચાર
કરીશું. જો, કે તે સંબંધમાં વિચાર કરતાં મનોનિમ્ન સંબંધમાં તથા વાસનાક્ષય સંબંધમાં
પણ વિચાર થશે જ. પરંતુ પ્રધાનપણે તત્ત્વવિચારના સંબંધમાં ચર્ચા કરીશું. અને અત્ર જો
ચર્ચા આપણે કરીશું તે એવી રીતે કરીશું, કે જેથી સાધકને તે આત્મત ઉપયોગી થઈ રહે;
અર્થાત્ તે આચારસાધ્ય કરી શકે તેવી રીતે આ સંબંધમાં આપણે ચર્ચા કરીશું.

આ વિદ્યા તે બ્રહ્મવિદ્યા કહેવાય છે, અથવા આ જ્ઞાન તે બ્રહ્મજ્ઞાન કહેવાય છે.
અને તેની મિહિ લૌકિક વિદ્યા અથવા લૌકિક જ્ઞાનની પેઠે થઈ શકતી નથી. મનુષ્યો આજે
લૌકિક વિદ્યા અથવા લૌકિક જ્ઞાન મેળવવાને માટે બાહ્ય જગતમાં દક્ષિ રાખીને પ્રયત્ન
કરે છે, અને આ જગતના બાહ્ય પદાર્થો અને તેમનાથી થતા અનુભવ ઉપરથી સજ્ઞાત થાય
છે. પરંતુ બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનો માર્ગ જુદો જ છે. બ્રહ્મજ્ઞાન મનુષ્ય આ જગતમાં મને
તેહા બીજા અનુભવ મેળવે. પણ પ્રાપ્ત થતું નથી. અનેક જન્મસુધી આ જગતનો મનુષ્ય
અનુભવ મેળવ્યા કરે છતાં તેને બ્રહ્મજ્ઞાન અથવા આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી. પરંતુ આ
બ્રહ્મજ્ઞાન કે, જો આ જગતમાં એક જ જાણવાજેની વસ્તુ છે તે માત્ર આંતર અનુભવવડે
જ જણાય છે. આ જ્ઞાનને દિગ્વિશોવડે જાણવાતું, કે અનુભવવાતું નથી, પણ માત્ર વ્યુત્પન્ન
થએલા મનવડે તેની ઝાંખી કરીને તેનો સ્વાનુભવ માત્ર આત્માવડે જ કરવાનો છે. અને
તેમાં સમવાતું છે. હું બ્રહ્મ છું, એ પ્રકારનો એક વખત અપરોક્ષાનુભવ થઈ ગયા પછી,
વ્યુત્પન્ન મનની પણ તે પ્રકારનો અનુભવ કરવામાં જરૂર પડતી નથી. પરંતુ તે સમયે તે
મનનો પણ જપ થાય છે; જપ થાય છે, અર્થાત્ તેનો સ્વાચરણમાં પુનરુત્થાન ન થાય તેવી
રીતે જપ થાય છે અને માત્ર એક જ વસ્તુ અવસિષ્ટ રહે છે.

આ મન, કે જેનો સ્વભાવ બહિર્ અને બહિર્ ધાવન કરવાનો છે. તે અભિમા-
નીને આ જગતના પદાર્થોના ચિંતનમાં વિવિધ દિગ્વિશોદ્ધારા જોડે છે, તથા તે પદાર્થોનો
તે દિગ્વિશોદ્ધારા સંબંધ કરાવે છે. અને આ પ્રમાણે કરીને તે અભિમાનીને બહિર્મુખ રાખે
છે, અને આંતરમુખ થવા દેતું નથી. અને તેમ થવાથી અભિમાનીને હું જાનું એ જાણ-
વાનો યોગ આવતો નથી. અને તેમ થવાથી તે અભિમાની હું બ્રહ્મ છું, એ પ્રકારના
બ્રહ્મજ્ઞાનથી વિમુખ રહે છે.

કહેવાતું તાત્પર્ય, કે બ્રહ્મજ્ઞાન એ લૌકિક જ્ઞાનની પેઠે બાહ્ય પદાર્થોના સંબંધ કરીને

પ્રાપ્ત થતા જ્ઞાનની પેઠે પ્રાપ્ત કરવાની વસ્તુ નથી, પણ અંતરથી અનુભવનાયોગ વરતું છે. આ જગત્તા પદાર્થોના ચિંતનથી આ વસ્તુ પ્રાપ્ત થતી નથી, પરંતુ તે વસ્તુનું ચિંતન કરવાથી જ તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે. બહારની વસ્તુનું અર્થાત્ જગત્તા પદાર્થોનું ગમે તેટલું ચિંતન કરે અથવા તે વસ્તુઓના ગમે તેટલો અનુભવ મેળવે પરંતુ તેવડે કદી અજ્ઞાન ધનાર નથી.

તત્ત્વ એક જ છે, અને તેથી તેને જાણવાને માટે એક જ તત્ત્વ જોઈએ છે, તેનું ચિંતન અને તેના જ ધ્યાનની જરૂર છે, એકની જોણે પ્રાપ્તિ થાય છે, તેને પીગમની, કે ક્રીબની પ્રાપ્તિની જરૂર નથી. સર્વનું મૂળ આ એક જ તત્ત્વ છે, તેથી તેને જાણવા સર્વ જાણવામાં આવે છે. અને તેથી જ શ્રુતિ ભગવતી કહે છે, કે દેવ જ્ઞાતેન દ્વંદ્વં સં વિજ્ઞાતં મવતિ. જેમ એક સંખ્યામાંથી અનવધિ સંખ્યા ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ એક તત્ત્વમાંથી જ આ અનંત વિશ્વ ઉત્પન્ન થાય છે.

મનુષ્ય બલે અનેક જન્મપર્યંત પરિશ્રમ કરે, અને આ જગત્માંથી અનેક પ્રકારનો અનુભવ મેળવે અથવા જ્ઞાન મેળવે પરંતુ તેનાવડે તેને જે જાણવાનું છે તે જાણતું નથી. જ્યારે મનુષ્ય જે જાણવાનું છે, એવું એક અજ્ઞાત મેળવે છે, ત્યારે તેને કદાચ સર્વ જાણાય છે. તે કૃતકૃત્ય થાય છે અને જ્ઞાનમયતા ઘટી રહે છે. જોથી જાણવાનું, કે મેળવવાનું જગત્માં શુદ્ધિમાનને એક અજ્ઞાત જ છે.

આ તત્ત્વ, કે જેને પ્રાણસો સત્ સમ્યક્ષી જોઈએ છે, જેને ચિત્ત તથા આત્મ સમ્યક્ષી જોઈએ છે તે એક જ વસ્તુ છે. તે અવિભાજ્ય છે, અનિર્દીય છે, દૃશ્ય છે. આ વિશ્વમાનનું પ્રભવસ્થાન તે છે. તેમાંથી જ સર્વ વસ્તુઓ આવિષ્કારને પામે છે. આ સત્ ચિત્ત અને આત્મદૃશ્ય એક તત્ત્વવિના અન્ય કંઈ જ નથી, અને હું તે તત્ત્વપણું, એમ જાણું, તથા તેથી સ્વાતંત્ર્ય કરવું, એ તત્ત્વવિચારવડે કરીને પ્રાપ્તિય વસ્તુ છે.

જેમ આ જગત્ આ એક તત્ત્વમાંથી આવિષ્કારને પામે છે, તેમ આપણા અંતરમાં રહેલું મન પણ તે તત્ત્વમાંથી જ પ્રકટે છે. આ મનવડે જ આપણે આ જગત્તા સંબંધમાં આવીએ છીએ, અને જેમ તેનાવડે આ જગત્તા સંબંધમાં આવીએ છીએ તેમ તેનાવડે જ આપણા અંતરમાં અને સર્વનું સર્વવ્યાપકરૂપે રહેલા સત્ ચિત્ત આત્મદૃશ્ય પરમતત્ત્વને પણ જાણી શકીએ છીએ, તેની લક્ષણ કરી શકીએ છીએ. તત્ત્વવિચારવડે સદૃશ ધ્યેયની શુદ્ધિવડે જ આત્મતત્ત્વની લક્ષણ કરી શકાય છે, અથવા તેને જાણી શકાય છે આપણે અને આ જગત્તા સંબંધ કરાવનાર આ મન જ છે.

મનનું વાસ્તવ કર્તવ્ય એ છે, કે તેણે અભિમાનીને પોતાની વાસ્તવ સ્વરૂપનો યોગ કરાવવો. પરંતુ તે પ્રમાણે નહિ કરતાં પ્રાપ્ત વાસનાનુસાર તે અભિમાનીને સ્વરૂપો બિંદુ નહિ કરાવતાં પીએ જ અનુભવ કરાવે છે. અર્થાત્ તે અભિમાની અને પરમાત્મા બંધના પરમતત્ત્વનો અભેદ નહિ કરાવતાં તેમનો ભેદ જ પ્રતીત કરાવવાનું નિત્ય કાર્ય છે.

પનામાની નહેર આજસુધી જોવામાં આવી ન હતી ત્યાંસુધી તે વિભાગ બે સમુદ્રને જૂદા પાડતો હતો. પરંતુ જ્યારે તે વિભાગને નહેરના રૂપનાં પરિણામ પમાડવામાં આવ્યો ત્યારે તે બંને સમુદ્રને જોડનાર થઈ રહ્યો; અર્થાત્ બંનેની એકતા કરનાર તે થઈ રહ્યો. તે પ્રમાણે આ મન અભિમાનીનો પરમ તત્ત્વ સાથે અબેદ નહિ દર્શાવતાં આજસુધી પહેલાં પનામાની નહેરના જમીનના ભાગની પેઠે બંને વચ્ચે ભેદ જ દર્શાવે છે. તેથી આજે રવાનું છે, કે જેથી મન આ બંનેના અબેદને દર્શાવે. કયાં કારણોથી તે બંનેને તેને શોધાને તેના લય કરવો, એ જ આપણું પરમ કર્તવ્ય છે. કારણ કે તે આપણો—અભિમાનીનો પરમતત્ત્વ સાથે અબેદ થાય છે, અને હું બહુ ધન્ય, તેનો અનુભવ થાય છે.

ઉપર જણાવ્યાપ્રમાણે મન તો આ જોના જેમ ભેદ પડે; તેની જ ક્રિયા સત્તિ દ્વિવસ કરે છે. તે નિત્ય બદલિત રહે છે અને આ જગતના પદાર્થોનો સંબંધ કરે છે, અને જગતના પદાર્થોનો અનુભવ મેળવે છે. પરંતુ તેથી કરીને આ બંને વચ્ચેના અંતરને વધારે છે અને બંનેને વધારે અને વધારે છુટા પાડે છે.

પરંતુ તત્ત્વવિચારવડે આપણે આપણા પોતાના વારસાના સ્વરૂપને જાણી શકીએ છીએ, તથા મનના સ્વરૂપને પણ જાણી શકીએ છીએ. જેથી મન જે વિવિધ બંધનમાં અને અજ્ઞાનમાં આપણને રાખે છે, તેના તે વ્યાપારને જાણીને તેને જ વ્યાપારવડે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તેવા વ્યાપારમાં તેને જોડીએ છીએ; અને પરિણામે પરમતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર કરીને ભવમયજ્ઞમાંથી છુટીએ છીએ.

આપણા શાસ્ત્રમાં જણાવેલું છે, કે મનઐવ મનુષ્યાણો કારણં વંધમોક્ષયોઃ—મન એ જ મનુષ્યના બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે. અને એ જ વાર્તા આપણે ઉપર પ્રતિપાદન કરી ગયા છીએ, કે મન એ જ અભિમાનીના બંધનું કારણ છે, અને તે જ બંધનું કારણ છે, તો તે મોક્ષનું કારણ પણ થઈ શકે છે. અને તે મોક્ષનું પણ કારણ છે, એમ શાસ્ત્ર ઉપરના વાક્યમાં ટિંકિંમ વગાડીને કહે છે.

જેથી આજપર્યંત આ મન; કે જે આપણા બંધનું કારણ થઈ રહેલું છે, તેને આજથી આપણા મોક્ષનું કારણ બનાવવું, એ જ આપણું પરમ કર્તવ્ય છે, અને તેમ કરતાં આપણે નિત્ય મુક્ત તથા નિત્ય સુખી થઈ શકીએ છીએ, અને અજ્ઞાનને પામી શકીએ છીએ.

આ પરમતત્ત્વની લક્ષણ આપણે “નેતિ નેતિ” એ નિષેધ વાક્યવડે પણ કરી શકીએ છીએ. તે પરમતત્ત્વ તે જમી નથી, પાણી નથી, આકાશ નથી, મન નથી; એ પ્રમાણે જે વસ્તુઓ તે જમી નથી તેના નિષેધ કરીને તેની લક્ષણ કરી શકીએ છીએ. અને આ પ્રમાણે તે અલતત્ત્વ તે આ નથી, તે તત્ત્વ તે આ નથી એમ કરતાં કરતાં, એ પ્રમાણે તેને શોધતાં શોધતાં તેને જાણી શકીએ છીએ, તેની લક્ષણ કરી શકીએ છીએ.

આ પરમતત્ત્વનાં જ્ઞાન આંતરજ્ઞાનવડે થઈ શકે છે. જ્યારે આપણે આંતરજ્ઞાનને જાણવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ, અને જ્યારે તે તત્ત્વ તે અમુક નથી, અમુક નથી, એ

પ્રમાણે કરતાં કરતાં તે તત્ત્વની નિકટ જાઈએ છીએ ત્યારે તેનું જ્ઞાન સહજા સર્વના પ્રકાશની પેઠે અંતરમાં રહુ છે, અને તે તત્ત્વ શું છે તે આપણે જાણીએ છીએ, અથવા તે તત્ત્વ તે આપણે છીએ એ પ્રકારે આપણે સ્વાતુભવ કરીએ છીએ; આ પરમતત્ત્વની લક્ષણ કરાવવી; એ જ આ વિષયનો પ્રધાન આશય છે. જેથી સુઘ વાચકો શાંત ચિત્તે આ વિષયને વાંચશે; તથા તેમાં જે લક્ષણ કરાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, તે લક્ષણ તે પોતાનામાં જામત કરશે, એવી લેખકની સપ્રેમ વિનંતિ.

આપણું મન કે જેનો સ્વભાવ નિત્ય આ જગતની સાથે સંબંધિત છે, તે તેની સાથે સંબંધમાં આવીને કંઈ કંઈ અનુભવો મેળવે છે, અને આ અનુભવો સત્ય માને છે. પરંતુ તેના આ સર્વ અનુભવો ખોટા છે, મિથ્યા છે. કારણ કે જેમ કે આ પ્રકારના અનુભવો મેળવે છે, તે જ પરતુતઃ મિથ્યા છે. તેથી તે આ પ્રકારના મિથ્યા અનુભવોને વશ વર્તી તે અભિમાની તે પ્રમાણે દોરે છે. જેથી આપણે જે કંઈ કરવાનું છે, તે, તે મનના મિથ્યા અનુભવોને મિથ્યા માનીને, તેને જીંછ જ દિશામાં વાળવાનું છે. તે જે દિશામાં વહે છે, તે દિશામાં વહેવાથી અભિમાની અને પરમાત્મ તત્ત્વનો ભેદ વધતો જાય છે, દહીભૂત થતો જાય છે; અને તે અભિમાનીના બંધનું અને ભવભ્રમણનું તે કારણ થઈ રહે છે. જેથી જે માર્ગે અભિમાનીને મોક્ષ મળે તે જ માર્ગમાં મનને વહેવડાવવાની શુદ્ધિમાનસે જરૂર છે. તે જે વિચાર કરે છે, તથા જે પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે વડે અભિમાનીને અધિકાધિક બંધ જ પ્રાપ્ત થતો જાય છે.

જેથી જે વિચારવડે અભિમાનીને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય, તેવા વિચારમાં જ તેને જોડવાની જરૂર છે, અને તે વિચાર તે તત્ત્વવિચાર છે, કે જેના સંબંધમાં અત્ર આપણે ચર્ચા કરવાનું ઉચિત ગણ્યું છે.

(અપૂર્ણ :)

ડો. હોઠક કહે છે, કે પુષ્કળ પાણી પીવાથી ચરબી ઓઝી થાય છે. ડો. ઈ. જી. કટલર કહે છે, પાણી પુષ્કળ પીવાથી શરીરમાં વજન વધે છે. મધ્યે વારિ વલ્લભદ્રમ્. આજમુધી જન્મતી વખતે પાણી પીવાથી જન્મનાં રસો ઓછા પ્રમાણમાં કરતાં હતા, એમ કહેવાય છે, પરંતુ આ દાક્તર કહે છે, કે તે રસો પાણી પીવાથી હલંટા વધારે પ્રમાણમાં જરૂર છે. પોતાની પ્રયોગશાળામાં પ્રયોગ કર્યા પછી આ દાક્તર જણાવે છે, કે સામાન્ય આરોગ્યવાળા મનુષ્યો જે જન્મતી વખતે પાણી પીએ છે તે તેમને સારો લાભ થાય છે.

જન્મતી વખતે અથવા આખો દિવસ બહુ પાણી પીવાના અભિપ્રાયને આપણે મંજૂતા નથી; પરંતુ જન્મતાં જન્મતાં મધ્યમાં પાણી પીવાથી જરૂરમિ પ્રદીપ્ત થાય છે, એવું આપણે પુનઃ પ્રતિપાદન કરીએ છીએ.

પ્રસંગાનુરૂપમ્.

—ચત્ર માસનો પ્રાતઃકાલનો અંક સહજ વિચારે તૈયાર થયો હતો જેથી વૈશાખનો અંક સાથે કાઠીને બે અંક સાથે કાઢવાનો વિચાર રાખીને બનને અંકો સાથે સાખના અંકને ધારવા કરતાં સહજ વધારે વિચાર થયો છે, જેથી કાઠી કાઢવા છોડી.

કામળોના બાવ પ્રતિભાસે વધતા જાય છે અને આ પ્રમાણે તે ક્યાં સુધી વધે તે અનુમાન થઈ શકતું નથી ઈશ્વરેજ્ઞા તો લગાઈ આ દીવાળી સુધીમાં બંધ થશે. પુનઃ પૂર્વની પેઠે પરદેશની કામળની આવાત થશે; અને તેમ થતાં તેના બાવક્રમે ક્રમે ઉતરશે. પરંતુ નવા વર્ષ પૂર્વે જો તે પ્રમાણે ન થયું તો નવા વર્ષમાં પ્રાતઃકાલ કેટલા કદતું અથવા શું થશે તે કંઈ સ્પષ્ટ થતું નથી.

—જો કામળના વધેલા બાવ પ્રમાણે અમે લવાજમ વધારીએ છીએ તો જેમ તે આહકોના મોટા ભાગે પોષાતું નથી, તેમ અમને પણ પોષાતું નથી. કારણ કે લવાજમ વધવા છતાં જો આહકોની સંખ્યા ન્યૂન થાય છે તો અમને હુંકસાન જ છે. અને વર્તમાન વર્ષમાં તો બનને પક્ષથી અમને અને સર્વ પત્રના તંત્રીઓને હુંકસાન જ છે. કારણ કે એક બાજુથી કામળોના લાવ ચઢે છે, અને બીજી બાજુથી લગાઈને લીધે "અનેક મનુષ્યો આજીવિકાનાં સાધનાવિનાના થવા જાય છે, જેથી આહકોની સંખ્યા પણ ન્યૂન થતી જાય છે. જેથી આવી વિકટ સ્થિતિ વચ્ચે પ્રાતઃકાલ પ્રકટ થાય છે તેથી પ્રાતઃકાલ જો મનુષ્ય જીવનમાં ઉપયોગી લગાતું હોય અથવા તો વર્તમાન ક્ષમ્યમાં તે દેશમાં ઉપયોગી સેવા બજાવતું હોય તો જેમની શ્રીમાન સ્થિતિ છે, એવા પ્રાતઃકાલનાં કાષ કાષ આહકો જો તેનાપ્રતિ પોતાના ઉદાર હાથ યથાસક્તિ લગાવશે તો તેને પોતાનું કાર્ક કરવું આ વિલક્ષણ સમયમાં સરજ પડશે. જો કાષની એવી ઇચ્છા હશે, કે આવતા વર્ષનો ઉપહાર તેમના તરફથી છપાવીને આહકોને વહેંચવો, તો તે પ્રમાણે પણ અમે કરીશું.

—અને આ પ્રમાણે જો તેના નિર્વાહ થઈ શકે તેવી સ્થિતિમાં પ્રાતઃકાલ નહિ રહી શકે તો પછી પ્રાતઃકાલને ઘણા નાના કદતું કરવું પડશે, અથવા તો કામળોના બાવ દેશણે આવે ત્યાંસુધી આવતા વર્ષથી બંધ કરવું પડશે.

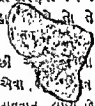
—લખપતથી રા. સુલેમાન ઈસ્માઇલભાઈ પ્રાતઃકાલ—વાંચીને લખે છે કે "હું ઘણો દીલગીર છું, કે મારી અજ્ઞાનતાસખળે મારા હૃદયારો લખી શકતો નથી. હુંકામાં જો જ કે બાર મહિના થયાં હું પ્રાતઃકાલ વાંચું છું. તેનાં લખાણ મુજબ વર્તવાથી આ વર્ષે મને અગ્રણીય લાભ થયો. અને અલખત મારા ગળાનુસાર પેસા પણ પ્રાપ્ત થયા. આ સૌ પ્રતાપ આપના બોધનો છે. આપને હું મારા ગુરુ ગણું છું."

—પાલીતાણેથી રા. પોપટલાલ અગનલાલ લખે છે, કે "લખતાં આર્નંદ ઉપજે છે, કે સદ્ગુરુ વિદ્યવંદના સમાન આપના પ્રાતઃકાલમાં આવતા લેખો વાંચી અત્યાનંદ અનુભવું છું. પ્રાતઃકાલદ્વારા અમારું અપાર દિત સંધાય છે. પરમાત્મા આપની

લેખિનીમાં જનકિત કરનારી પ્રમથ સત્તા પ્રેસ અને જનસમીક્ષા તેના યોગ્ય સંકાર કરી સુખ અનુભવે. " એ જ મારી આંતર ધ્વજ છે.

— આ પ્રમાણે પ્રાતઃકાલ અનેક મનુષ્યોના જીવનને ઉન્નત કરે છે, તથા અપૂર્વ સુખપ્રાપ્તિ આપે છે, એ અનેક મનુષ્યો તરફથી આવતાં પત્રો ઉપરથી સદાજ ૨૫૦૯ થાય છે. તો આજ ઓઢ વર્ષથી પ્રકટ થતા પ્રાતઃકાલને ઉપર જણાવેલા કારણથી અંધ ન થવું પડે તેને માટે એકાદ વર્ષ એ કોઈ કોઈ ઉદાર સંસ્થા તેને સાકાર આપે તો તે મથાનિયમે પોતાનું કાર્ય કર્યા જશે.

— " મધ અને તેના ઉપયોગ " એ પુરાત્ત્વ પ્રસિદ્ધ થયા પછી મધનો ઉપયોગ કરવા લાગ્યા છે, અને તેમને તેનાથી લાભ થાય છે, એવા અભારી ઉપર આવે છે. કોઈ કોઈ સંસ્થા પૂછે છે કે મધનાં આકા. અનાવનાનું કારણ છે તેમાં શાહ, નાંખવી કે નહિ? તેમને જણાવનાનું કે આકાનો મેથ પથ ઉપયોગ કરવાનો નથી. માત્ર મધ અને પાણી એ બેનો જ ઉપયોગ કરવાનો છે. તેને આકાની પડે તૈયાર કરવાની હોવાથી ' મધની ચાલા ' એવું નામ આપેલું છે.

મગવદ્ધત નજીર અકવરાવાદી.

ઉત્તર દિગ્દશાનમાં દીલીની પાસે અકવરાવાદ નામનું એક ગામ છે. આ ગામ પ્રસિદ્ધ અકવર બાદશાહે વસાવ્યું હતું એમ કહેવાય છે. આ ગામમાં નજર કરીને એક મોટો ક્ષાર-સાંધ થઈ ગયો છે. નજર મુજબમાન હતો છતાં તેને મન દિગ્દશા સમાન હતો. નજર શિથ કવિ હતો, અને તે આલતાં આલતાં કવિતા કરતો હતો. નજરની કવિતાઓ એવી છે, કે તે વાંચનારના હૃદયમાં અકર કપોલિના રહેતી નથી. નજરની કવિતાઓ આજે અનેક મનુષ્યો પ્રાપ્તિયાં વાંચે છે. તેની કવિતા કટલી ઉત્તમ છે તે જણાવામાટે અંત આપણે તેની એક કવિતા ઉતારીએ છીએ.

અલિતકર્તવ્ય.

ફનિયા અજમ બાઝર હે, કુછ નિ-સરે યાં કી સાથ હે ।

નેહી કા બદલા નેક હે, બદલે સે બદી કી બાત હે ।

મેવા ખિલા મેવા મિત્રે, ફલ ફૂલ હે ફલપાત હે ।

આરામ હે આરામ સે ફઃખદર્દ હે આશત હે ।

ફલબુઝ નહીં ફરબુઝ હે, થલુ થાં દિન હો હે ઔર રાત હે ।

કયા ખૂબ સૌદા નકર હે, ઇસ હાથ હે ફસ હાથ હે ॥ ૧ ॥

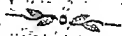
કોરા કિસી કે મન લખાં, બાબરમેશુઝ કુલા હે તૂ ।

વહ તોરે હકમે તીર હે, કિસ બાલખર બૂલા હે તૂ ।

મન આમ મેં કાલ ઔર પ, ફિર ધ મ કા પૂતા હે તૂ ।

* ૧ શરત. ૨ સમોલ્લે ફલ સારું મળે છે, અને બોરાલ્લે ફલ ખેદ મળે છે. ૩ આપણા કવિપુત્ર નવી પદ્મ કવિજન (કેમકુવ) છે. ૪ બીજાને શ્રી આમમાં નાખીશ તો તું ધાસના પ- ૧૩૨ બજી બહાર. ૭

જાહેરખબર

મૂર્તિપૂજના વિરોધીઓને સખ્ત ફટકો. (૧૬)

શ્રી મૂર્તિપૂજ.

એ નામનું પુસ્તક આપણે સત્તાતનધર્મ કે જે પરંપરાથી મૂર્તિપૂજ કરવાનું કહે છે વાતને અનેક યુક્તિઓ ઉદાહરણો તથા જીન, મુસલમાન, ક્રિશ્ચિયન અને આર્યોના માનનીય પ્રયોગો પ્રમાણે વહેંચી સંપૂર્ણ સિદ્ધ કરે છે. ધર્માનુસંગી તથા સાહિત્યપ્રેમી સંજ્ઞાને એકવાર ગિલાવી વાંચવા વિનંતિ છે. પુસ્તક ડો. આદ્યેશ ખાના ૧૭૫ સુંદર દાગળ તથા પાકું પુરું છે. મેલ માત્ર રૂ. ૦-૧૨-૦. છે. પોસ્ટાજ નુકડું.

કલકત્તા અને મદ્રાસનાં સમગ્ર હિંદનાં આયુર્વેદિક પ્રદર્શનોમાં
સોનાનો ચાંદ મેળવનાર.

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટીકલ વર્કસ,

શાસ્ત્રોક્ત દેશી દવા બનાવનારા.

એલ્ડી-સ્ટેન રોડ, — સુ. બઈ.

મતની શાસ્ત્રીય દવાઓ ધણીય ડીશવત બાવે મળશે.

ચાંદ્રપ્રભા ગુટી.

મંત્રાશયના તમામ વ્યાધિને તત્કાલ દૂર કરે છે તો. ૧ ની કી. રૂ. ૧-૦-૦.

મંદાગ્નિ પટી.

ડી.મેથીયા માને મંદાગ્નિનો ઉત્તમ ઉપાય. ૧૦ રતલની કી. રૂ. ૧-૦-૦.

વધારે વિગત તથા લીસ્ટને માટે ઉપરને સીરનામે લખો.

તારતુ શિરનામું “ ઝંડુ, સુ. બઈ.”

ટેલિફોન નં. ૨૨૦૬ અને ૨૨૦૫.

શુ સનાતન ધર્મ રક્ષકોને ખુશી થવા જેવું નથી ? જો હોય તો

તેનું રક્ષણ કરવા

સિદ્ધપુર શ્રી ગોપાલ કૃષ્ણ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ સંસ્થામાં

દયાની લાગણીથી પોતાનો ઉદારદાની હાથ લેખાવી ધર્મનું અને વિદ્યાનું
દાન આપે.

સનાતન ધર્મથી ચાલતું આશ્રમ ગુજરાતમાં આ પહેલું અને એક જ બ્રહ્મ-
ચર્યાશ્રમ છે આ આશ્રમમાં સદા જનોઈ દીધેલા ગામ, પરગામના બ્રાહ્મણ બટુકોને
દાખલ કરી નિત્ય કર્મ સાથે ભાયપ્રાતઃ હોમ અપોવી કંડ ધારણાદિ પ્રાચીન બ્રહ્મચારી
વેશમાં રખાય છે. વેદ સંસ્કૃત અને ગુજરાતી શિક્ષણ અપાય છે. આંધળાં લોકો
અશક્તો આગરદારોનું પોષણ થાય છે એક વખત લેટ લઈ કરે.

ડી. દવે દયારા કર વિશ્વનાથ.

ગો. કું સંસ્થાના મંત્રી.

સુ. સિદ્ધપુર.

કાંઈ પૂછશે, 'સિદ્ધાંત' શા તમ' લક્ષ્યમાં શું રાખતા ?
હું કહીશ, 'શુરુ મુજ્જ લક્ષ્ય,' "સિદ્ધાંતો રસમયે ભાષિતા,
એ શુભું પૂછશે, 'તમે કાના, અસ્તિ નહિ અનુસરો' ?
તે વખત છાની કહાડીને, ઉત્તર હું શા આપીશ ખરો;
"હો 'ભલા ભૂભારત' તમે તે કે પ્રયુક્તમાં થયા ?

તમ શુભ શુભ રાક્ષસના કે લુપ્તના આવી રહ્યા ?
વિરજરતમાં કે વિપક્ષિત સરખા તમે ?"
કહશે આવું હું તવ, શો દષ્ટ્ય ઉત્તર તેમને;
કહશે 'હૃદયની ઉચ્ચતા શું 'દારા' સરખી પામીયા ?
કંઈ વીરવિજયસમા પ્રયત્નો કરો અર્થો સાધીયા ?

પૂછશે, તમારી શૃદ્ધિથીને શું રાત્રમતિસરખી કરી,
કે સંતી વિજયાસમ કરી ? તો કહીશ શું હું હરિ ! હરિ !
'શ્રીકંઠ, શ્રીસાગરસમા, શું બનાવ્યા પુત્રો તમે ?
જો વિપક્ષિમાં અડગ રહી, મન દુન્દિયો આદિ દમે;
વળી બની મનોહર, ક્યાં સંગીને તમે ઉત્તમ કર્યા,
લક્ષ્યે શુરને રાખીને હર શુરશુભો શા શા ધર્મ ?
'વળી વાંચી પ્રેમે દ્વિતીય મંથવરદત્તજ્ઞા વૃત્તાંતને,
શુરમાં સુદૃઢ શુરશુદ્ધિ ધરી હર્ષ શું તમે હર. પ્માન્તને ?
સિદ્ધાંતસિદ્ધિમાંકિ જો સાધન કલાં તે શું કર્યા ?
શુચિચાર જો 'ખડ્ગ' કલા તે ચિત્તારીને આચર્યા ?
'હું અમુક વર્ષોના ઘણેસો, હું ઐયરસાધક જુનો,
કહું છાતી કાઢી, પણ છુપાવોય ધી રીતે મારો શુદ્ધનો;
લલિતજત હરે હું જઈ, પ્રભુ પાસે ક્ષમાને માગવા,
હું આજથી નિઃશય કરે, વાસ્તવ ઐયરસાધક થવાં—

વિસ્મયોપદેશ.

પદ ૩. (ઈશ્વર ક્યાં અમે શોધું, એ સંધ.)

(લેખક—શ્રીમદ્ ઉચેન્દ્રાચાર્યજી.)

આવો બંધુ ! આવો આપણે, કંઈ જૂલકણા થઈએ;

જૂલકણા થઈએ, કંઈ કંઈ વાત જૂલી જઈએ.

આપણુ જૂલકણા થઈએ.

ગદ્ય સાંસે અમુક મરી ગયું, એ રમરી દુઃખ ના કહીએ,

મદ્યુતજો કરેસો શોક ઉપજાવે ન મુખ હેયે;—

આજનો દિવસ તો સુખસાગ લાગે એવું ના કહીએ.

મદ્યુ આજકાલની ઠીક નથી, એ પણ વિસરી રહીએ;—

અમુક સમયે અમુકે અમુક કડવો કહો તે ન સ્મરીએ,
 કાઠની ખોટી કુનિની વાત પશુ અંતરથી વિસરીએ;—
 જ્યાં ત્યાં સ્વાર્થ કાયો આદરવાના આશયો જૂરીએ,
 કંઈ કંઈ પરાયે પ્રેરિત કરી પરદિનવિષે બજાએ—
 કાઠની પડતી સ્થિતિનાં ગીત હડી હેર હેર ના ગઈએ,
 નેને મલક કરી હોય તેવું ધર ધર નામ ના લઈએ;—
 વાગેબવાની પેરે દોષ કોનાં શરી કૂરી ના બાંટીએ,
 કાઠના ખોટા સુખ જીવનનો કંઈનીવું સ્મરણ ત્યજીએ;—
 ખોટું નેતું છાડી દઈએ તો સુખચાનં કહેવાઈએ;
 સુખજોતાણા સંતત સ્મરણથી, સુખજે ટેવાઈએ:—

દૃષ્ટામિમુલ પુરુષનું જીવન ઘન્ય છે.

પદ ૪. (રાત્રી યુગ આપોરે, એ લય.)

(લેખક—ગ્રીમ્મ ઉપેન્દ્રાચાર્યજી.)

ધન્ય જીવન તેવું રે જીવન તેવું,	
અધિત નિત્ય પ્રભુમાં સ્મીરણુ જેવું રે;	જીવન.
તેના જીવનમાંથી અધીરસ ઝરતો,	
કાં ને તે તો અમૃતસરિતામાં તરતો રે;	જીવન.
તેની દષ્ટિમાં તો પ્રભુદષ્ટિ બળતી,	
કાં ને તેની દષ્ટિ પ્રભુથી ન અજતી રે;	જી
અમલવારિ તેની વાણીમાંથી વહેતું,	
કંઈ કંઈની દુર્જનતાને ધોઈ દેતું રે,	જીવ
અંતરમાં ઉત્તાપ તેને ન યાતો,	
દુઃખી જનોડો સદા તે કર સ્થિતો રે;	જીવ
તેના હૃદયમાં મૃદા બની છે,	
કાં ને તેના હૃદમાં મૃદુ શ્રી હરિ છે રે;	જીવન
પ્રત્યેક ચિત્તે જગ એ સ્મી રહેતો,	
કાં ને ચિત્ત એ તો પ્રભુને અર્પા દેતો રે;	જીવન.
સ કંઈક એવા જીવન કેસ દહાવો,	
હરિચારજે બધું ! આપો, આપો રે;	જીવન.

શ્રીવેદાત્માર્ગોપદેશિકા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૨૬ થી.)

પ્રકરણ ૧૦ મું.

સામાન્યવિશેષચૈતન્યવર્ણન.

૧ પ્રશ્ન—વિશેષચૈતન્ય કોને કહેવામાં આવે છે ?

ઉત્તર—અંતઃકરણ તથા અંતઃકરણની શક્તિમાં જે સામાન્યચૈતન્ય અવસ્થા પ્રતિ-
બિંબિત થયેલું છે તે વિશેષચૈતન્ય છે.

૨ પ્રશ્ન—ચિદાભાસનું ક્ષણ શું છે ?

ઉત્તર—ચૈતન્યના ક્ષણથી રહિત હોય પણ ચૈતન્યવત્ ભાસે તેને ચિદાભાસ
કહેવામાં આવે છે.

૩ પ્રશ્ન—આ ચિદાભાસને વિશેષચૈતન્ય યામાટે કહેવામાં આવે છે ?

ઉત્તર—આકાશ તથા અસ્પર્શમાં જે વસ્તુ હોય તેને વિશેષ કહેવામાં આવે છે.
ચિદાભાસ અંતઃકરણપ્રદેશ તથા જાગૃત સ્વપ્નકાળ અને અજ્ઞાનકાલમાં છે, જેથી તેને
વિશેષ ચૈતન્ય કહેવામાં આવે છે.

(અધિજ્ઞાન અને અધ્યક્ષ જે જે બેદરથી વિશેષના બે પ્રકાર પણ છે. ૧ જ્ઞાતિ-
કાલમાં જેની પ્રતીતિ થતી નથી પણ જેની પ્રતીતિથી જ્ઞાતિની નિરૂપિત થાય છે તે
અધિજ્ઞાનરૂપ વિશેષ છે. ૨ અને જ્ઞાતિકાલમાં જેની પ્રતીતિ થાય છે અને અધિજ્ઞાનના
જ્ઞાનકાલમાં જેની પ્રતીતિ થતી નથી તે અધ્યક્ષરૂપ વિશેષ છે.)

હોય છે ત્યાં ચિદાભાસરૂપથી વિરોધચૈતન્યરૂપે યદને બોલવું ચાલવું, કર્તાપણું બોલતા
આ લોક તથા પરલોકમાં ગુમનાગમન વગેરે વિરોધ વ્યવહાર કરે છે.
તેમાં સામાન્ય ચૈતન્ય ને ધ્યાન છે તે સત્ય છે. અને વિપાકિતરૂપે બાસનાર
વિરોધચૈતન્ય ચિદાભાસ તે મિથ્યા છે, અને પુરુષપાપત્ત કર્તાપણું, સુખદુઃખત્ત બોલતાપણ
આ લોક તથા પરલોકમાં જવું ચાલવું, વસ્તુમયરૂપ આદિ ધર્મ પુણ્ય ચિદાભાસના.
અને તેથી તે મિથ્યા છે.

૫ પ્રશ્ન—વિરોધચૈતન્યના સ્વરૂપને જાણીને કયા નિષ્ક્રમ કરવો?

ઉત્તર—વિરોધચૈતન્ય ને ચિદાભાસ છે તે તથા તેના ધર્મ તેનાથી તથા
તેનામાં નથી. પરંતુ તે આમાં કલ્પિત છે. હું તો તેના અધિષ્ઠાનરૂપ સામાન્ય ચૈતન્ય
છું અને તેનાથી ત્યારે છું, એ પ્રકારનો નિષ્ક્રમ કરવો.

૬ પ્રશ્ન—સામાન્ય ચૈતન્ય કોને કહેવામાં આવે છે ?

ઉત્તર—જે આકાશની પેઠે સર્વને પરિપૂર્ણ છે, જે સર્વના રૂપનું અધિષ્ઠાન છે,
અસ્તિભોતિ પ્રિયરૂપ છે અને જે નિવસન ધરા છે તે સામાન્ય ચૈતન્ય છે.

૭ પ્રશ્ન—ધ્યાનને સામાન્ય ચૈતન્ય યાગાર કહેવામાં આવે છે ?

ઉત્તર—અધિક દેશ અને કાલવિષે જે વસ્તુ રહે છે તેને સામાન્ય કહેવાય છે.
અને ધ્યાન, ખુદિકલ્પિત સર્વ દેશ તથા સર્વકાલમાં વ્યાપક છે, જેથી તે સામાન્ય ચૈતન્ય
કહેવાય છે.

અંશ છે, દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ, મન, ચિત્ત બુદ્ધિ, વગેરે તથા તેના ધર્મ તે નામ છે અને તેના પથાવત્ આકાર છે તે રૂપ છે.

આ ધટાદિક સર્વના નામરૂપનો ત્યાગ કરવાથી પૃથ્વી રૂપ રહે છે, અને તે છે, તે બાસે છે, તે પ્રિય છે, તેનું નામ છે, અને તે ગદ્યશુલ્કયુક્ત આદિ રૂપ તે આદિ પાંચ અંશનો ત્યાગ કરવાથી જન્મ રહે છે. અને તે જ પ્રમાણે જલના નામરૂપ આદિ પાંચ અંશનો, તેજના નામરૂપ આદિ પાંચ અંશનો, તથા વાયુના તેવા જ પાંચ અંશનો, અને આકાશના તે પાંચ અંશનો તથા અગ્નિના રૂપ રહે છે. જેના પદ્મીયો રૂપ રહે છે તેને હું જાણતો નથી એ સ્તિરૂપ અંશનો, અગ્નિ બાસે છે, એ તેના ભાતિ અંશનો, અગ્નિ પ્રિય છે, (કારણ કે તે પ્રિય છે, અને તે પ્રયત્ન કરણ હોવાથી જીવોનો નિર્વાહ કરે છે,) તે પ્રિય અંશનો, 'અગ્નિ' રૂપ નામનો, અને 'આવરણવિશેષ શક્તિવાળું' તથા અનાદિ અનિવચનીય ભાવરૂપ, રૂપઅંશનો ત્યાગ કરવાથી એક અભાવ અવશેષ રહે છે.

અને 'કશું પણ નથી' એ પ્રમાણે પ્રતીયમાન સર્વ વસ્તુનો જે અભાવ તેના અસ્તિત્વઅંશનો, અભાવ બાસે છે, એ તેના ભાતિઅંશનો, 'અભાવ' એ નામ અંશનો અભાવ શૂન્ય ધ્યાનીને પ્રિય છે, તે તેના પ્રિય અંશનો, અને તેના રૂપ અંશનો ત્યાગ કરવાથી અભાવના સ્વરૂપમત આધિક્ષાન સંતતવસ્તુ જ અવશેષ રહે છે. જે અભાવના અભાવપણાનો પ્રકાશ કરે છે, અને તેથી તે ચિત્ત છે. અને તે કુખથી બિન્ન છે, જેથી તે આનંદ છે. આ પ્રમાણે સર્વ નામરૂપમાં અનુગત જીવ્યભિચારી નામરૂપ અધિક્ષાન બ્રહ્મ સામાન્યચૈતન્ય છે અને તે સાત્ય છે. અને જે નામરૂપ વ્યભિચારી છે, તે મિથ્યા છે જે વસ્તુ એક ઠેકાણે હોય અને એક ઠેકાણે ન હોય તેને વ્યભિચારી કહેવામાં આવે છે. જેમકે ધટનો નામરૂપ ધટમાં નથી, અને ધટનાં નામરૂપ ધટમાં નથી, જેથી તે વ્યભિચારી છે.

આ પ્રમાણે આ ઉપર દર્શાવેલા સારી રીતે સમજીને સામાન્ય ચૈતન્યનું સ્વરૂપ વૃત્તિમાં દેહ કરવું.

સામાન્ય ચૈતન્યના સ્વરૂપસંબંધમાં અધિક કહીએ તો 'સુષુપ્તિ, મૃત્યુ', અને સમાધિનું પ્રકાશક સામાન્ય ચૈતન્ય છે. ધટને હું જાણું છું' એ પ્રમાણે પ્રમાણ, પ્રમાણ અને પ્રમેયરૂપ ત્રિપુટિનો પ્રકાશ કરનાર સામાન્યચૈતન્ય છે. 'નમસ્કાર' અવસ્થાની સંધિનો પ્રકાશ કરનાર સામાન્ય ચૈતન્ય છે. 'દેહ' પ્રમાણે વૃત્તિઓનાં સંધિનું પ્રકાશક સામાન્ય ચૈતન્ય છે. દેશાંતરમાં વૃત્તિ ગઈ હોય ત્યારે તેના મધ્યભાગનો પ્રકાશક સામાન્યચૈતન્ય છે. સૂર્યચંદ્રાકાર વૃત્તિ યદ્ય હોય તો તેના મધ્યભાગનું પ્રકાશક સામાન્યચૈતન્ય છે તથા મને પોતાને હું જાણતો નથી, એવા અગ્નિ વિશિષ્ટ મેરુનું પ્રકાશક સામાન્યચૈતન્ય છે.

હું પ્રશ્ન—ઉપર જણાવેલા સામાન્યચૈતન્યરૂપ બ્રહ્મની સર્વથી અધિક સૂક્ષ્મતા તથા વ્યાપકતા કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર—જે જે કાર્ય છે તે તે સૂક્ષ્મ તથા પરિચિન્ન હોય છે. અને જે જે કાર્ય છે તે તે સૂક્ષ્મ તથા વ્યાપક (અધિકદેહવર્ત) હોય છે, એ નિયમ છે. અને બ્રહ્મ સર્વનાં કારણ છે જેથી તે સર્વથી અધિક સૂક્ષ્મ છે તથા વ્યાપક છે.

સમુદ્રજલમાં ઉત્પન્ન થનાર, શીથ તથા મીઠું કઠિન હોય છે તે ઉપરથી આપણે જાણી શકીએ છીએ, કે પૃથ્વી જલનું કાર્ય છે. જોયી પૃથ્વીથી જલ સૂક્ષ્મ તથા વ્ય છે. અથવા વસ્ત્રમાં પાણી નાખવામાં આવે છે તો તે તેમાંથી આરપાર નીકળી શકે. અથવા જ્યાં જ્યાં પૃથ્વીમાં યોદ્ધામાં આવે છે ત્યાં ત્યાં જલ નીકળે છે; વળી પુરાણો પૃથ્વીથી દશગુણ વધારે દેશમાં વ્યાપક જલ છે એમ કહેલું છે, એ વગેરે કારણોથી પૃથ્વી જલ સૂક્ષ્મ છે તથા વ્યાપક છે, એ નક્કી થાય છે.

તે પ્રમાણે અગ્નિઆદિના તાપથી શરીરમાં પરસેવો થાય છે, અર્થાત્ થાય છે, જોયી આપણે એ જાણી શકીએ છીએ, કે જલ અગ્નિનું કાર્ય છે. તેથી જલથી અગ્નિ સૂક્ષ્મ છે તથા વ્યાપક છે.

જલ) વસ્ત્રમાં રહેતું નથી પણ ધડામાં રહે છે અને સૂર્યાદિનો પ્રકાશ ધડામાં પણ રહેતો નથી, તથા પુરાણોમાં તેજને જલથી દશગુણ વધારે દેશમાં રહેનાર કહેલું છે, જોયી જલથી તેજ સૂક્ષ્મ છે તથા વ્યાપક અર્થાત્ અધિકદેશવર્તિ છે.

તેથી રીતે અગ્નિનો જન્મ તથા નાશ પવનને અધીન છે. જોયી આપણે એ જાણી શકીએ છીએ, કે તેજ વાયુનું કાર્ય છે. જોયી તેજથી વાયુ વધારે સૂક્ષ્મ તથા વ્યાપક છે. સૂર્યાદિનો પ્રકાશ ઘટઆદિ પાત્રમાં રહેતો નથી, તે તેજથી જલુાય છે, અને વાયુ તો તેજથી પણ જલુાયતો નથી, તથા પુરાણોમાં વાયુને તેજથી દશગુણ અધિકદેશવર્તિ કહેલો છે, જોયી તેજથી વાયુ સૂક્ષ્મ છે તથા વ્યાપક છે.

અથવા અજ્ઞાનતુ' મનથી ગ્રહણ થતું નથી, પરંતુ હું જાણતો નથી, એ પ્રકારના અનુભવરૂપ લક્ષણથી તેનું અનુમાન થાય છે. અને બ્રહ્મચેતન સ્વરૂપ પ્રકાશરૂપ હોવાથી કોઈ પણ પ્રમાણનો વિષય નથી. તથા શરીરમાં જેમ તલ રહે છે તેમ બ્રહ્મા એક દેશમાં અજ્ઞાન રહેલું છે અને અવરોધ જે બ્રહ્મ તે શુદ્ધ સ્વપ્રકાશ છે, એમ શ્રુતિ કહે છે નથી તે બ્રહ્મચેતન અજ્ઞાનથી સૂક્ષ્મ છે તથા વ્યાપક છે.

।માન્ય ચૈતન્યરૂપ બ્રહ્મની સર્વ પ્રપંચથી અધિક સૂક્ષ્મતા તથા વ્યાપકતા

જ્ઞાન—સામાન્યચૈતન્યના સ્વરૂપને જાણીને ક્યો, પરિણામી હિતકર, નિશ્ચય કરવો

ઉત્તર—અસ્તિભાતિપ્રિયરૂપ સામાન્યચૈતન્ય જે બ્રહ્મ તે હું છું, તથા હું તે અસ્તિભાતિપ્રિયરૂપ સામાન્યચૈતન્ય બ્રહ્મ છું, અને નામરૂપ જગત્ મારામાં દક્ષિત છે, એ પ્રકારનો નિશ્ચય દદ કરવો.

૧૧ પ્રશ્ન—આ પ્રકારનો નિશ્ચય કરવાથી ક્યો અર્થ સધાય છે ?

ઉત્તર—આ પ્રકારનો નિશ્ચય દદ કરવાથી સર્વ અનર્થની નિવૃત્તિ થાય છે તથા પરમાનંદની પ્રાપ્તિ થતાં મોક્ષ થાય છે.

આ પ્રમાણેનો નિશ્ચય વૃત્તિમાં ત્યારે જ દદ થાય છે, કે જ્યારે તે નિશ્ચયને પારંપર વ્યવહારમાં આચારમાં ઉતારવામાં આવે છે. આ પ્રકારના સર્વ દુઃખને હણનાર અને પરમાનંદની પ્રાપ્તિ કરાવનાર વેદાંતશાસ્ત્ર જાણનાર અનેક વિદ્વાનોના અનર્થ દૂર થએલા જણાતા નથી. તથા લઈને પરમાનંદની પ્રાપ્તિ થએલી જણાતી નથી તેનું કારણ એ છે, કે તે વ્યવહારમાં અન્ય મતુષ્યો જેવું જ છવન માળે છે. જ્યાં લાભ હાનિનો પ્રસંગ આવે છે ત્યાં તે હર્ષશોકને સદજ વશ થાય છે, અને તેવા પ્રસંગે તે સર્વથી ન્યાય પોતાના જ્ઞાતમતસ્ત્વને જોતા નથી; તથા પોતાના આત્મતત્ત્વ તથા બ્રહ્મની એકતાનું સ્વરૂપ વૃત્તિમાં ઉતારી હું બ્રહ્મ છું, અર્થાત્ સતચિદ્ આનંદરૂપ છું, એ પ્રકારના જ્ઞાનને વૃત્તિમાં જમાવ કરતા નથી; અને તેથી જ તેમના કલેશો ટળતા નથી, કે ટળેલા જેવામાં આવતા નથી. તેથી જે સર્વ અનર્થને ટાળવા ઇચ્છતા હોય તથા જે પરમાનંદની પ્રાપ્તિ ઇચ્છતા હોય તેવા બુદ્ધિમાને, માત્ર વાંચવાને માટે, કે સિદ્ધાંતો સમજવાને માટે વેદાંત નથી પણ નિત્ય આચારમાં ઉતારવા માટે છે, એ પ્રકારનો નિશ્ચય કરીને વ્યવહારના પ્રત્યેક પ્રસંગે આ જ્ઞાનને આચારમાં ઉતારવું અને ઉતારોત્તર બહીબૂત સ્થિતિનો સ્વાતુભવ કરતા જવું. આ પ્રમાણે અભ્યાસ પારતી પાઠતાં યોગ્ય સમયે 'હું બ્રહ્મ છું,' એ પ્રકારનો સ્વાતુભવ કરશે, અને સર્વ અનર્થ અર્થાત્ દુઃખની નિવૃત્તિ પૂર્વક બ્રહ્માનંદની પ્રાપ્તિ થશે.

પ્રકરણ ૧૧.

ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥

તત્ત્વપદાર્થવ્યવસ્થાપન.

૧ પ્રશ્ન—તત્ત્વપદ, એ શી વસ્તુ છે ?

ઉત્તર—હાંશોઅ ઉપનિષદમાં ઉદ્ધાવક મુનિએ પોતાના મુન, નિવેશનને તત્ત્વમા એ મહાવાક્યવડે ઉપદેશ કરેલા છે. તે મહાવાક્યનું જે પ્રથમ પદ છે તે તત્ત્વ. આ તત્ત્વમાત્ર મહાવાક્યની પેઠે પ્રજ્ઞાને પ્રજ્ઞા એ અગ્રવેદનું મહાવાક્ય છે. એ પદ્યવેદનું મહાવાક્ય છે. અગ્રવેદના પ્રજ્ઞા એ અગ્રવેદનું મહાવાક્ય છે. અને ઉપર જણાવ્યું તે તત્ત્વમાત્ર એ આગ્રવેદનું મહાવાક્ય છે.

જે તત્ત્વ પદનો વાચ્ય અર્થ હોય છે અને લક્ષ્ય અર્થ શુદ્ધ બ્રહ્મ છે તે ઉપર લખેલાં ત્રણ મહાવાક્યમત બ્રહ્મ શબ્દનો વાચ્ય અર્થ અને લક્ષ્ય અર્થ છે.

અને જે હવે પદનો વાચ્ય અર્થ હોય છે અને લક્ષ્ય અર્થ કૃત્સ્વ સાક્ષી છે તે ઉપર કહેલા ત્રણ મહાવાક્યમત પ્રજ્ઞાને, ગદ્ય, અને ગદ્ય, પરમકૃતિ આત્મા આ ત્રણ પદનો વાચ્ય અર્થ અને લક્ષ્ય અર્થ છે.

અને તત્ત્વમાત્ર વાક્યનો જે અગ્રવેદની એકતાર્થ અર્થ છે તે ઉપર ત્રણ મહાવાક્યનો અર્થ છે.

૨ પ્રશ્ન—ત્વં પદ એ શી વસ્તુ છે ?

ઉત્તર—તત્ત્વમાત્ર મહાવાક્યનું બીજું પદ ત્વં પદ છે.

૩ પ્રશ્ન—વાચ્યાર્થ અને લક્ષ્યાર્થ, એ શી વસ્તુ છે ?

ઉત્તર—શબ્દનો અર્થની સાથે જે સંબંધ છે તેને શબ્દની રૂતિ કહેવામાં આવે છે. આ રૂતિ બે પ્રકારની છે. ૧ શક્તિરૂતિ અને ૨ લક્ષણરૂતિ.

શબ્દમાં અર્થનું જ્ઞાન કરવાના સામાન્યરૂપ જે શબ્દના અર્થની સાથે સંસાર સંબંધ તે શબ્દની શક્તિરૂતિ છે, અને શક્તિરૂતિથી જાણેલા અર્થદ્વારા જે શબ્દના અર્થસાથે પરપરાશ્ચ સંબંધ છે તે શબ્દની લક્ષણરૂતિ છે.

તેમાં શક્તિરૂતિ વડે જે અર્થ જાણાય છે તે શબ્દનો વાચ્ય અર્થ છે. આ વાચ્ય અર્થને શક્તિ અર્થ ને વચ્ચે મુખ્ય અર્થ ત્રણ કહેવામાં આવે છે. અને લક્ષણરૂતિવડે જે અર્થ જાણવામાં આવે છે તેને શબ્દનો લક્ષ્ય અર્થ કહેવામાં આવે છે.

૪ પ્રશ્ન—લક્ષણરૂતિના બીજા પ્રકાર છે કે ?

ઉત્તર—હા. બી. ૧ ત્રણ પ્રકાર છે. ૧ જગત્, ૨ અનજગત્, ૩ લોકાગતિ. આ ત્રણ બેદથી લક્ષણરૂતિ ૩ પ્રકારની છે.

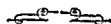
૫ પ્રશ્ન—ત્રણ પ્રકારની લક્ષણરૂતિનું સ્વરૂપ તથા ઉદાહરણ શું છે ?

ઉત્તર—જ્યારે સંપૂર્ણ વાચ્ય અર્થનો ત્યાગ કરીને વાચ્ય અર્થના સંબંધનું મતલબમાં આવે છે તે જગત્ લક્ષણરૂતિ છે.

૧ જેમ, કે કોઇ એક મનુષ્યને અન્ય મનુષ્યે પૂછ્યું કે 'ગાયત્રીનો વાડો ક્યાં છે?' તેના ઉત્તરમાં તે મનુષ્યે કહ્યું, કે 'ગંગામાં ગાયત્રીનો વાડો છે' આ ઠેકાણે ગંગાપદનો વાચ્ય-અર્થ દેવનદીનો પ્રવાહ છે. તેમાં ગાયત્રીનો વાડો સંભવતો નથી. તેથી સંપૂર્ણ વાચ્યઅર્થ જે દેવનદીનો પ્રવાહ તેનો ત્યાગ કરીને તેનો સંબંધ જેની સાથે છે એવા તેના તીરનું મહત્ત્વ કરવામાં આવે છે. અર્થાત્ ગંગાને કિનારે ગાયત્રીનો વાડો છે, એવો અર્થ મહત્ત્વ કરવાનો છે.

૨ જ્યાં વાચ્ય અર્થનો ત્યાગ નહિ કરતાં તેના સંબંધીનું મહત્ત્વ કરવામાં આવે છે તે સંબંધીનું છે. જેમકે કોઇએ કહ્યું, કે શોણ દોડે છે. હવે શોણ શબ્દનો અર્થ લાલ રંગનો થાય છે. પરંતુ શોણપદનો વાચ્ય અર્થ જે લાલ રંગ તે દોડે છે, એમ કહેવું એ અર્થરહિત છે. જેથી લાલ રંગવાળો ઘોડો દોડે છે એમ કહેવું, એ જ યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે વાચ્યઅર્થનો ત્યાગ નહિ કરીને તેનો સંબંધી ઘોડારૂપ અધિક અર્થનું મહત્ત્વ કરાય છે.

૩ જ્યાં વિરોધી કંઈક વાચ્ય ભાગનો ત્યાગ કરીને તેના સંબંધી અવિરોધી કંઈક વાચ્ય ભાગનું મહત્ત્વ કરવામાં આવે છે, તે ભાગ ત્યાગશક્તિ છે. જેમ, કે પૂર્વે કોઇ દેશ દાસમાં જોએલો મનુષ્ય અન્ય દેશકાલમાં જોવામાં આવે તો તેને જોનાર મનુષ્ય કહે છે, કે જે દેશમાં ભૂતકાળમાં જે મનુષ્યને જોયો હતો તે જ મનુષ્ય આ દેશમાં વર્તમાન કાલમાં આવ્યો છે. આ ઠેકાણે તે દેશકાળ અને આ દેશકાલરૂપ વાચ્યભાગની એકતાનો વિરોધ છે. જેથી તેની દૃષ્ટિ ત્યાગ કરીને તે મનુષ્ય તે જ અહીં છે, એ પ્રમાણે અવિરોધી વાચ્યભાગનું મહત્ત્વ કરવામાં આવે છે. (અપૂર્ણ.)

ભાવિમાં હિત યશો, કે અહિત તેનું જ્ઞાન ન છતાં આશ્ચર્ય છે, કે અનેક મનુષ્યો અહિતની કલ્પના કરીને દુઃખી થાય છે.

જેનામાં " નહિ " કહેવાનું ધર્મ છે, તે જ વારતવ યશ છે. શ્રી શુક્રવચન છે, કે સ્વમાવદિજયઃ સૌર્ય.

સત્યને જનશુશ્રુષાની કંઈ જ નર નથી.

સત્ય જ બસમાત્રનું પ્રભવ સ્થાન છે.

મનોવિકાર, એ એક સંસ્પર્શન્ય વ્યાધિ છે, એમ કહીએ તો સંસર્ગને લેખને તેનો સ્પર્શ મનુષ્યને થાય એ સ્વાભાવિક છે.

સર્વ દુઃખનું મૂળ તું જીવ છું, એમ માનવું એ

આપણી ઉન્નતિ આપણા પોતાના જ હાથમાં

કોઈ પુરુષ કોઈ કાર્યની આરંભ કરે છે, કે તરત જ તેને મેલી દીકા કરવાને સજીવકામમાં ઉતરી પડે છે. આ મનુષ્યો પુરુષનામાં કોઈ હોય, કોઈ અપૂર્ણતા છે, કે કેમ તે શોધી કાઢે અને તેને પ્રેમ સમજા મૂકે છે. અથવા તો તેણે કોઈ દોષ ન હોય તો તેણે કોઈ દોષ કાઢે છે, અને તેને પ્રસિદ્ધિમાં આણે છે. અથવા તો કોઈ દોષ નાનોસરખો હોય છે, અને તે ઉપેક્ષા કરવાને પુરુષ દોષ છે, પણ તેની ઉપેક્ષા કરવામાં આવતી નથી, પરંતુ તેને પ્રસિદ્ધિ મૂકવો એ અગત્યનું છે, એમ સમજીને તેને મોટું રૂપ આપવામાં આવે છે, અને તે પ્રેમસમજા કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે કરવામાં સ્વગત (personal) દોષ, ધર્મિક ગુણ, અસહિષ્ણુતા, સ્વાર્થલુપ્તિ, વગેરે કારણ હોય છે.

આવી સમાજ સુનાતનધર્મવાળા સાથે લડે છે, શકિસાચાર્ય નવાખીનારાયણ વૈષ્ણવસાથે લડે છે, જેનો આજ્ઞાસાથે લડે છે, અને આ પ્રમાણે એક ધર્મવાળા નાનકા ધર્મવાળા સાથે લડે છે. ધર્મની જાળમાં જ આ પ્રમાણે ચાલે છે, એમ તદિ પરંતુ ખીજા પડના, પચના, કે મડળના મનુષ્યો પણ આ જ પ્રમાણે પરસ્પર લડતા જોવામાં આવે છે. જે ઇંગ્રેજ થીખેલા છે, અને જે સુધરેલા ગણાય છે, તે આવા દોષથી મુક્ત છે એમ નથી જ. તેમને પણ ખીજાના દોષો જોવાના હોય છે જ. આ પ્રમાણે દોષથી પરસ્પર રહેલને બદલે આપણા દેશમાં વૈમનસ્ય વધતું જાય છે. આપણા દેશના મનુષ્યોમાં આ એક સામાન્ય દોષ નથી, આ દોષનો લાભ લેખી જ છતરદેશીય પ્રેમ આ દેશમાં ફાલી જાય છે. પૂર્વે પણ આ પ્રમાણે થવાથી જ આ દેશે પોતાની સ્વાતંત્રતા ખોધ છે. એક રાજા ખીજા સાથે લડતો, અને એક રાજામાં પણ એ બાધબા, કે બાપ દીકરા પરસ્પર લડતા, અને એ બિલાડીઓની પેઠે વાંદરાની સાદાકાય લેવા જતા, જેના પરિણામમાં આ પ્રેમને સામાન્ય શોષણ પડ્યું છે એમ નથી જ.

કોઈ એક વ્યક્તિમાં એકદ દોષ જોવામાં આવે છે તો તેનાપ્રતિ દષ્ટિ રાખીને ના અનેક સદ્ગુણોની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે છે. આ પરિણામ મુમ દષ્ટિ નહિ પ્રાપ્ત

● આ લેખ પુનામાંથી પ્રસિદ્ધ થતા 'સુભવતી ચિત્રમયજાત' મંદિર લખ્યો હતો. તે તેના અને પ્રાતાઃકાવનાં આદ્યો મંદિરો સાથે જુદાં હોવાથી તે લેખનો અત્ર પ્રસિદ્ધિ માત્ર અનુચિત નથી મળ્યું.

હોવાનો જ છે. અમેરિકામાં એક પ્રમુખે એક અતિ શ્રીમાનું સ્ત્રીના ઘરમાં એક શેતરંજી ઉપર સાંધીનો ખડીયો ઢળી જવાથી તેના ઉપર એક ટેકાણે ડાંધ પડ્યો હતો. આ શેતરંજી મોટી હતી, અને તે કિંમતી પણ હતી. તેના ઉપર પોતાના નોકરે પાડેલો આ ડાંધ જોઇને તે ધણી જ શુરસે યથા ગંધ અને તે રડવા લાગી, કે મારી બધી શેતરંજી ખરાબ કરી નાખી. એટલામાં તેને મળવાને એક અનિર્વેદ (optimistic) દૃષ્ટિને પ્રાપ્ત તેનો એક મિત્ર આવ્યો. તેણે નોકર સાથે તે બાંધને ક્કારી કહ્યું, કે અચૂક મનુષ્ય તેમને મળવાને છડે છે. તે બાંધ ધણી કોષમાં હતી અને તેની આંખોમાંથી આંસુ જતાં હતાં. તેણે કહ્યું કે હમણા મારી પ્રકૃતિ ઠીક નથી, મારે હું મળી શકતી નથી. પેલા મનુષ્યે કહેવડાવ્યું, કે જો પ્રકૃતિ ઠીક ન હોય તો મિત્ર તરીકે મારો ધર્મ છે, કે મારે મળવું જ જોઈએ; તેથી, યોગ્ય જણાય તો મને મળવાને આવવા દેશો. પેલી સ્ત્રીએ તેના આ શબ્દો સાંભળીને તેમને પોતાની પાસે આવવા દીધાં. તેમણે જઈને પેલી બાંધને કોંધવું અને પરિતાપવું કારણ પૂછ્યું. પેલી સ્ત્રીએ કહ્યું, કે મારા નોકરે આજે મારી આ આખી શેતરંજી અચૂક ટેકાણે ડાંધો પાડીને ખરાબ કરી નાખી. પેલા મનુષ્યે તરત જ તે ડાંધ પાસે જઈને તેના ઉપર પોતાના એ હાથ મૂકીને કહ્યું, હવે તમારી શેતરંજી બધી બમડેડી છે કે સારી છે તે મને કહો. પેલી બાંધણે કહ્યું, આખીની બધી તો સારી છે. પેલા મનુષ્યે કહ્યું, તમે તો કહો છો ને, કે મારી આખી શેતરંજી ખરાબ કરી નાખી ? પરંતુ એ તમારી ખૂલ છે. તમે આ નાનાંસરખા ડાંધાવાળા શેતરંજીના ભાગને લુઓ છો, પણ તેના વિનાની આખી શેતરંજી સારી છે તે પ્રતિ જોતાં નથી અને વ્યર્થ દુઃખી થાઓ છો. પેલી સ્ત્રીની દૃષ્ટિ તરત જ ઉઘડી અને તેને અશુભ દૃષ્ટિ કેવી હોય છે તેનું ભાન થયું. પેલા મનુષ્યે તરત જ શુભ દૃષ્ટિ અને અશુભ દૃષ્ટિનું સ્વરૂપ આ બાંધને સમજાવ્યું, અને કહ્યું કે આ જ પ્રમાણે આ જગતમાં મનુષ્યો વ્યર્થ દુઃખી થાય છે. જગતમાં શુભ જોવાનું ઘણું છે પણ મનુષ્યો તે નથી જોતાં, પણ જે થોડું સરખું અશુભ પ્રાણીઓયે રહેલું હોય છે તેને જ જોયાં કરે છે, અને તે પ્રતિ જગતની દૃષ્ટિ કરાવવામાં પોતાનું અને જગતનું દિલ સમજે છે !

આ જ પ્રમાણે આ બાંધની પેઠે કોઈ મનુષ્યમાં શેતરંજી ઉપર પડેલા નાનાંસરખા ડાંધાનેયો કોઈ નાનો દોષ હોય છે તો તે પ્રતિ મનુષ્યો લુએ છે, અને તેને પ્રસિદ્ધિમાં લાવે છે; જ્યારે તેનામાં ખીજા અનેક સદ્ગુણ હોય છે તે પ્રતિ તે દૃષ્ટિ કરતાં નથી ! અને આ પ્રમાણે તેનામાં દોષદર્શન કરીને તેના પ્રતિનો સર્વભાવ ઘટિમાંથી દૂર કરે છે; આ પ્રમાણે ધવાથી જે જે મનુષ્યો કિનકર કાર્યનો પ્રારંભ કરે છે તેમને સાહાય્યભૂત થતા નથી. આરે ! સાદાપણત ન યજને જો તે અટકી જતાં હોય તો સારું, અને ઉપેક્ષાશુદ્ધિને ધરતા હોય તો સારું. પણ તેટલેથી તે અટકતાં નથી, પરંતુ તે તેને વિદ્ય પણ કરે છે, એ સામાન્ય શોચનીય નથી જ, એક વ્યક્તિનું ધ્યાન ખીજના દોષપ્રતિ જ આજે રહેવું જોવામાં આવે છે.

આપણે આપણા ઘરમાં ચોરને દાખલ કરીએ તો પરિણામ ચોરીમાં જ આવે છે. તે પ્રમાણે ખીજના દોષ જોવાનો પરિણામ આપણો, અન્યના અને દેશના અંદિતમાં જ

સાધારણ રીતે એવો નિયમ છે, કે જોની નવી દષ્ટિ હોય છે તેને તેવું જગત જણાય છે. પરંતુતઃ જગત કેવું છે તે તો ઈશ્વર, કે ઈશ્વરથી અજ્ઞાતભાવને પામેલા મહાપુરુષો જ જાણે છે. પરંતુ પીળાં ચરમાં પહેરનારને જગત પીળું જણાય છે; અને લીલાં ચરમાં પહેરનારને લીલું જણાય છે. તેથી આપણે કેનાં ચરમાં પહેરનાં તે જ આપણે પ્રથમ વિચારવા જેવું છે. અથવા લીલાં ચરમાં પહેરી હોય તો તે રાખનાં, કે બદલવાં તેનો પણ વિચાર કરવા જેવું છે.

ઉપર પ્રમાણે જો દોષ જુએ છે તેને સર્વત્ર દોષો જ જણાય છે, અને જુલુને જુએ છે તેમને સર્વત્ર શુભ જ જણાય છે. તેથી જોમને દોષ જણાતા હોય તેમણે જુલુને શોધી શોધીને જોવાનો અભ્યાસ પાડવાની જરૂર છે. અને આ પ્રમાણે અભ્યાસ પાડનારને જો રચાને દોષ જણાતા હતા, તે જ રચાને શુભત્વ દર્શન થાય છે. દષ્ટિ બદલવાની જ જરૂર છે.

જો આપણને દોષ જણાય છે તે વસ્તુતઃ દોષ હોતો નથી, પણ આપણી દષ્ટિથી જ તે દોષરૂપે જણાય છે. ઈશ્વરે આ જગત રચ્યું છે, એ સત્ કોઇ આને કમલ કરે છે. અને આત્મ વિમુક્તજી જગત રચનાર સર્વત્ર ઈશ્વર આ પ્રમાણે યોજાતી સર્જિમાં દોષો રહેવા કે એ સંભવત્ નથી જ.

આપણને દોષો જણાય છે, તે એટલા માટે જણાય છે, કે આપણે મનુષ્ય દષ્ટિથી જોઇએ છીએ. આપણે જો ઈશ્વરની દષ્ટિએ આ જગતને જોવાનો અભ્યાસ પાડીએ છીએ તો, સર્વત્ર શુભવિના બીજું કંઈ જ જણાતું નથી. અને પૂર્વે જે દોષો જણાતા હતા, તેનાં દોષો કોઇ પણ દેશણે દષ્ટિએ આવતા નથી. આખાની કેરી પાકતા પૂર્વે જેમ તેને કાચી થતાની જરૂર હોય છે. તેમ જો પૂર્વે આપણને દોષો જણાતા હતા તે કાચી કેરીની પેઠે પાકવાની દશામાં જણાય છે, અને તે જોતો આપણને તેનાઉપર તિરસ્કાર, કે અણુમનો આવતા નથી, પણ તેનાઉપર પ્રેમ જ પ્રકટે છે. તેથી જોમને આ જગતમાં દોષો જણાતા હોય તેમણે દષ્ટિ બદલવાની જ જરૂર છે. કારણ, કે વસ્તુતઃ દોષો તો આશ્ચર્યમાં વિષમાન નથી જ. પણ સર્વત્ર શુભ જ બનેલું છે. પણ આ શુભને દેશણે આપણી યોજાતી અપૂર્ણતાએ કેરીને જ અશુભ જણાય છે. જેથી આપણું આ જગતમાં ઇષ્ટ કલ્પ્ય હોય તો તે એક જ છે, કે આપણી દષ્ટિને બદલવાનો અભ્યાસ પાડવો, ને સર્વત્ર શુભને જોવું.

આપણે જ વસ્તુની વર્તમાન સમયમાં પ્રધાનપણે આપણા દેશમાં ફેર છે તે વસ્તુ તે એકસમ, એકરોહ, અને સાચો બહુમાવ છે. આ બહુઓમાં રહેલા દોષોને, કે અપૂર્ણતાને ક્યાંકથી આપણે જોવાં ફરીશું. ત્યાં આપણે અંધપુંઢ્યસમ કદી જ ઉગેનાર નથી. આપણે જેનાં હોઇએ, મુસલમાન એ, વેદાંતી હોઇએ, સ્વામીનારાયણ હોઇએ, વૈષ્ણવ હોઇએ, કે ગમે તે હોઇએ, પણ જી સર્વને એક જ પૃથ્વી ધારણ કરી રાખે છે. આપણું બરણપોષણ એક જ પૃથ્વી છે, આપણે એક જ યુગતાવરણમાં ઘેરીએ છીએ, અને સર્વથી મુક્તિની વાતો તો એ

છે, કે આપણા સર્વમાં જે લિફ્ટ (lifto) રહેલો છે, તે એક જ છે; જેથી વસ્તુતઃ આપણે જેમ આજે જૂનાં જણાઈએ છીએ તેમ જૂના નથી, પણ એક જ છીએ. આત્મ-ભાવે આપણે એક જ છીએ. તમારો, અમારો અને અન્યનો આત્મા એક જ છે, તેમાં જરાપણ ભેદભાવ નથી. જેથી સર્વને આત્મદૃષ્ટિથી જોઈને આત્માની પેઠે સર્વ ઉપર સ્નેહ પ્રકટાવવાની જરૂર છે.

અનેક મનુષ્યો કહે છે, કે આપણા દેશમાં જૂદા જૂદા ધર્મ છે, તેથી આપણા દેશનો વિનિષ્ઠાત થયેલો છે, તથા તેથી જ અબપુલ્ય થતો નથી. પરંતુ આ વાતો સત્ય નથી. હંમેશાં દેશ અને કાળની સ્થિતિ એકસરખી રહેતી નથી. અને જૂદા જૂદા દેશકાળમાં પ્રજાની સ્થિતિ જૂદી જૂદી હોય છે, અને તેથી તેવે પ્રસંગે પ્રજાને જૂદા જૂદા ધર્મની જરૂર રહે છે. આ ધર્મોત્તુ મૂળ સ્વરૂપ, અથવા તેનો પ્રાણ તે સર્વ સમયમાં એક જ રહે છે, પરંતુ દેશકાળને લેઈને તેના બાહ્ય અંગમાં ફેરફાર કરવાની, અથવા તેના કાષ્ઠ કાષ્ઠ બાહ્ય અંગોનો વિકાસ કરવાની જરૂર જણાવાથી તે તે સમયે થયેલા ધર્મના હાર્દને મથાવત સમજનાર મહાપુરુષોએ તે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો છે. અને આ પ્રમાણે હોવાથી જ વસ્તુતઃ એક, પણ બહારથી જૂદા જૂદા જણાતા ધર્મો અસ્તિત્વમાં આવેલા છે. અને હજી પણ જેમ જેમ સમય જશે તેમ તેમ નવિન ધર્મો અસ્તિત્વમાં આવશે જ.

જૂદા જૂદા ધર્મની વળી ખીજી રીતે પણ જરૂર રહે છે. ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરો પણ દુનિયામાં કદીપણ એક ધર્મ યનાર નથી. કારણ કે જૂદા જૂદા મનુષ્યોની પ્રકૃતિ અથવા સ્વભાવ જૂદા જૂદા હોય છે, અને તેમની તે પ્રકૃતિને અનુકૂળ જૂદા જૂદા ધર્મની આ જગતમાં આવશ્યકતા રહે છે જ. વળી આ પ્રમાણે હોવાથી પણ મહાપુરુષોએ, કે ઈશ્વરથી અભિન્ન થયેલા ઈશ્વરસદૃશ પુરુષોએ જૂદા જૂદા ધર્મોત્તુ સ્વરૂપ રચેલાં છે. તેથી પણ જૂદા જૂદા ધર્મની આ વિશ્વમાં જરૂર રહે છે. અને તેથી પ્રજાને જૂદા જૂદા ધર્મ હોવાથી હાનિ નથી પણ લાભ જ છે. જે જૂદા જૂદા ધર્મથી પ્રજાને હાનિ છે એમ કહે છે, તેમણે ધર્મ વસ્તુ થું છે, તેના વાસ્તવ સ્વરૂપને જાણખું જ હોતું નથી. જોયે ધર્મના સાચા સ્વરૂપને જાણખું છે તે કદી પણ વિવિધ ધર્મથી પ્રજાને હાનિ છે એમ કહેતા નથી.

આ જગતમાં આપણે કાષ્ઠ એક જ ખોરાકને પુષ્ટિકારક અને હિતકારક ગણીને તે સર્વ મનુષ્યોને આપીએ તો તેથી જગતમાં તમામ મનુષ્યોનો ઉત્તમ પ્રકારે નિર્વાહ થઈ શકશે કે ? અથવા તેથી તેમને આવશ્યક આરોગ્ય તથા આકૃષ્ટ પ્રાપ્ત થશે કે ? નહિ જ. તે જ પ્રમાણે કાષ્ઠ એક ધર્મથી પ્રજાની ધર્મજીવન—ધર્મસંબંધી બુદ્ધિ થમતી નથી, કે થમનાર નથી. મનુષ્યની જૂદા જૂદા પ્રકારની પ્રકૃતિને અનુકૂળ જૂદા જૂદા ધર્મની પણ આ વિશ્વમાં જરૂર છે.

તેથી જૂદા જૂદા ધર્મથી પ્રજાને હાનિ નથી, પણ લાભ જ છે. જે હાનિ છે, તે ધર્મના સાચા સ્વરૂપને નહિ સમજવાથી જ છે. અને તેથી હાનિ તે કાષ્ઠ પણ વસ્તુથી થાય

છે જ. તેથી પ્રજાના અનુદય માટે જે કંઈ કરવાનું છે તે ધર્મનો લોપ કરવાનો નથી, પણ ધર્મના વાસ્તવ સ્વરૂપને પ્રજાને સમજાવીને તેને તે આચારમાં ઉતારે, તે જ કરવાનું છે. વિવિધતા એ જ જગતમાં સૌંદર્યને તથા વિવિધ પ્રકારના સુખને પ્રકટાવનાર છે. તે જ પ્રમાણે નૂદા નૂદા ધર્મો એ દેશને હાનિ કરનાર નથી પણ લાભ જ કરનાર છે. આ સર્વ ધર્મોએ ક્રીને પ્રાપ્ત કરવાનો વસ્તુ એક જ છે. પરંતુ તે વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવાના આ નૂદા નૂદા માર્ગો આ દેશમાં શોધાએલા છે. એ જ આ દેશની અને આ દેશમાં થએલા મહાપુખ્તોની મહત્તાવિશેષ છે. મુ'બઈ જતું હોય તો એક જ માર્ગ જો ત્યાં જવાનો હોય તો તેથી પ્રજાને જોટલી અનુકૂલતા રહે છે તેથી વધારે અનુકૂલતા જો ત્યાં જવાના નૂદા નૂદા માર્ગો હોય તો પ્રજાને રહે છે. તે જ પ્રમાણે જ એક વસ્તુ પરિણામે મનુષ્યોએ પ્રાપ્ત કરી કૃતકૃત્ય થવાનું છે, તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થવાના નૂદા નૂદા માર્ગો જે દેશમાં શોધાયેલા હોય, અને નહીં થએલા હોય તે દેશની જ ગૌરવતા અધિક છે. તે જ પ્રમાણે આ પૃથ્વી ઉપર આપણા આ આર્મદેશની જ ગૌરવતા અધિક એટલા માટે છે, કે આ દેશમાં એક પરમ પ્રાપ્ત્ય વસ્તુને પ્રાપ્ત થવાના વિવિધ માર્ગો, વિવિધ ધર્મો આ દેશમાં શોધાએલા છે. તેથી ધર્મનું સહજસરખું સ્વરૂપ પણ જેમને યાત્રા નથી, તેવા મનુષ્યો, ધર્મથી પ્રજાને જેમ હાનિ હોવાનું જણાવે છે, તેમ હાનિ નથી, પણ લાભ જ છે.

ક્યા ધર્મમાં એક ખીજનો દ્વેષ કરવાનું, ક્યા ધર્મમાં એક ખીજના દોષ જોવાનું, ક્યા ધર્મમાં એક ખીજનું અહિત કરવાનું, ક્યા ધર્મમાં પોતાના જ બંધુને હાનિ કરવાનું, ક્યા ધર્મમાં અસત્ય જોવાનું તથા ચાલવાનું, અને આજ પ્રમાણે ક્યા ધર્મમાં વિપરિત આચરણ કરવાનું જણાવે છે ? કોઈ પણ ધર્મમાં નહિ જ. તેથી જે કંઈ દૂર કરવાનું છે તે આવી વિપરીત અને અનિષ્ટ વસ્તુઓ જ છે. બાકી વિવિધ ધર્મમાં કંઈ હાનિ કરનાર વસ્તુ નથી જ.

નૂદા નૂદા ધર્મો હોવાથી મનુષ્યો માને છે, કે એકરાગ પ્રજામાં યજ્ઞ શક્તિ નથી પરંતુ તે પણ બૂઠ જ છે. એકરાગ નહિ થવાનાં કારણ નૂદાં જ છે, અને તે સ્વરૂપમાં ઉપર જણાવેલાં છે. મુ'બઈ આવનારને પુનેથી આવવું હોય છે. તો જી. આઈ. પી. ને રસ્તે આવે છે, નાગપુર આવવું હોય છે તો બી. એન. આર ને રસ્તેથી આવે છે. જાંબુપુરથી આવવું હોય છે તો ટાપ્ટીવેલીને રસ્તેથી આવે છે, અને અમદાવાદ તરફથી આવવું હોય છે તો બી. પી. સી. આઈ ને રસ્તેથી આવે છે. પરંતુ આ સર્વે ઉતારઓ નૂદા નૂદા રસ્તે ધસી આવે છે તેથી કદી લડતા હોય તેમ જાણ્યું છે ? નહિ જ. કારણ સહકોઈ સમજે છે, કે જે રસ્તો પોતાને અનુકૂલ હોય તે જ રસ્તે ધસી આવવું તેમને સુખમ પડે છે. નૂદા નૂદા ધર્મના સંજર્થમાં આવું જા છે. તે એક રચનાપ્રતિ જવાના નૂદા નૂદા માર્ગો છે. અને તે મનુષ્યોના નૂદા નૂદા અધિકાર જોઈને જ રચાએલા છે.

મનુષ્યમાત્રમાં એક ચિત્ત (life) વસ્તુ સમાન છે, એક જ છે, અને આ વસ્તુના સ્વરૂપને જાણવું, કે જે વસ્તુના મનુષ્ય જનેસો છે, અથવા તો જે વસ્તુ તેનું સર્વસ્વ અથવા મનુષ્યત્વ છે, અને જેના વિના મનુષ્યનું અસ્તિત્વ સંજાવતું નથી—એ જ ધર્મમાત્રો

મુખ્ય હેતુ છે. પરંતુ તેને જાણવામાટે સર્વનો અધિકાર એકસરખો નથી, અને તેથી જ જૂદા જૂદા ધર્મો ઉત્પન્ન થયેલા છે, તથા તેની જગતમાં આવશ્યકતા છે. તેથી જૂદા જૂદા ધર્મો હોવાથી નથી તો દેશને હાનિ, કે નથી તો મનુષ્યને અતિગત હાનિ. માત્ર ધર્મના સાચા સ્વરૂપને જ સમજવાની જરૂર છે.

તેથી જૂદા જૂદા ધર્મો આપણા દેશમાં છે, અને તેથી પ્રજાનો હિત થતો નથી, એમ કહેનાર શૂંઝ જ કરે છે. આ ધર્મો ઉપર કુદાડ મારવા કરતાં જો આ ધર્મોના વાસ્તવ સ્વરૂપને પ્રજાને સમજાવવામાં આવે તો તેનો એવો અવ્યુદય થવાનો સંભવ છે, કે જેવો અવ્યુદય કોઈ પણ પ્રજાએ અદ્યપિ કર્યો નથી. જૂદા જૂદા ધર્મવાળા પરસ્પર લડે છે, કે તેમનામાં વૈમનસ્ય પ્રકટે છે, તેવું કારણ એ છે કે તે પોતાના ધર્મના સ્વરૂપને સમજ્યા નથી, તથા ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે તેમનામાં દ્વેષ, ઈર્ષ્યાઆદિ વિષમાન હોય છે. ખરું કહીએ તો ધર્મના સાચા સ્વરૂપને સમજવાથી જ દેશમાં એકરાગ વધવાનો સંભવ છે. કારણ કે જ્યારે મનુષ્ય જાણે છે, કે આપણે સડને એક જ સ્થાનમાં જવું છે, આપણે સર્વ એક જ દેશના પ્રવાસી છીએ, તથા આપણે વસ્તુતઃ એક સ્વરૂપ જ છીએ, ત્યારે જેવો એકરાગ અથવા પ્રેમ તેમનામાં પ્રકટે છે તેવો પ્રેમ જીજી કોઈ રીતે પ્રકટતો નથી જ.

જો વિદેશી મનુષ્યો આપણા મનુષ્યો ઉપર એવો આક્ષેપ કરે છે, કે તમારાં દેશમાં જૂદા જૂદા ધર્મો છે, તેથી જ તમારામાં સાચો સ્નેહ પ્રકટતો નથી તથા સંપ થતો નથી, તેમને તેમને પૂછીએ છીએ, કે યુરોપમાં પ્રધાનપણે એક ખ્રીસ્તી ધર્મ જ પ્રચલિત છે, છતાં આજે હાથો મનુષ્યોનો સંહાર કરનાર વર્તમાન મહામારત યુદ્ધ કેમ ચાલી રહ્યું છે ?

આપણા ઉપર આવો આક્ષેપ કરનાર મનુષ્યોને આપણા દેશનાં જૂદા જૂદા ધર્મોનાં સ્વરૂપ સંબંધમાં જરાપણ ખબર નથી, અને તેથી અજ્ઞાનપણે જ તે આવો આક્ષેપ કરે છે, અને તેથી તે અનુકંપાને જ પાત્ર છે. વૈમનસ્ય અથવા કુસંપનાં કારણ જૂદાં જ છે.

અને તે જ પ્રમાણે આપણા દેશના મનુષ્યો કે જેમણે અંગ્રેજી શિક્ષણ લીધેલું છે, અને જે અંગ્રેજી રાજ્ય હોવાથી આજે મોટા ગણાય છે, તેમને પણ ધર્મના સંબંધમાં કંઈ જ જ્ઞાન નથી. તે એવી સ્થિતિમાં હિચ્કા હોય છે, કે ધર્મના સંબંધમાં તેમને કશી જ ખબર ન પડે તથા પછીથી પણ જે ધર્મદંડ સાચું સ્વરૂપ સમજનાર છે, તેમનાં સંબંધમાં પણ તે કદી આવેલા નથી, તથા ધર્મના સ્વરૂપને સમજવાને તેમણે કદી પણ પ્રયત્ન કરેલો નથી. તેમણે તો ધર્મ non-being અને impossible છે એમ જ માની લીધેલું હોય છે. અને તેથી જે બાબતમાં જે તદ્દન અજ્ઞાન છે, તેમનો તે બાબતમાં અભિપ્રાય પણ નકામો છે. તેથી આપણે એમ જાનવું કે જૂદા જૂદા ધર્મો આપણા દેશમાં હોવાથી દેશને હાનિ છે, તે ભૂલભરેલું છે. અને તેમ આપણે માનતા હોઈએ તો આપણા વિચારને ફિરવવાની જરૂર છે.

આપણે જે કંઈ કરવાનું છે, તે એ છે, કે આપણે જે ધર્મમાં હોઈએ, તે ધર્મના સ્વરૂપને ઝોળખવાને નિત્ય પ્રયત્ન કરવો. અને આ પ્રમાણે જો આપણે પ્રયત્ન કરીશું તો આપણે અવશ્ય તેના સ્વરૂપને જાણી શકીશું. અને ત્યારે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે

આપને સમજશે, કે આપણે સર્વ એક જ દેશના પ્રવાસી છીએ, અને આપણા નૃદા નૃદા ધર્મ તે, દેશપ્રતિ લઈ જનાર નૃદા નૃદા અનેક સમુદાયો બરેલા મનોદર માર્ગો ન છે. જેમ મુમિતિની વ્યાખ્યાએને ખરી માનીતે આપણે વ્યવહાર કરીએ છીએ તેમ આપણે સર્વ જંદુ ન છીએ, એ પ્રમાણે માનીને વ્યવહાર કરવાનો છે. કવિવર શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્રાચાર્યજીની નીચેની કવિતા આ પ્રસંગે આપણે સહજે ગાવા જેવી છે.

(મોહન વિરહે આંત્રી હું દિવાની બની, એ રાગ.)

વિષયદવાસી સર્વ આપણ જંદુ છીએ,

પ્રભુ સિંહુદેરા આપણ બિંદુ છીએ;—

આત્મચરકેર રાગ, આપણ છયએ પલ્કી, ૧

પ્રજ્ઞ દૃષ્ટિથી શાસતો, સદનો એક ન વધી,

તત્ત્વવિચારવડે શારીરિક વેદના શમાવવાની

एक कळा.

કોઇ પ્રસંગે તમને કોઇ શારીરિક વ્યથા થતી હોય તેવે પ્રસંગે આ ઉપાય તમે અનુભવી જોજો, અને તમને તે વ્યથા આશ્વર્યકારક રીતે શમી જાયેલી જણાશે, અને તેના સાથે તમને અપૂર્વ આનંદ પણ થશે.

પરંતુ આ માર્ગમાં તમારો પ્રવેશ ત્યારે થઇ શકશે, કે જ્યારે તમે તત્ત્વવિચારના માર્ગમાં સહેજ સરખો પણ પૂર્વે પ્રવેશ કર્યો હશે.

તમને શરીરના કોઇ ભાગમાં વેદના થતી હોય તો પ્રસંગે તમારે આ પ્રમાણે વિચાર કરવો. તે વેદના શરીરના જે ભાગમાં થાય છે, તે ભાગ આ વેદનાના સ્વરૂપને જાણુ છે કે ? આ સંબંધમાં તમે વિચાર કરશો તો તમને જણાશે, કે તે શરીર તો જડ છે. અને તેને તે જાણી શકે તેમ નથી. તે વેદનાને જાણનાર તો આપણા શરીરમાં રહેલી કોઇ જુદી જ વસ્તુ છે. તે વસ્તુ અને શરીર એ એક નથી, પણ જુદાં છે. જે વસ્તુ આ વેદનાને જાણે, છે. તે વસ્તુ તે આપણું આત્મસ્વરૂપ છે. જો તે વસ્તુ આ શરીરમાં ન હોત તો, જડ શરીર તેને જાણી શકે તેમ નહતું. પરંતુ આપણા શરીરમાં રહેલી ચિત્સંતા જ તેને જાણી શકે છે. અને આ સત્તા કે જે તેને જાણે છે તેને અને તે વેદનાને અજોડ સંબંધ નથી, પણ તે બંને જુદાં છે. પરંતુ અજ્ઞાનથી તે સત્તા એમ માની લે છે, કે આ વેદના મને થાય છે, અને તે શરીર તે હું જ છું. પરંતુ આ અજ્ઞાન જ છે. વસ્તુતઃ તે વેદનાને જાણનાર વસ્તુ તે, શરીરથી અથવા તે વેદનાથી ન્યારી છે. તે તેને જાણી શકે છે, તેથી તે જ્ઞાનવાન છે. એમ સિદ્ધ થાય છે. તે તેને જાણે છે એ તેના એક અમત્કારવિશેષ છે. તેથી તેને જાણનાર જે ચિત્તતરંગ છે, તે તેનાથી ન્યારું છે, અને તે તરંગ અને આપણે એક જ છીએ, અને તેથી આપણે તેનાથી ન્યારા જ છીએ. અર્થાત્ આપણે તે વેદના થતી વખતે આપણી દૃષ્ટિ તે વેદનાપ્રતિ સ્થાપીએ છીએ તેને ઠેકાણે આપણા આત્મતત્ત્વપ્રતિ સ્થાપવાની છે. તે વેદનાપ્રતિ આપણી દૃષ્ટિને આપણે સ્થાપીએ છીએ તેથી આપણને તેનું જ્ઞાન થાય છે, અને તેથી દુઃખ થાય છે. પરંતુ જ્યાં તેને જાણનાર આપણા આત્મતત્ત્વપ્રતિ આપણી દૃષ્ટિ આપણે સ્થાપીએ છીએ ત્યાં તે દુઃખ તરત જ વિસાધ જાય છે. યુનઃ તરત જ આપણી દૃષ્ટિ તે દુઃખપ્રતિ જાય છે; યુનઃ તેને વાળાને આપણા આત્મસ્વરૂપપ્રતિ આપણે વાળવાની છે. અને તેમ કરતાં આશ્ચર્યકારક રીતે વેદનાનું જ્ઞાન શમેણ જણાય છે. પણ તે એકાદ ક્ષણ જ ટકે છે. બીજી ક્ષણે જ તેનું યુનઃ જ્ઞાન થાય છે. પરંતુ આપણે જે કરવાનું છે તે સાવધાન રહીને આ ક્ષણને વધારવાની છે. અને તેમ કરતાં કરતાં આપણને તેવો અન્યાસ પડી જાય છે, દેહાધ્યાસ છુટે છે, અને શારીરિક વેદનાથી આપણે નિત્યને માટે મુક્તિ મેળવે છીએ.

એમ કહેવાય છે, કે અપ્રકટકોટના સ્વામીની જગ્યા ઉપર એક પ્રસંગે દેવતાને એક અંગારો મૂકવામાં આવ્યો હતો, અને તે ભાગ જળ્યા જ કરતો હતો છતાં તેમને જરા પણ હોભ થયો નહતો, પણ તે પોતાની સ્વાભાવિક પ્રસન્નતાને રક્ષી રહ્યા હતા. આવા બીજા

દષ્ટાંતો પણ અનેક મળી શકે તેમ છે. તાત્પર્ય કે, સાચા શાની મહાપુરુષોએ દેહાધ્યાસને છત્વો હોય છે, અને તેમણે આત્માનો અપેરોક્ષ અનુભવ કર્યો હોય છે. જેથી આવા પ્રસંગે તે જ્ઞાતિ દેહાકાર થવા દેતા નથી, પણ સ્વરૂપાકાર કરે છે, અને તેથી તેમને દેહમાં થતી વેદનાનું જ્ઞાન થતું નથી.

તે પ્રમાણે તમારે પણ કરવાનું છે. વારંવાર જ્ઞાતિને સ્વરૂપાકાર કરવાની છે. અને તેવો અધ્યાસ પડતાં આવા વેદનાના પ્રસંગે જ્ઞાતિ ઇચ્છાનુકૂલ સ્વરૂપાકાર કરી શકાય છે. અને તેમ થતાં શારીરિક વ્યથા દૂર થઈ શકે છે.

આ પ્રમાણે કહેવું, લખવું કે આ વાર્તા જાણવી સહજ છે, પણ તે પ્રમાણે આચારમાં ઉતારવું કઠિન છે. તોપણ અધ્યાસની કંઈ જ કઠિન નથી. તેથી ક્રમેક્રમે અધ્યાસ પાડતાં આ કળા સિદ્ધ થઈ શકે છે.

પણ સાચા શાની પુરુષો પોતાને અનેક પ્રકારની શારીરિક વેદના થતી હોય છે છતાં તે તેને સમાવવાને ઓપધ્યાદિ લૌકિક ઉપચાર કરતા નથી. આવાં પુરુષોને જોઈને જેમને, જ્ઞાન થી વસ્તુ છે તેની કશી જ ખબર નથી, તે મનુષ્યો કહે છે, કે અહો ! અમુક પોતાને મોટા શાની કહેવાશે છે છતાં તેમનાથી પોતાનું આટલું દુઃખ પણ ટાળી શકાતું નથી. પરંતુ આ મનુષ્યો જેમ જાને છે તેમ આ પુરુષો પોતાનું દુઃખ ટાળવાને સમર્થ નથી હોતા એમ નહિ. તે પોતાનું કોઈ પણ દુઃખ છુટે તે ક્ષણે દૂર કરી શકે તેમ હોય છે. પણ જેમ આપણને આવી વ્યથાથી દુઃખ ધાય છે, તેમ તેમને દુઃખનું જ્ઞાન થતું નથી. પરંતુ તે નિત્ય સ્વરૂપમાં રમતા હોવાથી સર્વદા સુખ, અને આનંદનો જ અનુભવ કરતા હોય છે. તેમની જ્ઞાતિમાં, તેમને સ્વરૂપાધ્યાસ એટલો સિદ્ધ થયેલો હોય છે, કે તેમને શારીર વેદનાનું જ્ઞાન થતું નથી. તે છુટે તે ક્ષણે પોતાની જ્ઞાતિને સ્વરૂપાકાર કરી શકે છે. અને તેથી આવા વેદનાના પ્રસંગે તેમની જ્ઞાતિમાં દુઃખનો સ્પર્શ થતો નથી. તેથી તેમને દુઃખ હોય તોપણ સરખું છે, અને ન હોય તોપણ સરખું છે. તેથી જગત્પત્ની દષ્ટિથી તે જોવા દુઃખી જણાય છે તેવા દુઃખી તે હોતા નથી, પણ નિત્ય સુખી જ હોય છે.

કાંઈ કાંઈ મનુષ્યો આ ઠેકાણે એવી શંકા કરે છે, કે આવા પુરુષો જો, કે શાની હોય છે, તોપણ તે પ્રારબ્ધને ટાળવાને સમર્થ હોતા નથી. પરંતુ આ પણ તેમની ભૂલ જ છે. જ્ઞાનાત્મિક સર્વ કર્મોણિ મર્મરાત્ત કુલ્લેર્જ્જન, એ શ્રીભગવદ્ વાક્યાનુસાર શાની પુરુષ પોતાનાં પ્રારબ્ધ, સંચિત તથા ક્લિપ્તમાણ્ય સર્વ કર્મોને બંધન કરી શકે છે. પરંતુ શાની પુરુષ પ્રારબ્ધને ટાળવાને પ્રયત્ન કરતા નથી, તેનું કારણ એ છે, કે તેમની જ્ઞાતિમાં, કે દષ્ટિમાં, પ્રારબ્ધ, દુઃખ, કે શારીર એવી વસ્તુ જ નથી. તેમને તો એક જ તત્ત્વમાં રમવાનું હોય છે, અને તેથી તેના વિના તેમને અન્ય વસ્તુનો અનુભવ થતો જ નથી.

આવી વાર્તાઓ જેમને તત્ત્વવિચારસંજ્ઞાથી વિચાર કરવાનો અધ્યાસ છે, અથવા પ્રિય છે તેમને જ રચે છે. અન્યને તો તે ટુંબડીમાં કાંકરાજેવી અને શુષ્ક લાગે છે, અને તેમને તેમાં અસુપ્રવેશ પણ થઈ શકતો નથી. જેમને આ વિષય રચે છે તેમને તો આવી વાર્તા અથવા આવી ચર્ચા એટલી રચે છે, કે કંઈ કહેવાની વાત જ નહિ. તમને આ વાર્તા સ્પર્શી હોય તો ઉપર દર્શાવેલી કળા તમે સિદ્ધ કરીને સાચાં તત્ત્વજ્ઞાની થશો.

ગુરુ ગોવિંદસિંહ.

ઉપનિષદમાંની નચિકેતાની આધ્યાત્મિક ધણીએ વાંચી હશે. નચિકેતાના પિતા યજ્ઞમાં વધારેલા આલેણેને ઘણી જ દસકી દક્ષિણા આપતા હતા, તેથી નચિકેતાએ પિતાને પ્રાર્થના કરી, ' પિતાજી દાક્ષણમાં તમે મને કેને આપશો ? ' પિતાએ કોંઈ દર્શાવી કહ્યું, ' યજ્ઞ-પ્રાણને. '

ગોદાના વચનનું ઉલ્લંઘન થતું નથી. યજ્ઞપ્રાણને આ સુકુમાર બાળક આપવામાં આવ્યો. પરંતુ એ જ બાળકે જનસમાજના કલ્યાણને અર્થે આધ્યાત્મવિદ્યા યજ્ઞપ્રાણ સેથી મેળવી.

ગુરુ ગોવિંદસિંહના જીવનચરિત્રમાંથી આવી જ હકીકત મળી આવે છે. ગોરખજીએ બાદશાહ હારમીરના પંડિતોને મુસલમાન બનાવવા 'જુલમ' ગુજારતો હતો. મારે તે લોકો રોગ બહાદુરને સારણે ગયા. તેમણે કહ્યું, ધર્મને માટે જ્યાં સુધી કોઈ મળવાનું વ્યક્તિ આત્મભોગ આપવા તૈયાર થશે નહિ, ત્યાં સુધી આપણે જાંબીને બેસવાના નથી.

આ શબ્દો સાંભળી ગુરુ ગોવિંદસિંહને બહુ જ ધાગી આવ્યું. તેમની ઉમર માત્ર નવ વર્ષની હતી. તે બોલી ઉઠ્યા, ' પિતાજી આપના પોતાના કરતાં કાણુ વધારે બળવાન છે ? હું ધર્મને માટે યજ્ઞપ્રાણને આપું જ બલિદાન આપો ? '

પુત્રના વચનથી પિતા ઉત્તેજિત થયા. ધર્મનું જીવન જીવકી ઉઠ્યું, ધર્મની વેદિ ઉપર પોતાના શરીરની આદુતિ આપવા પિતા તૈયાર થયા અને તેમના વંશજોને માટે અદ્વય કીર્તિ વારસામાં મૂકી ગયા.

આધ્યાત્મિકવિદ્યા ઉપરાંત નચિકેતાને અગ્નિપ્રકટાવવાની ગુપ્ત વિદ્યા પણ પ્રાપ્ત થઈ હતી. ગુરુ ગોવિંદસિંહને આવું કોઈ જ્ઞાન મળ્યું નહતું. પરંતુ લોકોના હૃદયમાં ધર્મનું જીવન પ્રકટાવવાની કળાનું જ્ઞાન તેમણે મેળવ્યું હતું. ભૌતિક દુઃખો સહન કરવાની ઔદિક વિપત્તિઓ ટાળવાની અને સાંસારિક અમરતા દૂર કરવાની ચક્રિતથી જ મનુષ્ય માત્ર જીવે સારું મહા શીર્ષનાં કાર્યો કરી શકે છે. મૃત્યુ પાસેથી જ જ્ઞાન તેમણે મેળવ્યું છે તે તેમના જીવનચરિત્રના પાતામાં પોતાના દેશના બહુઓના ઉપયોગમાટે તેમણે સંગ્રહ કરી રાખ્યું છે. આ જ જ્ઞાનના જીવનથી તે પોતાના ગૌરવ વર્ધની વિચરના પુત્રને જ્યારે તે રજસંગ્રામમાં જતાં તરસ્યો થયો અને પાણીના પ્યાલા માટે બટક્યો ત્યારે એ ઉપદેશ આપી સંકેપ, ' પ્રિય પુત્ર ! હર નહિ ! અમૃતતા પ્યાલા સાથે દેવો તારી સદ જોતાં ઉભા છે. જ અને તારા ભાઈની સાથે તેનો ઉપયોગ કર. '

નાટ મોગ આપવો, આત્મસંયમ અને સ્વાત્માર્પણ કરવા તૈયાર થવું એ છે, એટલે કે હવનનો આદર્શ ઉચ્ચ રાખવો અને ખીણ બધી વ્યાવહારિક વ્યાખ્યાને ગૌણરૂપ આપવું તે છે.

ભરતબ્રહ્મિની આ બે દષ્ટાંતો ઘેરે ઘેર આચીત્તાં છે, અને તે બે દષ્ટાંતો સોમને ઉચ્ચ સ્વરે બોધ દે છે કે 'મોટા કાર્યને માટે તમારી કિંમતી ચીજોનું સમર્પણ કરો; મોટા કાર્યમાં તમારો આત્મલોભ આપો.'

પંથુ રોચનીય એ છે, કે હિંદુસ્થાનની પ્રગતિ એકમ કરવા સેકાં થયા મહાપુરુષો ઉત્પન્ન થાય છે, મહારામા ગૌતમબુદ્ધના વંશતથી આવમાવનો ઉપદેશ કરવા બગીરથ પ્રયાનો થયા છે, પરંતુ તેની અસર જોઈએ તેવી થઈ નથી ! વંશતો વંશત મહાસાગરનાં જિંદુઓ બિન્ન બિન્ન પોતાના તથામાં એકાં થાય છે, અને તેઓ આખા મહાસાગર સાથે તેમ જ અન્ય સાથે અથડાઅથડી કરે છે.

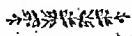
ગુરુ ગોવિંદસિંહે પણ આ હર્ષ વ્યાધિ મટાડવા પ્રયત્ન કર્યો છે. તેનો આદેશ એ હતો કે,

દુર્ક હિન્દુઝા ઝમંઝા મિટાઓ.

હિન્દુ મુસલમાનના ઝગડા મટાડી એક્ય કરવાનો તેનો ઉદ્દેશ હતો. એ ઉદ્દેશ પાર પાડવામાં તેના અતુનાયિઓ તથા દેવપુત્રો પાછળ પડ્યા છે ! હવે જો આ દેશની પ્રજા આ પુરુષનો ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવા આગ્રહ રાખશે તો તે

ચારુલતા

અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૪૦

પ્રકરણ ૬.

અધ્યયન.

મણુલાલના ગયા પછી હું વીતી, વાતકેપર વિચાર કરતી તથા શોક કરતી બેઠી, કે અરે ! મારી આ શી દશા ? મને પૂરી આત્રી હતી, કે કમલાશા કરનો બને, કે મને મેળાપ થયો નહતો, તો પછી તે મારી અભિલાષાને પૂરી કરશે. અને આ પ્રકારનાં વિચારોએ અથવા આશાએ જ મેં રમણુલાલના શબ્દોકેપર કિચિત્ સરખું પણ આન આપ્યું નહતું, અને તેમની ઉપેક્ષા કરી હતી. તો પછી તેમના ગયા પછી મને એ વિચાર આવ્યાવિના ન રહ્યો, કે જ્યેમ મેં રમણુલાલનો સ્વીકાર કર્યો નથી, તેમ મારો કદાચ કમલાશા કર સ્વીકાર નહિ કરે તો મારી શી દશા થશે ? આ વિચાર આવતાં મારા આખા શરીરમાં એક પ્રકારનો લાગ્ય થયો અને તેને લીધે મારાં સર્વ ગાત્ર સિથિલ થઇ ગયાં, તથા મારા આખા શરીર ઉપર પરસેવો આવી ગયો. આ વિચારની પાછળ ખીજે વિચાર એ આવ્યો, કે ત્યારે શું મારે રમણુલાલની પાસે દીનતાથી માફ પાછિયદણુ કરવા વિનંતિ કરવી ? અને તે વખતે તે આજે જ્યેમ મેં તેમનો તિરસ્કાર કર્યો છે તેમ મારો તિરસ્કાર કરે, તો મારે શું કરવું ? અરેરે ! આ વિચારે માફ મળજ શું થવાઇ નય છે અને મને કંઈ જ સુઝ પડતી નથી. તેથી મને એમ તો લાગ્યું જ, કે રમણુલાલને અપ્રસન્ન કરવામાં મેં કંઈ સારું કામ તો નથી જ કર્યું. આવા વિચારે મને આજની રાત્રે સંતિથી નિદ્રા પણ ન આવી. વચમાં નિદ્રા આવવા જેવું થાય અને વળી દુઃસ્વપ્નથી વિલેપ થાય. એ પ્રમાણે આખી રાત્રિ મેં અસ્વસ્થપણામાં કાઢી. નિયમપ્રમાણે પ્રભાત થયું, અને હું છીને શોચ સ્નાનાદિ જીવનકર્તવ્યમાં જોડાઇ. આજે સોજના રમણુલાલ આવ્યાવિના નહિ રહે, એમ હું ધારતી હતી. પણ મારું ધારું જોડું પડ્યું. આજે તો તે ન આવ્યા પરંતુ બીજા પાંચ સાત દિવસ પણ તે ન જણાયા. તે ઉપરથી મારા પિતાજીને કંઈ એન પડ્યું નહિ. એટલે તેમણે મને પૂછ્યું, કે રમણુલાલ કેમ આવતા નથી ? મેં ખરું કારણ સુપ્ત રાખી, ખીજા જ આડીઅવળો કારણ જણાવ્યાં. પરંતુ કોણ જાણે જ સાત દિવસ પછી તે ખન્નેનો મેળાપ રસ્તામાં ક્યાંથીએ થઇ ગયો ! રમણુલાલે સર્વ દક્રિકત મારા પિતાને કહી દીધી. આ દક્રિકત સોમજાને મારા પિતાને અસંતોષ થયો તથા તે નિરાશ થઇ ગયા. પોતાની ઇચ્છાવિરુદ્ધ થતાં જીવેને દુઃખ થાય છે, એ સ્વાભાવિક છે, તે નિયમે મારા પિતાને પણ અત્યંત પ્રસંગે અતરૂમાં દુઃખ

મધુ. તેમણે ઘેર આવીને મને પોતાની ખાસે બોલાવીને કહ્યું. ચારુલતા! તે તારા સગન-
સંબંધી શો નિશ્ચય કર્યો? મારા પિતાની મુખમુદ્રા સહોદ્ય જોઈને મેં કહ્યું, પિતાજી! હું
શું નિશ્ચય કરું? મારા કલ્યાણને ખાર આપને શિરે રહેશે છે, તો તેની ચિંતા આપને
જ હોવી ધટે છે. તેમણે આ ઉત્તર સાંભળીને વધારે અપ્રસન્ન થઈને સ્પષ્ટ કહ્યું, સ્વારે
તે રમણલાલની માંગણીના કેમ અસવીકાર કર્યો?

મેં કહ્યું, આપને પૂછવાવિના હું કેવી રીતે તેનો નિર્ણય કરું? પિતાજીએ કહ્યું
પણી મેદની વાત છે, કે તારા જેવી સુશિક્ષિત અને આટલી યુષ્ક વયની કન્યા એ
પ્રમાણે સ્વતંત્રપણે નિશ્ચય કરી-સકતી નથી! આવી બાબતોનો નિર્ણય જીવેશએ પોતે
કરવો જોઈએ, અને તેનો નિર્ણય તું કરી શકેશ છે તો મેં તને ઈશ્વર શિક્ષણ આપેલું છે
છતાં આશ્ચર્ય છે, કે, મારે આશ્ચર્ય હજી સાર્થક થયેલો હું જોતો નથી!

પિતાજી ક્રોધેન વંદીલ હતા, પણ આ ઈશ્વરે તેમણે મોટી બૂઝ કરી, તેમની સેમને
ખબર રહી નહિ. મેં તેમના જ વચનનો લાભ લેઈને કહ્યું, જો આપની એવી ઇચ્છા છે તો હું
મારે અભિપ્રાય જણાવું છું, કે રમણલાલની સાથે લગ્ન કરવાની મારી જરા પણ ઇચ્છા
નથી. વળા તેના ઉપર મારો અનુરાગ પણ નથી. એવ, એમ. એન્ડ એસ ની પરીક્ષા પાસ
કર્વાવિના લગ્ન કરવાનો મારો વિચાર નથી.

તે કદી વિચાર કર્યો છે ? મેં કહ્યું, મારા સ્વીકાર તે કેમ નહિ કરે ? હું. તેમની સાથે લગ્ન કરીને સનાતન ધર્મનો સ્વીકાર કરીશ.

મારા પિતાજીના ક્રોધનો હવે તો પાર ન રહ્યો. તેમણે પોતાના બુદ્ધિભરેલા જમીન ઉપર પછાડીને કહ્યું, તારે શું હું મારું નામ બોળવા બેઠી છે ? શું આટલા માટે જ મેં તને આ શિક્ષણ આપ્યું ? જા, કુત્રાંગાર તું મારી પાસેથી દૂર જા, અને મને તારું સુખ ખતાવીશ નહિ.

મને પણ આ શબ્દો સાંભળીને ક્રોધ થયો, અને હું પણ ક્રોધથી ઉઠીને મારા પોતાના ઓરડામાં આવી. કેટલીક વાર તો મને કંઈ જ મેન પડ્યું નહિ, અને મગજમાં પારત્રિનાનો ચોળો રહ્યો. પણ થોડીવારે ડોળું પાણી જેમ નિર્મળ થાય અને કચરો તળીએ બેસે, તેમ મારું મગજ પણ કંઈક સાંત થયું, અને હવે હું સ્થિરતાથી વિચાર કરવા લાગી. આ વખતે મને વિચાર કરતાં જણાયું, કે મેં મારા પિતાજી ઉપર ક્રોધ કર્યો, તે બુલ્બુલ કરી છે. મારે તેમને સ્વીકૃતિ બોલવા ન હતા.

આજે ! આ પ્રમાણે આ જગતમાં કેટલાં મનુષ્યો પ્રવૃત્તિ કરતાં હશે ? પોતાના સ્વભાવ ઉપર અંકુશ પ્રાપ્ત નહિ હોવાથી અનેક મનુષ્યો આ જગતમાં મારી પેઠે દુઃખી થતાં હશે. આ બાબતમાં કેળવણી અને વગર કેળવણીના મનુષ્યો સરખા જણાય છે. ઉંચી કેળવણી લીધેલા મનુષ્યો પણ ક્યાં ક્યાં ક્રોધ આદિ વિકારોથી રહિત હોય છે ? અને જ્યાં આ વિકારો પ્રવર્તે છે ત્યાં સુખશાંતિની પણ શી આશા ? પરંતુ આ વિકારોનો જય કરવાનું શિક્ષણ પ્રબળે આજે કોણ આપે છે ? સુખશાંતિને માટે સકંડી પ્રથમ આજ પ્રકારના શિક્ષણની જરૂર છે. આ વિકારોને યમાવવાનું જ્ઞાન, કે બળ મારામાં ન હોવાથી આહા ! હું કેટલી દુઃખી થાઉં છું.

આ પ્રમાણે મારા મનમાં હું વિચાર કરવા લાગી. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને મેં એ નિશ્ચય કર્યો, કે પિતાજીની ક્ષમા મારામાં જ ઉત્તમ છે. કારણ કે તેમને અપ્રસન્ન કરવા, એ તેમને સામાન્ય હાનિ કરનાર નથી. તેથી હું ઉઠીને મારા પિતાના ઓરડા તરફ ગયું. અને બારણું ઠાલું પાસેથી હવે તેને હજવેથી ઉઘાડીને જોયું તો મેં શું દીડું ? મેં એક વિવશ બેસી દીડો. મારા પિતા એક ટેબલ પાસે ખુરશી ઉપર બેસી હતા. તેમનાં હાથમાં એક ગ્રંથનો નોનો ખાસો હતો. તેમણે ઉપર એક લાલ રંગના કાંઈ પ્રકારનાં ભરેલી એક શીશી પોલી હતી. જેમાંથી તે પદાર્થ ઠાળીને મારા પિતા પીતા હતા. હું તરત જ સમજી ગયું, કે તે શી વસ્તુ છે. મને તેથી સામાન્ય ખેદ ન જ થયો. મેં તરત જ હજવેથી તે બારણું હવે તેમ બંધ કરી દીધું અને પુનઃ જઈને મારા ઓરડામાં હું એક આરામ ખુરશી ઉપર પડી. આ ક્ષણે મને જરા પણ સ્વાસ્થ્યનું ભાન નહતું. મારા પિતાવિશે મને જે માનસિક આજીર્ણ હતી, તેમાં આજે ન્યૂનતા થવાવાના રહી નહિ આજે જ મને સુરપટ થયું. કે વિશ્વધર્મ સમાજના મનુષ્યો ક્રોધ પણ ઉંચા સદ્ગુણવિનાના છે. અને તેથી મને પણ તેના વિશે તિરસ્કાર ઉપજ્યો. તેમ છતાં આશ્ચર્ય એ હતું, કે આ સમાજના મનુષ્યો જગતને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા. નો પોતે સુધાર્યા નથી તે અન્યને

સુધારી સધાર છે ! તેથી જેમણે જમણે કે બીજા મનુષ્યોને સુધારનાં કોય તેમણે જ પ્રથમ સુધરવું જોઈએ. અને આવા પ્રથમ પોતે સુધરેલા મનુષ્યો જ બીજાને સુધારવાનું અધિકારી છે; અન્યને બીજાને સુધારવાનો કરો જ અધિકાર નથી. અને તે છતાં જ પોતે સુધર્યા છે, જે વિવિધ સદ્ગુણુકૃત થયા છે, જેમણે કામ ક્રોધાદિક અંતઃકરણના વિગ્રહને છુટ્યા છે, તેવા મનુષ્યો બહેને બીજાને સુધારવાને કંઈ પણ પ્રયત્ન ન કરે તોપણ તેમના સહવાસથી કે વાતાવરણમાત્રથી બીજા મનુષ્યો સુધરે છે. તેથી મનુષ્યો જે પ્રથમ કરવાનું છે તે એ જ છે, કે પોતે સુધરવું, પોતે સદ્ગુણી થવું, પોતે હિંસા ચડવું, અને આ પ્રમાણે હિંસા ચડનારને જ અન્યને હિંસા ચડાવવાના માર્ગનું સાચું જાન હોઈ શકે છે. અન્ય મનુષ્યો તો બીજાના પોતે ખાડામાં પડે છે, અને બીજાને ખાડામાં પાડે છે. તેથી આ વિશ્વધર્મસમ્માજ એ પ્રભને કોઈ પણ પ્રકારના લાભને કરનાર નથી, એ વાર્તા આજે અને સારી રીતે સમજાવાયેલા ન જ રહી. અને જ્યારે અને આ સુધારાસમ્માજ તરફ તિરસ્કાર પ્રદર્શ્યો ત્યારે સનાતન ધર્મતરફ અને પ્રેમ પ્રદર્શ્યો. અને તેને લીધે હંમવાસ કર તરફ મારું હૃદય વધારે વ્યાકર્ષાયું. વિશ્વધર્મસમ્માજમાં રહેવાથી મારા પિતાની પેઠે મારું અધઃપતન તો નહિ થાય, એ બાબ અને હવે રહેવા લાગ્યો. કારણ કે સંગથી શું શું નથી થયું ? તેથી હવે તો કોઈ રીતે આ સમાજઓનો સંબંધ છુટે તો સારું, એમ અને દંઢ થયું, અને આની સાથે એ પણ દંઢ થયું, કે રમણલાલની સાથે કદી પણ ઇચ્છા કરવું નહિ. કલ્યાણ હંમવાસ કરે મારો રવીકાર નહિ કરો તો હું એલ. એમ. એન્ડ એસ.ની પરીણા પસાર કરીને સ્વતંત્રપણે હાથરનો ધંધો ચલાવીશ અને મારું પોપણુ કરીશ.

આવા વિચારના વખતમાં ગુચવાતાં મારાથી કંઈ જ નિર્ણય થઈ શક્યો નહિ. અને આવા વિચારથી મારું મગજ યાદી ગયું, અને હું ક્યારે ઉઠી ગઈ તેવું મને લાગ રહ્યું નહિ.

આ પ્રમાણે બે દિવસ ગયા પછી, મારા પિતાજીએ મને એક ચીઠ્ઠી દેશીક વાગે મોકલી. તેમાં લખેલું હતું, કે આજે હું પરગામ જઈ છું અને આઠેક દિવસ પછી ઘેર આવવું થશે.

પ્રિયવાચક ! જોયું, કે ? મારા પિતા ઘરમાં જ રહેતા હતાં છતાં મને તેમણે ચીઠ્ઠી મોકલાવી. આ પ્રતાપ યાને હતો ! તે પ્રતાપ અંગ્રેજી શિક્ષણનો હતો. એક વખત હું મુખ્ય ગઈ હતી ત્યારે તેમને ત્યાં ઉતરી હતી, તે ઘરમાં આર ભાઈઓ રહેતા હતા. આ આર ભાઈઓને જ્યારે કંઈ વાતચિત કરવી હોય ત્યારે નોકર સાથે કહાવી મોકલતા. તેમને અણુમનાવ હતો. અને તેથી એક ઘરમાં રહ્યા છતાં એક ખીજને તે કદી મળતાં નહિ. આ પ્રતાપ અંગ્રેજી શિક્ષણનો છે. અંગ્રેજી નહિ બણેલી મનુષ્યો, જો કે પરસ્પર મંદી લડતા એમ નહિ, પરંતુ તે એક જ ઘરમાં રહેતા હોય તો બોલ્યાવિના બધે જ્યારે મહિના રહે એમ બનવું નથી.

ખીજ દિવસે સવારે હું મારા પિતાની લાઇબ્રેરીમાં કોઈ પ્રેચક વિદ્યાનું પુસ્તક છે, કે કેમ તે જોવાને ગઈ. તેમના ઓરડામાં જઈને એક કપાટ મેં ઉઘાડ્યું, અને જોવા લાગી તો Anatomy એનેટોમીનું એક મોટું પુસ્તક મારા જોવામાં આવ્યું. મેં તે પુસ્તકને જોવું બહાર, ખેંચ્યું તેની જ એક શીશી ધમ લઈને નીચે પડી અને પુટી ગઈ. મેં ઉપર જોયું તો ખીજ બે શીશીઓ હજી તે ખાનામાં મૂકેલી હતી. આ શીશીઓ વિલાયતી કંચા દારૂની હતી, એવું અનુમાન વાચકે તરત કહે હશે. એક શીશી પુટી ગઈ હતી જોઈને હું ગભરાઈ ગઈ. હવે શું કરવું, એ પ્રશ્ન થયો. યોડીવારે વિચાર કરીને મેં અમારા નોકર ગોપાલને બોલાવ્યો. આ નોકર બહુ જ વિશ્વાસપાત્ર હતો. મેં તેને એક ચીઠ્ઠી અંગ્રેજીમાં લખી આપી અને પૈસા આપીને તેને તે પુટી ગયેલી શીશી લેવા મોકલ્યો. ગોપાલના અંધા પછી મેં નીચે પડેલી ભાગી ગયેલી શીશી લીધી. અને બારીબેથી ફેંટી દેવાનો વિચાર કર્યો. પરંતુ બારીબેથી તે વસ્તુ નાખીદિવા એ ચોખ્ખ નહતું કારણ, કે તેમ કરવાથી બહારથી પડેલીઓ અમારી આલયચક્રવિધે સહજ જોઈતા થઈ જવાનો સંભવ હતો. તેથી ગોપાલના આજ્ઞા પછી તેની પાસે જ તે સર્વ મેં બહાર નીકળી દેવાનો વિચાર રાખ્યો. પરંતુ આ કાણે એક મોટો ચમત્કાર બન્યો. તમે આને ચમત્કાર નહિ માનો, પણ હું તો એક ચમત્કાર જ ગણું છું. પેલી પુટી ગયેલી શીશીમાં થોડું દારૂ રહેલો હતો. તે શીશી મારા હાથમાં લેતાં જ મારી કુદિ જઈ થઈ ગઈ. મેં મારા પિતાનું જે ચિત્ર બે ત્રણ દિવસ પૂર્વે જોયું હતું તે મારા મગજમાં આબેહૂમ ખેંચી ગયું, અને મને આ વસ્તુનો સ્વાદ કાઢી જોવાને પ્રેરણા કેરવા લાગ્યું. અહો ! જે વસ્તુને હું અત્યંત મિહિરતી હતી, તે વસ્તુનો ઉપર આજે મને ગૈરકેમ પ્રકટવા લાગ્યો ! શું આ કુલ સંસ્કારો મારા પિતા તરફથી મને વારસામાં મળ્યા હતા, કે શું તે મારા પિતાના સહવાસમાં રહેવાથી મારામાં પડ્યા હતા,

કે શું કે તે વિશ્વધર્મસમાજમાં બળવાથી. તે સમાજના સંસ્કારો મારામાં ઉતર્યા હતા
 કે તે આજે આ પ્રમાણે મારા અંતઃકરણમાંથી નીકળત થતા હતા, તેની મને સુઝ પડી નહિ.
 આ કાર્ય કર્તવ્ય છે, કે અકર્તવ્ય, તે હિતકર છે, કે અહિતકર, તે જાણ કરનાર છે, કે
 પુનિત કરનાર છે, તે વિનિપાત કરનાર છે; કે હિમ કરનાર છે, તેનો વિવેક આ ક્ષણે હું
 કરી શકી નહિ. આ કાર્ય કરવું ખોટું છે, એ જાણવા છતાં હું કાણ જાણું ક્યાં કારણથી
 અંતરના વેગવડે તે કાર્ય કરવાને તત્પર થઈ હું જાણતી હતી, કે મને તેનાથી કંઈજ
 લાભ નથી, પણ સર્વ રીતે હાનિ જ છે, છતાં મને તે કાર્ય કરવાની વૃત્તિ થતી હતી!
 મારી વિવેકવૃત્તિ ધીમે ધીમે સમજા લાગી. મારી અંતરવૃત્તિએ મારી પાસે તે કુટુંબી સીંથી
 મારા હાથપાસે લેવરાવી. તે કુખાટના તે જ આનામાં એક નાનો ખાલો હતો, તે પણ મારા
 હાથે તે જ વખતે લીધો, અને તેમાં પેઢી સીંથીમાંથી પેલો પેય પદાર્થ ઘોડો રેડ્યો. મારી
 સ્થિતિ આ વખતે તદ્દન પરત્વ થઈ ગઈ હતી: તે પદાર્થથી બરેલો ખાલો લેખને હું પાસેના
 ટેબલપાસે પુરછીઉપર બેઠી અને તે પીવાનો વિચાર કરવા લાગી, પણ મને આ કાર્ય
 થઈ જ અમશ્વિત લાગ્યું. મેં મારા પોતાના પ્રતિ જોઈને કહ્યું, વિવેક! વિવેક! તમે આ ક્ષણે
 ક્યાં વસી છો? હું તમને કેમ જોતી નથી? ઉઠો. નીકળ થાઓ. અને કૃપા કરીને મારું
 અધઃપતન થતું બચાવો. આ ક્ષણપર્યંત હું સન્માજમાં જ વહી છું. આજથી અને કુમાર્જ-
 માં કૃપા કરી પ્રેરો મા. કહેવાય છે, કે છિદ્રેષ્વનર્ચાવહુલી ભવન્તિ એક છિદ્ર-એક દોષને.
 પ્રવેશ થતાં બીજા હજાર કોયો પ્રવેશે છે. તો મને એ બધ રહે છે, કે મારામાં બીજા દોષો
 પ્રવેશવાનું આજે આ દાર તો હું જિંદગી? અહહ! તેમ થશે તો આ વિશ્વમાં મારી શી
 ફર્ક સા થશે? અરે હજી મારા હૃદયમાં વિવેકવૃત્તિ કેમ નીકળત થતી નથી? પણ ક્યાંથી
 જામે? મારું અધઃપતન થવાનું હોય ત્યાં વિવેક, અને વિરાગ ક્યાંથી પ્રકટે? ન જાઓ!
 વિવેક ન જાઓ, અને મારા હાથે તે લાલ દ્રવ્યનો ખાલો મારા મુખે અડાઓ, અને જીભે
 તેને ગળામાં ઉતારી દીધો. પ્રિયવાચક! મેં આ કાર્ય તદ્દન પરવશપણે જ કર્યું હતું,
 પરંતુ તે ઉપરથી હું નિર્દોષ છું એમ હું કહેવી માગતી નથી. મારું અધઃપતન મેં મારી
 હાથે જ આજે કર્યું હતું, અને તેનો સામાન્ય ખેદ મારા હૃદયમાં પાછળથી થયો નહતો.
 હું આ અધમ કાર્ય કરીને મારા પરમપવિત્ર આર્થ દેહને તે વસ્તુથી અજ્ઞ કરીને મારા
 આરકમાં જઈને મારી આરામ પુરછીઉપર પડી. મારી આ પ્રસંગ પછી શી કુખલ
 સ્થિતિ થઈ તે મારા પ્રિયવાચકને તત્કાળ જણાવી તેમને હું અધિક કુખમાગી
 કરવા કહેતી નથી. જેથી ઘોડો સમજ ગયા પછી જ મારા તે આત્મકથનને હું જણાવવું
 લખિત ધાંડું છે.

શંકા-સમાધાન.

શંકા—પ્રાંત:કોસના આદ્ય એક સંજ્ઞન નીચે પ્રમાણે અમને એક પત્ર લખે છે.

“કૃપાપત્ર મળ્યું. વાંચી ખીના નાણી. આપે વી. પી. મોકલ્યું હશે. પરંતુ હું લગ્નના વ્યવસાયથી રવાયી રહ્યો જ નથી. મને તે મળ્યું જ નથી. વળી દ્રવ્યસંબંધી ધણી જ કંઈગી દયા આવી ગઈ છે. રૂ. ૧૦૦૦ જેવું વધી ગયું છે. માસ આખરે એક માંદ પાસે ફાલતુ રહી શકતી નથી. આત્મી સ્થિતિમાં હું શું કરું? આર્થિક સ્થિતિની ખરાબીથી મનોવ્યથા પણ વધી ગઈ છે. મન ચાંત થતું નથી, ત્યાં હું શું લખું? હાલ તો શું કરું? ઉપાધિમાંથી છુટાય એ જ વિચાર આવ્યા કરે છે. માંડ માંડ મનને ઇચ્છિતનમાં જોડું છું. આ વિષયમાં કોઈ મદદ કરે તેમ નથી. એક ૧૦૦ રૂપિયા માટે એવી ગુચવણ હોયી થઈ છે, કે મારો આત્મા જાણતો લશો છે. આપ વડીલ છો. પત્ર ઉપરથી મારી પરિસ્થિતિની કંપના કરી ક્ષેપો. વિશેષ લખી આપના આત્મરત મનને વિષાદપુર્ણ કરી દોષ ભાગી થતો નથી. એકાદ પુણ્ય સંકલ્પ મારાપ્રતિ પ્રેરી મારા કુલ્લ હૃદયને શાંતિ મળે તેમ કરવા દયા કરશો. જો કે પ્રભુ શાંતિ આપશે એમ વિશ્વાસ છે. તા. ૨૧-૬-૧૬”

લિ: આપનો દીન.....

૦ સમાધાન—આત્મબંધુ! તમારું પત્ર વાંચ્યું.

“શાંતું તું ચિંતન કરે પૂરું તને હું ધીર,

કાંજે તુજ ચિંતન રહે, તુજ મુષ્ટિનું કારીર.”

એ વેદવાક્યનુસાર પંડિતજી તો તમારા સ્મરણમાં હશે જ. હવે તમને વર્તમાન સમયમાં જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત છે, તે સ્થિતિ જોઈતી નથી, એ વાર્તા તો સ્પષ્ટ જ છે. તો હવે આપ આપના અંતઃકરણપ્રતિ દષ્ટિ કરીને જુઓ, કે તમારું મન કઈ સ્થિતિનું વધારે ચિંતન કરે છે? તમને તેમ કરતાં તરત જ સ્પષ્ટ થશે, કે તમારું મન, જેટલું ચિંતન તમારી વર્તમાન સ્થિતિનું કરે છે, તેના કરતાં ધણું જ ઓછું ચિંતન જે સ્થિતિની તમારે જરૂર છે તેનું કરે છે. અને જો તે પ્રમાણે યાવ તો ઉપર લખેલી પંડિતજી પ્રમાણે જ જેનું ચિંતન તીવ્રતાથી અધિક સમય કરવામાં આવે છે, તેનાં વિના અન્ય શું પ્રાપ્ત થાય? તેથી તમારે જેની જરૂર છે તેનું જ તમારે અધિક સમય, સર્વ સમયમાં ચિંતન કરવાનું છે, એ વાર્તાપ્રતિ ખાસ લક્ષ રાખશો. જે વ્યાવહારિક સ્થિતિને આપણે ઇચ્છીએ છીએ તેના સુંદર ચિત્રને જ આપણી વૃત્તિસમીપ અખંડ અર્પણ રાખવાનું છે, અને તેની કંપનામાં જ આપણે અખંડ રમવાનું છે. માટે વર્તમાન સમયમાં તમે જે વિચાર સેવો છો, તે વિચારને પલટીને, માત્ર શુભના, ઉત્સાહના, અને વિજયના જ વિચારો સેવ્યા કરશો. અને ઉપરની પંડિતજીમાં કલા પ્રમાણે તમારા તે શુભ વિચારનું ફળ તમને મળ્યાવિના રહેનાર નથી જ.

ક્રિયાનું ફળ આ વિષયમાં અવરોધ મળે છે જ. કોઈ પણ ક્રિયાનું ફળ જનું નથી, એ આ વિષયને એક અમાધિત સિદ્ધ નિયમ છે. તો તમે આજીવી જે જે રથૂવું સદ્ધમ

ક્રિયા કરશે તેનું ફળ તમને યોગ્ય સમયે અનુભવિતા રહેનાર નથી જ. ક્રિયાનું ફળ કમ મળશે, તેની આપણે તાણવેલી કરવાની નથી, કારણ કે તે દંધને જ સોંપી દેવાનું છે અને ક્રિયાનું ફળ ન આપણું, એ સાક્ષાત દર્શિતરી પણ બની શકે તેનું નથી. તેથી આપણે કષ્ટ સ્થિતિને માટે આપણને જે જે કર્મ કરવાનાં યોગ્ય જણાય તેને કરતા પ્રસન્નચિત્ત રહેવાનું છે.

હૃદયમાં રહેલા કાષ્ટ કોષ્ટ કારણોથી તમારા અંતઃકરણમાં તત્કાલ શયિલતા પ્રકટેલી જણાય છે. તો આવા સમયમાં તમે શ્રીસદ્ગુરુચિત શ્રીનિશુવનવિગ્રહી ખડું, તથા પ્રાતાઃકાલના ઉપહાર પ્રગ્નિ, અને મહત્તાકાંક્ષા અને તેની સિદ્ધિ, એ પુરતક વાંચી જશો. તો તમારામાં અપૂર્વ ઉત્સાહ, બળ, ધૈર્ય, શાંતિ વગેરે પ્રકટેલાં તમને અનુભવમાં આવશે જ.

વળી તમે કહેા છો, કે એકહબ્દર રૂપેયા દેવું થઇ ગયું છે, અહીં ! એમાં શી મોટી મહત્વની વાત છે ? જરા તમારા હૃદયમાં રહેલા તમારા ચાલકપાલકરૂપ તમારા આત્મા પ્રતિ દષ્ટિ કરો, અને તેના સામર્થ્યને અને તેના મહિમાને વિચાર કરો, તેનું રમણુ કરો, અને પંજી રહો, કે એક હબ્દર રૂપેયા તમને મોટી રકમ જણાય છે, કે નંજવી ? આપણું અંતરમાં રહેલા આત્મા કે જે પરમાત્માથી સર્વ અંશમાં અભિન્ન છે, તેમને એક હબ્દર રૂપેયા દેવું એ શી વસ્તુ છે ? તમે તમારા મહિમાનું રમણુ કરવાનું મુકીને લધુતાનું કેમ રમણુ કરો છો ? તમે કોણ છો, એનો તો જરા ચિત્ત ચિત્તે વિચાર કરો.

હા. તમને તમારી વર્તમાન સ્થિતિ જોતાં આ એક હબ્દર રૂપેયા કપાંધી મળશે, અથવા શી રીતે મળશે, અથવા ક્યારે મળશે, એમ લાગતું હશે, પણ તે સર્વ ખોટું છે. તમને કંઈ જ અશક્ય નથી. તમે તમારા બળવડે આ પ્રજ્ઞાંકને પણ હસમ-ચાવવા સમર્થ છો, તો આટલું અત્યંત ક્ષુદ્ર કાર્ય કરવા સમર્થ હો, તેમાં તો શંકા જ શી છે ? તમારે અમુક રકમ કપાંધી આવશે, શી રીતે આવશે, ક્યારે આવશે, તેનો વિચાર કરવાનો નથી. તમારે માત્ર તમારા પોતાના અનર્થકિ એકર્ષકપ્રતિ જ જોવાનું છે, તેને નિત્ય જોવાનું છે, તેને સતત જોવાનું છે. અને તેમ કરતાં તમે અત્યંત એકર્ષકપન્ન થઇ રહેશો જ.

ધારો, કે આ પ્રસંગ તમને ન મળ્યો હોત, તો તમારી ઉન્નતિ અધિક થઈ હોત, એમ તમે માનો છો? તેમ માનતાં નહિ. આ પ્રસંગ અથવા આ સ્થિતિ તમારી વેગથી ઉન્નતિ કરવાં માટે જ આવેલો છે, એમ નિશ્ચય કરી નાંખો.

સર્વ મનુષ્યો આ જગતમાં અનુકૂલ સ્થિતિને, કે પ્રસંગને ધરાવે છે. પરંતુ જો તેવા અનુકૂલ પ્રસંગો જ જીવને પ્રાપ્ત થતા હોત તો તમને લાગે છે, કે જીવોનું વાસ્તવ હિત જગતમાં સંધાત? અને જો કેવલ અનુકૂલ પ્રસંગોથી જીવોનું હિત થતું હોત તો સર્વ જ ઈશ્વર કે જે આ વિશ્વના ચાલકપાલક ગણાય છે તે પ્રતિકૂલ પ્રસંગોને, કે સ્થિતિને, વિશ્વમાં ઉપજાવત જ નહિ. પરંતુ જ્યારે આવા, પ્રતિકૂલ પ્રસંગો ઈશ્વરની સત્તામર્યાદામાં આવે છે ત્યારે જાણવું, કે તે કોઈ હિતને અર્થે જ આવે છે.

એકલા અનુકૂલ પ્રસંગોથી મનુષ્યની પૂર્ણ ઉન્નતિ થતી નથી. પરંતુ પ્રતિકૂલ અને અનુકૂલ બે પ્રકારના પ્રસંગોથી જ મનુષ્યોની સાચી ઉન્નતિ થાય છે. જેથી જાને પ્રસંગોને પુરિષ્કારને વધાવી લેવાજોવા છે.

પ્રતિકૂલ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં તત્કાલ આપણને એમ જણાય છે, કે તેથી આપણું અહિત થાય છે, વા ઘરો. પરંતુ આ પ્રભાવે માનવું એક ભૂલ જ છે. જે પ્રસંગ તત્કાલ આપણને અહિત કરનાર જણાય છે તે જ પ્રસંગ અમુક સમય જતાં આપણું અધિક હિત કરનાર જણાય છે. તેથી આવા પ્રસંગે નહિ અકળાતાં ધૈર્યથી સમય વીતાવવો, એ જ ઉત્તમ છે.

પ્રતિકૂલ પ્રસંગે જે મનુષ્ય અકળાઈ જાય છે, તે મનુષ્ય મનુષ્ય નથી. પરંતુ આવા પ્રસંગોને ધૈર્યથી દૂર કરીને અનુકૂલ પ્રસંગોને ઉપજાવનાર મનુષ્ય જ મનુષ્ય છે. ગભરાયો નહિ, અકળાયો નહિ, પણ તમારા આત્મચળવટે પ્રતિકૂલતાના બોરો પર્વતોને ઉથલાવીને હજાર ગાઉ દૂર નાખી દો. તમે આ વિશ્વને પણ તમારા અંતરમાંથી અભિન્ન થતાં સજવાને સમર્થ છો તો ઇષ્ટિતું સુંદ્ર બ્યાંવંદારિક સ્થિતિને ઉપજાવી શકો, તેમાં શું આશ્ચર્ય છે! તો તમારા અંતરાત્માથી અભિન્ન થતાં જાણો, અને જીનેશ્વરને અનુભવતાં જાણો.

તમે એ વાર્તા કેમ બૂલી જાઓ છો, કે આ જગત તો મિથ્યા છે? તો તેજ મિથ્યા જગતમાં કેદાય ગમે તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ તો તેથી શું? મિથ્યા વસ્તુનું શા માટે ચિંતન કરો છો? એક સદ્વસ્તુ જ ચિંતન કરો, અને તમે અને તમારી આસપાસની સ્થિતિ બંધાઈ ગયા વિના નહિ જ રહે.

જે ઈશ્વરોભિયુષ્ણ છે અને જેને ઈશ્વર વેગથી જીવે ચલાવવાં ઇચ્છે છે તેને ઈશ્વર આ જગતમાં અધિક વિકટ પ્રસંગો આપે છે. તેથી તમને નીચે લઈ જવાને આ પ્રસંગ આપ્યો નથી, પણ ઉંચે લેઈ જવાને આપ્યો છે, એમ સત્ય કરી નાંખો. જેથી તમારે આનંદથી તમારા જ્ઞાન અર્થને જાણવું થવાને તત્પર થવાનું છે, એ લક્ષમાં રાખો.

તમે સમજો છો, કે એક પાછ પાછ પાસે રહી શકતી નથી. તો તેની શું ચિંતા છો? તમારો આત્મા તો તમારી પાસેથી જતો નથી રહેતો ને? અને તે ન જતો રહેતો હોય

તો પછી ચિંતા થી છે ! તમારા હાથમાંથી જમ છે તેના દળરો, લાખો, કરોડો અને અન્યને રૂપે તમારો અંતરાત્મા ઉપજવવા સમર્થ છે. તો તે અંતરાત્મા અને તેના અન્ય વધિ સામર્થ્યને જોઈને શામાટે આનંદ પામતા નથી ?

જી. “આવી સ્થિતિમાં હું શું કરું”, એમ પણ તમે લખો છો, તો આવી સ્થિતિમાં અર્પક ઉચિત્તરુપણ કરો, અસાધારણ પુરુષપ્રયત્ન કરો, અર્પક વૈધને ધારણ કરો, તથા અત્યંત કિંમ્મલને જમત કરો.

વળી તમે લખો છો, કે “હાથમાંથી છુટાય જાય છે ના વિચાર આત્મા કરે છે.” તો આ હાથમાંથી તમારે માટે મેં રચ્યો છે, બીજા કોઈએ રચ્યો છે. ઉચિત રચ્યો છે, જે તમે રચ્યો છે ! તમે તરત જ કહેશો કે તમે ચેતે ન રચ્યો છે. તો હવે જો રચે છે તે જ છે. શકે છે. તો તે ન સામર્થ્ય વડે તમે તેને દૂર કરી શકો છો. છુટાયે, શામાટે નહિ છુટાય ? પૂર્વે અનેક અનુભવો આવી અને આથી વિવિધ સ્થિતિમાંથી છુટ્યાં છે, તો તમે શામાટે નહિ છુટી શકો ?

“માંડમાંડ મન છટ ચિંતનમાં વાળું છું”, એમ પણ વળી તમે લખો છો તો તે યોગ્ય નથી. કાં તો અનુકૂળ સ્થિતિના વિચાર અર્પક જમત રાખો, કાં તો ‘હું’ ઉચિત, હું, એ પ્રકારના તરવરિયાનું અહનિશ રમો, કે કાં તો નિરંતર છટ્તરુપણમાં ધૃતિને જોડેલી રાખો. કારણકે આ જ વસ્તુઓ અર્થસાધક છે, તથા સાચા સુખને આપનાર છે. વલિઓ છટ-ચિંતનમાં ન જોડાતી હોય તો બળાત્કારથી પણ તેમાં જોડો, તેમને ‘કહો કે જેલું’ ચિંતન કરવાથી કોઈ લાભ નથી, તથા જેલું ચિંતન કરવાથી કુખલ જ બાન પ્રાપ્ત છે, તેવા ચિંતનને કરવાથી શું ફિત છે ? માટે તે ચિંતનને પરિત્યજો, જમત ચાઓ અને જેવડે સુખશાંતિ ઉપજે તથા અર્થ સધાય તેવા જ ચિંતનમાં પ્રવેશો.

આ પ્રસંગે મને

કરીને કોષ પ્રસંગ બ્યવહારમાં આવે તો તે પ્રસંગે દેવ નહિ કરીને યથાશક્તિ જે બળ શકે તેટલું જ કરવું, અને નાતના મનુષ્યો, જ્યાં સગાંસંબંધીનાં મર્મવચનો વૈષય સાંભળી રહેતાં.

“આ વિષયમાં કોષ મદદ કરે તેમ નથી” એમ પણ તમે લખો છો. તો તે પણ વધારા છે. કારણ જેને મદદ કરનાર મનુષ્યો આ જગતમાં હોય છે તેમનો વિદાસ બોલે યાય છે. જેથી તમારે હિચરતી, સાદામ્ય લેઈને તમારા પોતાના જ સ્વાત્મમજા ઉપક્રમવાનું છે; અને તે બોલ્યા આનંદની વાર્તા છે : શું ? જ્યારે તમે છંછાનુકૂલ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરો ત્યારે જગત્ તમારા પ્રતિ આંગળી કરીને, તમારો દૃષ્ટાંત લેશે, અંક હશે, કે અમુક દેટલી નિમ્ન સ્થિતિમાંથી ગગનપર્વતની ઉચ્ચ સ્થિતિને સ્વપરાક્રમવં પ્રાપ્ત થયા. તો બીજાનો આધાર લેવા કરતાં કે તમને તેરો કોષ આધાર નથી, તેથી તેને શોક કરવા કરતાં કેવલ પોતાના જ પગ ઉપર ઉભા રહીને જીર્ણગામી થશો. તં એકલા સર્વ કરી શકો તેમ છે, તો પછી બીજાનો આશ્રય શોધી શામાટે સ્વહરે લધુ બનો છો ?

માત્ર સો અને હજાર રૂપયા જેટલી નાની રકમને મહત્તા આપી, તમારા પોતાના માહાત્મ્યને દુષ્ટ કેમ કરો છો ? તમારી મહત્તાનો પાર નથી. તમારા અર્થમાં પાર નથી માટે સર્વ સમયમાં તેને જ જુઓ. બીજું કંઈ જ નોંધતાં ના. ઉઠો, કઠિ/કસો, અને તમારા અર્થપત્રને પ્રત્યક્ષ કરીને નર-સિંહ બનો.

શાંતિ ધરો, એમ શામાટે ભવિષ્યની વાત જુઓ છો : શાંતિ જ છે. તમારા હૃદયન ઉઠાણમાં પરમશાંતિ છે. તેને જ જુઓ. વર્થ અર્થાંતિની કમ્પના કરી કંશેયને અનુભવે નહિ. તમને જયોજ, કેસર. કે હિંદુનું પદ પ્રાપ્ત થાય તોપણ તેથી તમારાં મહિમાનું પૂણ સ્વરૂપ દર્શાવશે નહિ. માટે તમે જે સ્થિતિમાં છો, તે સ્થિતિમાં પૂર્ણ છો. આજ દેખા બિચ્યા છે, તેનાથી રતિવડે ત્રિવિદ્યા સંબંધને એકદમ છોડી દો અને તમારા અંતરાત્માથી નિત્ય એકતાર યજ્ઞને પૂર્ણ આનંદ, પૂર્ણ તૃપ્તિ, અને પૂર્ણ સુખનો સ્વાનુભવ કરો.

પ્રિયબાહ ! તમારા પગે તમારા પ્રાણના રેતદમારે ઉપરનાં વચનો લખાયાં છે, તે તેમાંથી સારરૂપ હિતકર નિશ્ચયોને હંસટનિથી શ્રદ્ધા કરીને મુખી થાજો.

ચોડા જ દિવસ ઉપર મારાઉપર એક અન્ય સ્વભેષી એક સંબંધનું પત્ર હવે, તેને એક વ્યાપારમાં આગીશોક હજાર રૂપયા જેટલી ખાત આવી છે. અને તેનું સર્વર જતાં તે નિશ્ચિંચન થઈ રહ્યો છે. આવા બાવનાં પતંમાન સંગમમાં મારાઉપર અનેક પત્ર આવે છે, અને તેમને કું યથામતિ સમાધાનનાં બે વચનો લખી મારો ધર્મ બજાવું છું તમને લખેલો આ પત્ર આ સમયમાં અનેક મનુષ્યોને ઉપોગી હોવાથી, તેને પ્રાંતઃકલ્પન આલુ અંકમાં શંકા-સમાધાનના રૂપમાં પ્રસિદ્ધ કરવા ઉચિત ગણ્યો છે.

પ્રાતઃકલ્પના લવાનતમ સંબંધમાં તમારે લેશ પણ ચિંતા કરવી નહિ. તે તમાર ઉપર દમેશાં આવે છે તેમ આવ્યા કરશે. અને જ્યારે તમને લવાનતમ મોહલવાન અનુકૂલતા યાવ ત્યારે મોકલી આપશો.

સર્વ સમયમાં કદમાં અવિચલ શ્રદ્ધા રાખી છટકરમણ કરતા પ્રયાંત રહેશો, અં તમારા સર્વાર્થ સિદ્ધ થશે જ.

પ્રકીર્ણ—

એમ એમ વતમાન લગાઈ જાય છે તેમ તેમ નરી નરી શોધો થતી જાય છે, અને નવા નવા મનુષ્યોના પ્રાણુ દરનાર પ્રયોગો શોધી લેવાનો લાગે છેકાળે કદયામાં આવતા જાય છે. જર્મનીમાં કોઈ કોઈ વિદ્યાન દેરી જંતુઓનો પ્રયોગ. કાલીઆને આવી શોધો કરવાનું કાર્ય સોંપવામાં આવ્યું છે. અને તે ક્યા જંતુઓને મનુષ્યોના પ્રાણુ તરત જ લેવામાં આવે તેની શોધ કરી રહ્યા છે. આ લગાઈ બંધ થતાં બીજા આવી મોટી લગાઈ કદયાએ વર્ષ સુધી થવાનો સંભવ નથી. અને બ્યારે બીજા આવી મોટી લગાઈ થશે, ત્યારે આજના સર્વ સાધનો નકામાં પડશે, અને લગાઈમાં નવા જ સાધનો વપરાશે. પૂર્વે શારીરજની લગાઈનો સમય હતો. હવે તે સમય ગયો છે, અને માનસજની લગાઈનો સમય આવ્યો છે.

એક જર્મનીનું પત્ર જણાવે છે, કે એટલા મ્યુનીસીપાલીટીના કસ્ટાખાનાના એક શસ્ત્રવેદે એવી શોધ કરી છે, કે જળદના સોહીમાંથી ખેરાક જર્મનો 'લોહીમાંથી' તૈયાર કરી શકાય છે. તેણે લોહીનો રવાદ અને વાસ છાદી પળે જોરાક મેલ્લે છે. નાંખવાની શોધ કરી છે, અને તે એક ઉપયોગી ખેરાકની વસ્તુ થશે, એમ તે જણાવે છે. અહલ ! લોહીનો આદાર પણ મનુષ્યો કરે છે, એ સાંભળીને અમને તો રામાંચ જ થાય છે. અમને તો આવા મનુષ્યો કે શક્તીમાં કંઈ ભેદ જણાતો નથી. વનસ્પતિખેરાક ઉપર પોતાનો નિર્વાહ કરનાર મનુષ્યો ખેરાકર કદના પવિત્ર છે !

આજે આખી દુનિયામાં એક અવાજે એવું માનવામાં આવે છે, કે મનુષ્યમાંથી વાનસ્પતિ ઉત્પત્તિ થઈ છે. પ્રથમ અમુક પ્રકારની વનસ્પતિ મનુષ્યની ઉત્પત્તિ થઈ; પછીથી, તેમાંથી અમુક પ્રકારનાં પ્રાણીઓ પ્રથમ વાનસ્પતિ પૂર્વે હતી છું ? થયાં, પછીથી તેમાંથી વાનસ્પતિ થયાં, અને તેમાંથી પછીથી મનુષ્ય થયાં. આ વાર્તા એટલી તો સિદ્ધ મનાય છે, કે તેમાં કંઈ કરનાર માંડની ધરખોતાલનો જ અધિકારી ગણાય છે. પરંતુ હવે પાશ્ચાત્ય દેશના જ કોઈ કોઈ સમર્થ વિદ્વાનનો મત આ સમ્બંધમાં બદલાતો જાય છે. તેઓ કહે છે, કે મનુષ્યમાંથી વાનસ્પતિ થયાં, એ સિદ્ધાંત ખોટો છે, અને વાનસ્પતિમાં મનુષ્યો હતાં, એ સિદ્ધાંત સાચો છે. અને આ મનુષ્યથી હાર્વિનનો વિદ્વાસ (Evolution) નો સિદ્ધાંત નક્કો થઈ જાય છે. આ શોધ કરનાર ઇટલીનો વિદ્વાન વિગાનવિદા. એન્ટીકો માર્કોની છે.

તે જ પ્રમાણે યુરોપાકર્ણીનો નિયમ જ નિયમમાં ગણાતો હતો તે પણ ખોટો, એમ એ સંબંધનો ઉઠો અભ્યાસ કરનાર વિદ્વાનો જણાવે છે.

પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોએ કહ્યું, ઐટલે તે વેદવાક્ય ન જ છે, એમ સમજનારા અમારા આર્યજાતિઓ આ સંબંધમાં હવે શું કહેશે ? તેઓ આ વેદવાક્યને જૂઠું ગણ્યશે, કે શું કરશે, તેની અંમને ચિંતા થાય છે ! કારણ કે વેદવાક્ય જૂઠું હોઈ શકે નહિ. આવી કંઈ શોધોના આધારે આપણા દેશનાં શાસ્ત્રોઉપર પ્રહાર ઉપર પ્રહાર કરવાને કેવળ પાશ્ચાત્ય દૃષ્ટિથી જોનાર મનુષ્યો મગી પડેલા હતા, અને આજે પણ મગી પડે છે. આનંદની વાર્તા એ છે, કે તેમને પણ પોતાના વેદવાક્યજેવા માનેલા નિશ્ચયો બદલવાનો સમય પાસે આવતો જાય છે. હજી યજુ આવા મનુષ્યો આપણાં શાસ્ત્રોપરિ માન બુદ્ધિથી જોધને તેનાં રહસ્યને સમજવાને પ્રયત્ન કરશે તો તેમને લાભ ન છે.

આજે ધડીઆળ એ પ્રત્યેક ધરમાં મોટે જાગે જોવામાં આવે છે. ગામડાંમાં રહેનાર મનુષ્યો, કે શહેરમાં રહેનાર હિન્દી મનુષ્યો, કે જેમને ઘડોઝાઝના સંબંધ- સમયની કંઈ કિંમત નથી તથા ને નિયમિત કામકાજ માં જાણવા જેવી કેટલી- કરતા નથી, તેવા મનુષ્યો પણ આજે ધડીઆળ રાખે છે. ફ વાવતો. ધડીઆળથી ટટલા લાંબ. અથવા હાંનિ છે, તેની ચર્ચા અત્ર કરવાની નથી. પણ આગળ ઉપર અમે ફરીશું પરંતુ સમાજમાં સુધરેલા ગણાતા મનુષ્યો ધડીઆળ રાખે છે, અને તેથી તેમનું અનુકરણ ફરીને ખીજા મનુષ્યો, કે જેમને ખરી રીતે તેની જરૂર નથી, તેવા મનુષ્યો પણ આજે ધડીઆળ રાખતા થયા છે, જેના પરિણામે આજે આપણા દેશમાં દર વર્ષે લાખો રૂપિયાની ધડીઆળો આવે છે. અસ્તુ.

આપણે તો અત્ર ધડીઆળ વાપરનારને નજીવાળેવી કેટલીક ખામતો જણાવવાનું હિચિત ગણ્યું છે. જહારની ધડીઆળો એક વખત જણાવે છે, અને ધરની ધડીઆળો એક વખત જણાવે છે. જે કાર્ય ધડીઆળ તાપના દિવસોમાં કરે છે, તેથી જૂઠું ન કાર્ય ધડીઆળ વર્ષાદના, કે ઠંડીના દિવસોમાં કરે છે. ઉનાળામાં તાપથી કમાન, ચક્રર, પોલાદ, સોનું અને તેના ખીજા અવયવો પહેળા થાય છે અને તેથી તે વખતનો દેરશર ઝટ જણાઈ આવે છે. ધડીઆળના કુટ્ટી પણ તેનામાં જ દેરશર થાય છે તેમાં જેટલું છે. શિયાળામાં કમાન વગેરે ઠંડીથી સંકોચાય છે, અને તેથી તેની ગતિ રાહજે વધે છે.

આ સંબંધમાં પ્રયોગ ફરીને પ્રો. ટરનરે શોધ કરી છે, અને તે ન અત્ર જણાવવામાં આવે છે. તે જણાવે છે, કે ધડીઆળને ખીસે ભરવવામાં આવે છે ત્યારે તે જલદી આવે છે પણ જ્યારે તેને ગરમવામાં મૂકવામાં આવે છે ત્યારે તે બરાબર આવે છે. ધડીઆળને ઉત્તી રાખવાથી, તેને આડી મૂકવાથી, તેને ગરમવામાં રાખવાથી તથા તેને બુદ્ધી રાખવાથી તેની ગતિમાં ફેર પડે છે. ધડીઆળને છતી રાખવાથી તેના વખતમાં ફેરશર પડતો નથી. રહેને ગાડીમાં ધડીઆળ પાસે રાખવાથી, તથા હાથઉપર પડેલી રાખવાથી પણ ધીમે ધીમે વખતમાં ફેરશર થાય છે, એ વાંતાનો અનુભવ જેમણે બારિશાધથી નિરીક્ષણ કર્યું હશે તેમને થયો હશે નં.

આજ સુધી ખગોળશાસ્ત્રીઓ એવું માનતા આવ્યા છે, કે ચંદ્રમાં એક વસતિ વિનાનો or Dead planet મદ છે. ત્યાં પાણી પણ નથી, અને વનસ્પતિ પણ નથી. તો પછી જીવતાં પ્રાણી-ઓ તો ક્યાંથી ન હોઈ શકે. પરંતુ ઓ. હબ્બલ, એચ. પીકરીંગ બહુવે છે, કે ચંદ્રમાં વનસ્પતિ પણ છે, અને વસતિ પણ છે. તે કહે છે, કે જો જાગ ખગોળ શાસ્ત્રીઓએ જેવો જોડાણ તે નહિ જોવાથી નર આ પ્રમાણે તે માનતા આવ્યા છે. આપણાં સાથે તો જણાવે છે ન કે તમામ ઝંકોમાં આપણી જેડે વસતિ છે, અને તે આપણા જેવા ન વસતિવાળા હોઈ છે. જેને આજે આપણે, નવી શોધો મળીએ છીએ તેની શોધો શું ત્યારે પૂરે આપણા દેશમાં પણ મળેલી હતી.

સાધારણ રીતે દરીઆની ઉંડાઈ જોવી પણ માઠાન મનાય છે. દર્શિયુ અમેરિકાના કિનારાની બાજુના રીચિ, ડી. લા પેટા પાસે દરીઆની ઉંડાઈ આઠ માઈલથી પણ વધારે છે.

કેલેફોર્નિયામાં અમેરિકામાં લોકોને બંદો લાકડાની પાણીની નળીઓ બનાવવામાં આવે છે. તેમાં નીચે પ્રમાણે વધારે લાભ છે એમ જણાવવામાં આવે છે. ૧ તેનું ખર્ચ ઓછું આવે છે. ૨ રકમ છે વધારે. ૩ સેઈંગના લાવવામાં સરળ પડે છે. ૪ વસતી સુધારી લેાય છે. ૫ ખર્ચ ઓછો નથી. ૬ પાણીના સ્વાદમાં તેથી ફેરફાર થતો નથી. ૭ તથા ગહારતા ખીલ તરવાથી પણ પાણીને અડમણ થતો નથી.

આપણે તો પાયાત્ય પ્રજા ને કહે તે 'બાળાવાદ્ય પ્રમાણુમ્' ગણવાનું છે. કારણ કે આપણે મોં કાઢી બાળતનો સ્વતંત્ર વિચાર કરવાનો છે, કે ક્યાં નથી શોધ કરવાની છે. તે પ્રજા આપણને કહે, કે અધિક તમને લાભકારક છે તો આપણે તેને વધાવી લેવાનું છે, અને તે કહે કે અધિક તમને નુકસાનકારક છે તો આપણે તેને ચિરસાવંદ ગણવાનું છે !

વર્તમાન સુદમાં ગુપ્ત દુતો (Spy) કેવાં કેવાં શુદ્ધિવાળાં કાર્ય કરે છે, તે ત્યારે આપણે જણાવે છીએ ત્યારે આપણા મુખમાંથી મન્ય છે, વાલવાલ, અહો, એવા આશ્ચર્યનંદકાર નીકળવાવાના નથી ન રહેતા. જો, કે આ ગુપ્ત દુતોએ આ પ્રશ્નમાં શું શું કર્યું છે તેમાંથી મળ્યું ઓછું ન આપણા જણવામાં આવ્યું છે. કલમ પાછળથી કેટલીક બાબતો જણાવો સંભવ છે.

શનુ રાત્રીના કિસ્સા કેવા છે, તેમાં દારૂઓના કયા ભાગમાં રહે છે, તેમાં કોઈ દોષ હોય તો કયા દેહાણે છે, એ વગેરે હકિકત પોતાના રાત્રીમાં પહોંચાડવાનું કામ આ ગુપ્ત દૂતો આને પ્રાણનાં જોખમે કરી રહ્યા છે. સ્ત્રીઓ પણ આ કાર્યમાં સારી રીતે ભાગ લે છે, કારણ, કે સ્ત્રીઓના ઉપર શક જવાનો સંભવ ઓછો રહે છે. જેથી તે આ કાર્ય સરળપણે કરી શકે છે. પરંતુ હવે તો સ્ત્રીઓના ઉપર પહેલો વહેમ લાવવામાં આવે છે. કારણ કે તેની કેટલીક સ્ત્રીઓ તે કાર્ય કરતી આવે સુધીમાં પકડાઈ છે.

એક વર્તમાનપત્ર જણાવે છે, કે યોગ વખત ઉપર ક્રાન્સની સરહદ ઉપરથી આવી એક સ્ત્રી પકડાઈ હતી, કે જે સ્વીડીશ જનુ છે, એમ કહેતી હતી. પણ 'ખરી રીતે' તેનો આશય જર્મની અથવા આસ્ટ્રીયા જવાનો હતો. તેનો આરંભમાં સંપ્રતાઈથી ઝાડો લેવામાં આવ્યો હતો, પણ તેની પાસેથી કંઈ પણ વસ્તુ શક જાય તેવી મળી આવી નહતી. તો પણ તેની કેટલીક પ્રવૃત્તિઉપરથી તેનાઉપર શક રહેતો હતો. અને તેથી ક્રાન્સના એક અગ્રણ્યદારને તેના સંબંધમાં વધારે તપાસ કરવાનું સોંપવામાં આવ્યું હતું. તેણે તેના શરીરની ઘણી તપાસ કરી પણ કંઈ મળ્યું આવ્યું નહિ. તો પણ તેણે તેની પૂરેપૂરી તપાસ કરવાને માટે તેને એક ખુરશીઉપર બાંધી અને તેને ગરમ સવડી પાસે બેસાડી. તેણે એકદમ તીવ્રી યુમ પાડીને કહ્યું, હેવાન, છું મને છવતી બાળી મૂકવા ઇચ્છે છે શું ? પેલા અગ્રણ્યદારે કહ્યું, બાધસાહેબ તમે ચાંતિ રાખો. અમારે માત્ર તમારા સુંદર બરડાનું જ નિરીક્ષણ કરવું છે. તાપમાં તેના બરડાને રાખીને તે અમલદારે જોયું તો તેનાઉપર એક સવિસ્તર નકશો ચીતરેલો હતો. આ નકશો ક્રાન્સના, એક સઉથી અગ્રણ્યના કિસ્સાનો હતો. તેમાં કેટલી તોપો છે, તેનું કદ, તેને કેવી રીતે ચીતરેલું. શોધવામાં આવી છે, તે કિસ્સાનું માપ તથા તેની કુર્બજતા (Weakpoint) કયે દેહાણે છે, એ વગેરે સર્વ હકિકત તેમાં ઘણી સુદ્ધિપૂર્વક ચીતરી હતી. જર્મનીના કોઈ કુશલ લશ્કરી રીપાઈ આ કિસ્સામાં ગયો હોવો જોઈએ, અને તે પોતાના દેશમાં ન જઈ શકે, માટે તેણે આ સ્ત્રીને તે કાર્ય કરવાનું સોંપ્યું હતું. ત્રાંચુ જેમાં આવે તેવા કોઈ મિત્રજનુ-વડે આ બાધના બરડાઉપર આ નકશો ચીતરવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ આ નકશો એમને એમ જણાય તેવો જ નહતો. બ્યારે તેને તાંપ આગળ રાખવામાં આવ્યો ત્યારે ભુરા રંગથી તે ચીતરેલો જણાયો હતો.

કોઈ કોઈ ગુપ્ત દૂતો એક પુસ્તકમાં જૂદાં જૂદાં પતંગીયાંને ચીતરે છે, અને તેની અંદર કોઈકમાં દુસ્મનના કિસ્સાઓનું વર્ણન આપે છે, અને તે પુસ્તક પોતાના દેશમાં લેઈ જાય છે, કે મોકલી આપે છે. કોઈ કોઈ ગુપ્ત દૂતો આ નકશાઓ તથા ઉપર એવી વસ્તુથી ચીતરે છે, કે તે માત્ર અર્ધના પ્રકારમાં જ વંચાઈ શકે. કોઈ તેને ગંધકના મિત્રજનુથી ચીતરે છે, કે જેથી તે માત્ર અર્ધાંશમાં જ વંચાઈ શકે છે. એક સ્ત્રીના કાનના સોનાના એડાંમાંથી આવી કેટલીક હકિકત મળી આવી હતી. એક સ્ત્રી પોતાના કુતરાના વાંશમાં જ કંઈ કંઈ ગુપ્ત હકિકત સંતાડીને લેઈ જતી હતી. એક સ્ત્રી પોતાના કૃત્રિમ દાંતઉપર જ આવી હકિકત લખાવીને લેઈ જતી હતી.

આવા અનેક ગુપ્ત દ્રવ્ય પકડાઈ જાય છે, છતાં તેની અનેક વ્યક્તિઓ આજે તેવા કાર્ય કરવાને તત્પર થાય છે; જ્યારે આવા કોઈ દ્રવ્ય પકડાય છે ત્યારે તેમને હજારો મનુષ્યો વચ્ચે ઘણી સખત શિક્ષા કરવામાં આવે છે, છતાં પણ અનેક મનુષ્યો આ કાર્ય કરવાને તત્પર થઈ જાય છે, એ તેમનો સ્વદેશપ્રેમ કેવો ! બીજા દેશમાં અને આપણા દેશમાં અંતર એ છે, કે જ્યારે ત્યાં આ પ્રમાણે પોતાના પ્રાણના બેખમિ અનેક મનુષ્યો સ્વદેશ સેવા કરવાને તત્પર થાય છે, જ્યારે આપણા દેશમાં પોતાનું પેટ ભરવાને માટે પોતાના જ દેશમાં ગુપ્ત-પોલીસ (detective) નું કામ કરવાને આપણા જે દેશના અનેક મનુષ્યો સ્વયંસેવકો તરીકે નીકળી આવે છે !

સૂર્યના પ્રકાશને આપણે શ્વેત ક્ષીએ છીએ તેવાલ, નારંગી, પીળા, લીલા, વાદળી, શુભ્ર, અને ગળીના રંગને મળતા રંગનો બનેલો છે. આ વાકાશ : શામાટે પ્રકાશને તેનાં આ સાત કિરણોમાં અનેક રીતે જુદો પાડી વાવળી રંગનું છે ?

આપણે જોઈએ છીએ તે, તે તે રંગને તે પોતાનામાં મેળવી દે છે. ઝાંડના લીલા પાનમાં બીજા રંગો મળી જાય છે, પરંતુ તે એક લીલા રંગને જ માત્ર બહાર દેકે છે. તે જ પ્રમાણે વાતવરણમાં હડતા રંગજોળા અર્થાત્ સૂર્ય અણુઓ એક પ્રકારનાં કિરણોને મળી જાય છે, અને બીજાને બહાર કાઢી નાખે છે. અને જે પ્રકારનાં કિરણો તે બહાર કાઢે છે તેને આપણે વાદળી, રંગ ક્ષીએ છીએ. સૂર્ય અણુઓનું કદ, તેમની વચ્ચે રહેલું અંતર, તથા જે યુગ્મમાં તેમને સૂર્યનાં કિરણો મળે છે, એ સર્વ આકાશનો રંગ જણાવામાં કારણભૂત થાય છે.

ડૉ. કાર્લિસ્ટનના પ્રેત જણાવે છે, કે આજે મંગળમાં ધણી લોકો છે, કે જે પૂર્વે આટલા-નીસમાં રહેતા હતા. આટલા-નીસ એ એક સ્વતંત્ર સંસ્કૃતિના લોકો પૂર્વે ગ્રહ હતો અને તે પૃથ્વી સાથે અથડાઈને નાશ પામ્યો હતો, વચ્ચે રહેતા હતા ?

એમ કોઈ કહે છે; અને કોઈ કહે છે, કે તે આપણી પૃથ્વી ઉપરનો એક દેશ હતો, જે એક ધૂમકેતુ સાથે અથડાવાથી નાશ પામ્યો હતો, અને તેનાઉપર પાણી ફરીવળ્યું હતું, જ્યાં આગળ આજે આટલા-નીસ સમુદ્ર આવેલો છે. આ પ્રેત જણાવે છે, કે ત્યાંના લોકો તે ગ્રહમાં જરા કંઈક થાય છે, કે સ્વદેશ સ્વભાવે જ ભય પામે છે, કારણ કે તેમના આત્મામાં તે સમયની સ્મૃતિના સંસ્કારો ગુપ્ત રહેલા છે. મંગળમાં બૃકપ અથવા મંગળ-કૃપ ધણી વખત થાય છે. અમેરિકામાં પ્રેતાવાહન (Spiritualism) નો ધણો પ્રચાર થયેલો છે; અને આ વિદ્યામાં આગળ વધેલા મનુષ્યો પ્રેત કે જીવે અગ્રજમાં Spirits કહેવામાં આવે છે, તેનું આવાહન જુદી જુદી રીતે કરીને, આવી કંઈ કંઈ ખબરો મેળવે છે. આ પ્રકારના પ્રેતાવાહનવડે તેમણે કૃષ્ણ ગણેલો, કે દ્વાર પામેલો આટલા-નીસ કેવો હતો, તે વખતે કેવાં મનુષ્યો હતાં,

તેમની ભાષા શું હતી, તેમનો ખોરાક શું હતો, એ વગેરે તેમના સંબંધી, સવિસ્તર હકિકત તેમણે મેળવેલી છે.

આપણા દેશમાં પ્રેત અથવા ભૂત એ વહેમ છે, એમ માનવામાં આવે છે અને તેને મૂર્ખ અથવા ભોળા, કે અત્યંત મનુષ્યોની કલ્પના ગણવામાં આવે છે. બ્યારે આશય એ છે, કે અમેરિકા જેવા દેશોમાં પ્રેતવિદ્યા (Spiritualism) નો ધણો પ્રચાર થયો છે અને તેના ઉપર સેંકડો પુસ્તકો લખાયેલાં છે. તે લોકો જુદી જુદી આવાહનની રીતો વડે પ્રેતનું આવાહન કરે છે અને તેમની પાસે કંઈ કંઈ કાંઈ કરાવે છે તથા કંઈ કંઈ ખર્ચો મેળવે છે. વહેમનું ખંડન કરનાર અને આપણી પ્રજાને ગાંડી, ભોળા, મૂર્ખ, અને અત્યંત ગણનાર સુધારા પક્ષના મનુષ્યો ! તમે આ પ્રેતવિદ્યાને ત્યારે ખરી માનશો, કે ખોટી ? તમને અંગ્રેજી લખાણ ઉપર ઐટલો બધો મોહ છે, કે તે તો તમે ખોટું નહિ જ માની શકો. તો તમારી જૂલ અથવા પ્રેત એ વહેમ છે, કે મનની કલ્પના છે, એ વિચારને હવે ફેરવ્યા વિના તમારે છુટકો જ નથી.

શાસ્ત્રાદિક ક્રિયાઓને અર્થવગરની ક્રિયા સમજનાર અમારા આર્યબંધુઓ, પણ જગતમાં પ્રેત હોય છે, તે જાણીને હવે કેવી રીતે પ્રજાને તમારે ઉધે. માર્ગે દોરી શકશે ? અમને લાગે છે, કે આપણા દેશના સુધારો કરનાર મનુષ્યો કૃપા કરી આપણા દેશનાં શાસ્ત્રોનો પ્રથમ સારો અભ્યાસ કરે તો સારું, કે જ્યાં પ્રજાનો તે ઉદ્ધાર કરવાને નામે તેને ખાંડામાં અને અધિકારમાં લેઈ જતા અટકે.

ભૂત અથવા પ્રેતના સંબંધમાં અધિક જાણવા ઇચ્છનારે શ્રીમાન્તસિંહાચાર્યજીયુક્ત “મુરેશ ચરિત્ર” નામનું પુસ્તક વાંચવાની જરૂર છે; તેમ જ મંગળજોશના સંબંધમાં અધિક જાણવા ઇચ્છનારે “મંગળચરિત્ર સંદેશ” એ નામનું પુસ્તક વાંચવાની જરૂર છે. આ બન્ને પુસ્તકો ધણો જ રસ ઉપજાવે તેવાં છે; તે બન્ને વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ પડોદરા, એ ઠેકાણેથી મળી શકે છે.

જે વિદ્વાન શોધકોએ જાતુવિદ્યાની શોધ કરી છે, તેઓ જેમણે આ વિદ્યાનો સારો અભ્યાસ કર્યો છે, તે મનુષ્યો કહે છે, કે રોગના જાતુઓ સુદૃઢ શરીરવાળા જ રોગનું કારણ છે. તથા મનુષ્યોએ રોગના જાતુઓથી મનુષ્યોને રોગના જાતુ બદ્ધ જ સાવધાન રહેવાનું છે. એનો મય ઓછો રહે છે.

પરંતુ આપણે ધણે ઠેકાણે જોયું છે, કે ઘરમાં મનુષ્યોને કાલેરા, કે ખોળના જાતુઓની અસર થતી નથી, તો તેનું કારણ શું ? તેનું કારણ નીચેપ્રમાણે છે.

મનુષ્યના સ્થિતિમાં જેવે અલ્પજ્ઞા હોય છે. આ અલ્પજ્ઞા મનુષ્યના શરીરમાં પ્રવેશવા પ્રવેશવા રોગના જન્મજાતે અથવા અલ્પજ્ઞાને બંધાર મારી શકવાનું અથવા તેમ જવાનું કામ કરે છે. અને જેમનું શરીર સુદૃઢ હોય છે, તેમના શરીરમાં આ અલ્પજ્ઞા પ્રમાણમાં હોય છે અને તે વધારે બળવાળા હોય છે, જેથી તે રોગના જન્મજાતે બાંધાય છે, અથવા બંધાર હઠાવી શકે છે. તેથી જેમના શરીર સુદૃઢ અને બળવાન હોય છે તેમને રોગના જન્મજાતો બાંધી શકે છે. અને ધરણ મનુષ્યોના શરીર ધરણ હોય છે, પરંતુ તે સુદૃઢ હોય છે, જેથી તેમના શરીરમાં જેવે અલ્પજ્ઞા અધિક પ્રમાણમાં હોય છે, તથા તે બળવાન હોય છે, જેથી કાલેરા, કે ખોમના જન્મજાતે તે, હઠાવી શકે છે. ક્ષયરોગના અલ્પજ્ઞા અલ્પજ્ઞા બાંધવાં મનુષ્યોને ઇલાજ કરી શકતાં નથી. જ્યારે હાલના નિર્જન યુવાનો ખોમ, કોલેરા, ક્ષય પ્રગટે રોગના સદૃજ ભોગ થઈ પડે છે તેથી શરીરને સુદૃઢ કરવાની દરેકી આવશ્યકતા છે તે આથી સ્પષ્ટ થાય છે. તેથી રોગના જન્મજાતી અભિમત ન થવા માટે, આરોગ્યનું ઉત્તમ પ્રકારનું સુખ લેવામાં તે તથા દાંષાવૃત્તિ મવા માટે શરીરને સુદૃઢ કરવાની અગત્ય છે.

અમેરિકામાં ફેલીફોર્નિયામાં ૩૦૨ ફુટની ઉંચાઈવાળું, પુષ્ટતાવાળું એક મહાન બાંધવામાં આવ્યું છે અને એક માણસ ચોતાના બે હાથ-વડે હાથમની પેડે હઠાવી શકે છે. તેને જુલના પુલની પેડે માત્ર જુલનું બાંધવામાં આવ્યું છે, એમ નહિ, પણ તેને જમીન ઉપર બાંધવામાં આવ્યું છે. તેને બાંધનાર ઇંગ્લીશને એ, તેને એવું બાંધ્યું છે, કે ૧૨૦૦૦ વખતે પણ તેને અડચણ આવશે નહિ.

મિત્ર રાજ્યોને એવી ખબર મળી છે, કે જર્મનીના લશ્કરી સૌપાદ્યોને લડાઈમાં ઉતારતા પૂર્વે 'ઈથર' કે એરી બીજ દવા આપવામાં આવે છે, કે જેથી તે ગમે તેવા તોપના સખત મારમાં પણ આગળ ધસે છે, જરા પણ ડરતા નથી, અને બહુ જ બહાદુરીના કામ કરે છે. મિત્રરાજ્યોના પક્ષના મનુષ્યો, કહે છે, કે આથી તેમને ઘણું નુકસાન થાય છે. પરંતુ અમને સંકે છે, કે જર્મનીએવા કુચક દેશે, આવા પ્રયોગો પ્રથમ જ પછી જ તે રિજીન લખાય ક્યો દેશે.